Наталія Пономаренко
Крістіна Тороп

9 клас

Українська література

Українська література 9 клас 2020
Наталія Пономаренко
Крістіна Тороп

Наталія ПОНОМАРЕНКО, Крістіна ТОРОП

Українська література

підручник для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)
9 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
«Букрек»
2020

УДК 821.161.2.09(075.3)
П 66

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України від 23.07.2020 №1/11-4967)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Пономаренко Н. В., Тороп К. С.
П 66 Українська література: підручник для осіб з особливими освітніми потребами (F 70) 9 клас. Чернівці: Букрек, 2020. 272 с.: іл.
ISBN 978-966-997-002-2

УДК 821.161.2.09(075.3)

Навчальне видання

ПОНОМАРЕНКО Наталія Віталіївна, ТОРОП Крістіна Сергіївна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

підручник для осіб з особливими освітніми потребами (F 70)
9 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

В оформленні обкладинки використана картина Т. Г. Шевченка «Селянська родина»

У підручнику використані ілюстративні матеріали з вільних інтернет-джерел

Редактор *Інна Криворук*
Коректор *Ольга Бризицька*
Дизайн і верстка *Павла Давиденка*

Формат 70x100/16.
Ум.-друк. арк. 22,03. Обл.-вид. арк. 17,00. Наклад 4366 прим. Зам. № 1552.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел.: (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net. Сайт: www.bukrek.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.

ISBN 978-966-997-002-2

© Пономаренко Н. В., Тороп К. С., 2020
© Видавничий дім «Букрек», 2020

Любий дев'ятикласнику!

У новому навчальному році ми продовжимо нашу подорож у країну Літературного Слова. Сподіваємося, що, перегортаючи сторінки відомих творів красного письменства, ти отримаєш справжню естетичну насолоду.

Автори раді запропонувати тобі підручник, в якому вміщено чимало цікавого, повчального й захопливого. Ти дізнаєшся багато нового про своїх улюблених письменників, відкриєш для себе нові імена в літературі, одержиш насолоду від прочитання художніх творів.

Розділи підручника відкриють тобі дивовижну глибину славного історичного минулого нашого народу, ти почуєш чарівні звуки із пісенних скарбів українського народу. У світ літературних казок тебе поведуть знайомі й «нові» письменники — мудрі, добрі, з багатою уявою і фантазією.

Пізнавай навколишній світ самостійно, з друзями, батьками, уявляй, фантазуй, твори, домислюй життя «без кордонів».

Читаючи передбачені програмою твори, пізнавай досвід та моделі поведінки, притаманні твоїм одноліткам, формуй свій внутрішній світ та споглядай природу людських взаємин.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

* — зверни ся до словника, вміщеного після твору

 — опрацюй прочитане

 — розвиток мислення та мовлення

 — запитання від ровесника

 — домашнє завдання

 — зверни увагу

На сторінках підручника ти знайдеш не лише твори, а й біографії видатних майстрів художнього слова. Відомий український літературний критик Михайло Осадчий так сказав про письменників: «Без них (справжніх письменників) нам було б сумно жити, нецікаво, світ знебарвів би, втратив би для нас сенс свого існування, ми, напевно, не вміли б любити, якби не письменники...»

Тож замислись над творами, які будеш вивчати на уроках української літератури, візьми у свою душу те, що співзвучне твоєму серцю, твоїм думкам, мріям і прагненням. Адже ще Нестор Літописець сказав: «Якщо пошукаєш у книжках мудрості уважно, то знайдеш велику користь для душі своєї». Спробуй пошукати й ти.

У підручнику є різноманітні завдання, що допоможуть тобі розвинути критичне мислення, навчать вдумливо читати й аналізувати тексти, аргументовано відстоювати свою думку, співпрацювати з друзями, однокласниками.

Зорієнтуватися у підручнику тобі допоможуть умовні позначення.

Щасливої подорожі у дивовижний світ художнього слова!

Автори

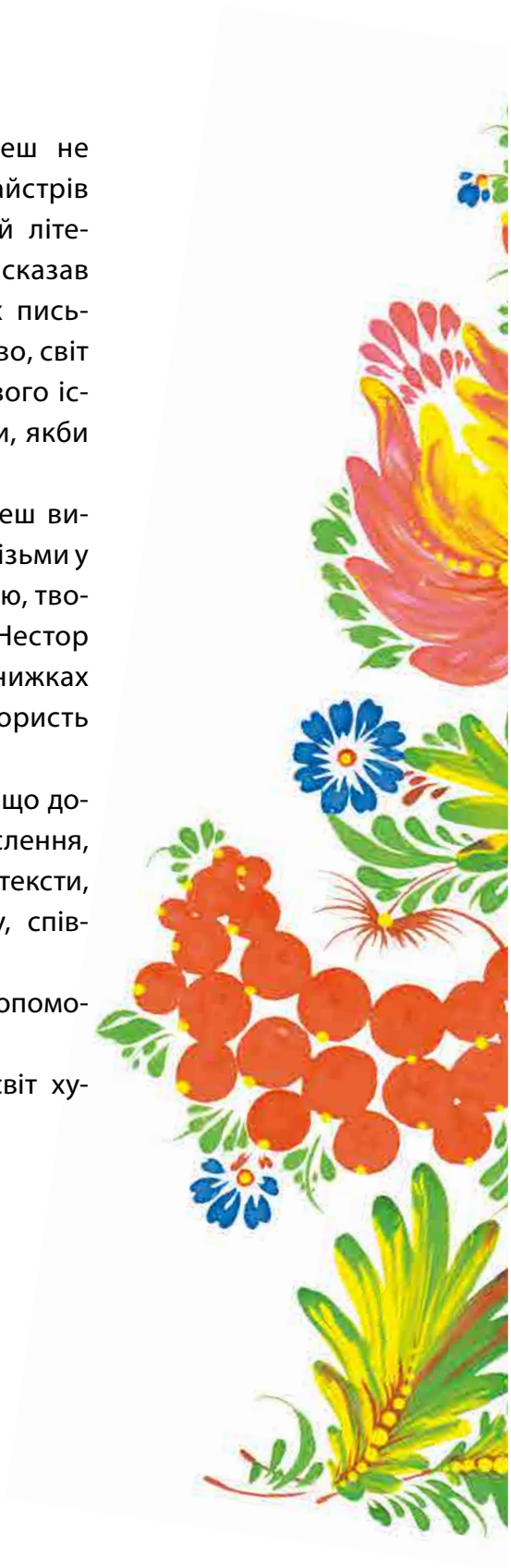

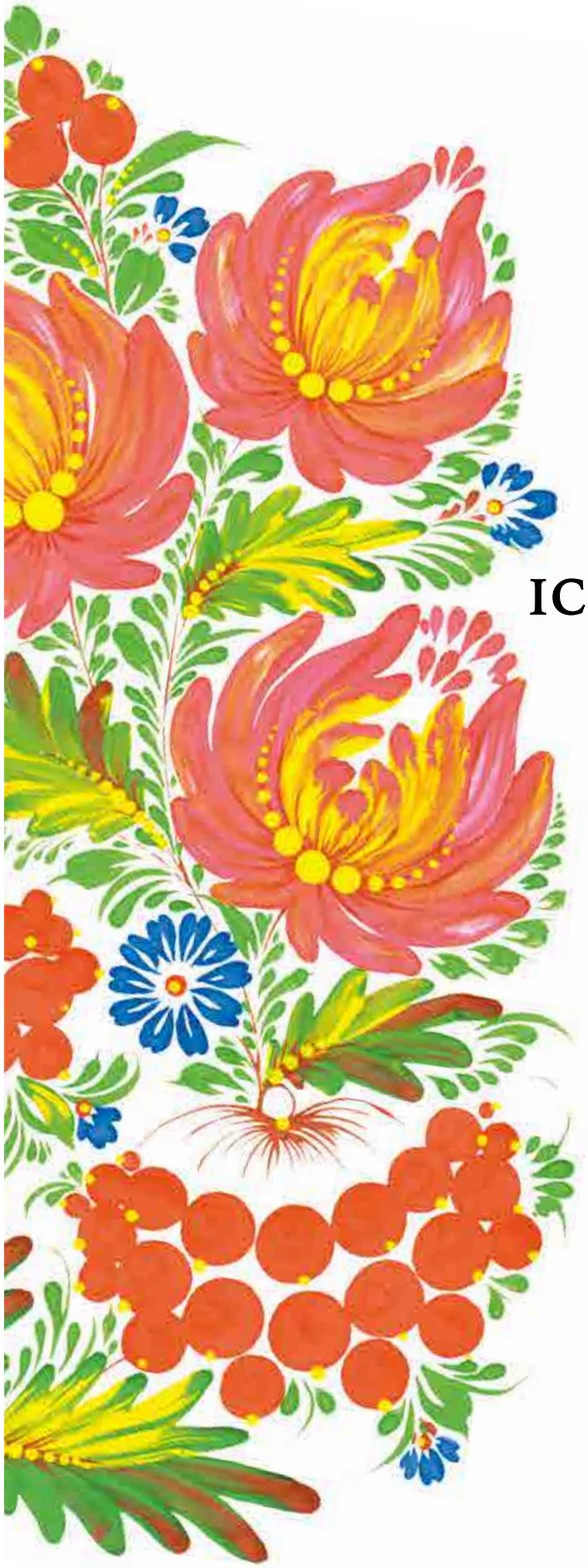

Розділ 1

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Малюнок Довженко Каріни,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Літописні оповіді

З далеких минулих часів дійшли до нас і перші рукописні книги — літописи. Найдавнішим із них є «Повість минулих літ». Його первісний оригінал, як вважають вчені, створений славетним київським Нестором Літописцем, не зберігся. Залишилися лише його пізніші списки, переписані та відредаговані — відомий Лаврентіївський список (1377) та Іпатський список (не пізніше другого десятиліття XV ст.). Літопис розпочинається розповіддю про легендарний «світовий потоп», далі йдеться про походження слов'ян, заснування Києва, в хронологічній послідовності описуються різноманітні події, пов'язані з Київською Руссю. Науковці вважають, що автор був досить освіченою для свого часу людиною, знав іноземні мови, зокрема грецьку. В сімнадцять років він став монахом Києво-Печерської лаври.

Слово «літопис» утворилося від слів «літо» (рік) і «писати». Це найдавніший вид літератури, у якому записи велися у хронологічній послідовності. Літописи одночасно є як історичними документами, так і художніми творами. Історичними — тому, що в літописах автори записували відомості про події минулого, а також ті, сучасниками яких були самі. Художніми творами літописи є тому, що включають багато легенд, переказів, а сучасні авторові події описуються емоційно.

Про заснування Києва

Поляни ж жили в ті часи окремо й володарювали родами своїми... І були три брати: один на ймення Кий, а другий — Щек, а третій — Хорив, і сестра їх — Либідь*. Кий сидів на горі, де нині узвіз Боричів*, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, через що і прозвана вона Хоривицею. І збудували вони городок на честь свого старшого брата, й нарекли його Києвом. А навколо города був ліс і пуща велика, і ловили там звірів. І були ті мужі мудрими й тямущими, і називалися вони полянами, від них в Києві є поляни й до сьогодні.

Деякі ж, не знаючи, кажуть, що Кий був перевізником, бо нібито тоді біля Києва був перевіз з тієї сторони Дніпра, тому й говорили: «На перевіз на Київ».

Проте коли б Кий був перевізником, то не ходив би до Царгорода. А втім, цей Кий княжив у роді своєму і ходив він до царя — не знаємо лишень до котрого, але знаємо, що великі почесті, як оповідають, віддав йому той цар, до якого він приходив. Коли ж Кий повертався, прибув на Дунай і уподобав місце, і збудував малий городок, і хотів осісти в ньому з родом своїм, та не дали йому навколишні мешканці. Отож і донині називають придунайці те городище Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ, тут і скончався. І брати його Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут померли.

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя математики
спеціальної школи «ШАНС»

Словник

Бо́ричів узвіз — крута дорога, що вела з верхнього міста на горі униз на Поділ.
Ли́бідь — ця назва збереглася за річкою, яка впадає у Дніпро.

Запитання

1. Як називається найдавніший літопис?
2. Розкажи, що ти знаєш про Нестора Літописця.
3. Що називається літописом?
4. Як називалися племена наших пращурів, які населяли територію Києва та довколишню місцевість: **а)** поляни; **б)** древляни; **в)** сіверяни?
5. Хто, за легендою, заснував Київ?
6. Як тепер називається узвіз, де колись «сидів Кий на горі»: **а)** Андріївський; **б)** Боричів; **в)** Володимирський?
7. Чому придунайці донині називають одне городище Києвець?

Запитання від ровесника

Якими ти уявляєш героїв літопису? Опиши їх.

Домашнє завдання

Дізнайся, що означають такі імена: **Володимир**, **Олег**, **Ольга**, **Святослав**. Значення імен запиши в зошит.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

Про князя Олега

І жив Олег в мирі з усіма земляними, княжачи в Києві. І прийшла осінь, і згадав Олег коня свого, якого тримав здавна у стайні, вирішивши ніколи не сідати на нього. Питав-бо колись волхвів і віщунів: «Од чого мені доведеться померти?» І сказав йому один віщун: «Княже! Кінь, якого ти любиш і їздиш на ньому, — від нього тобі й померти!» Олег же, взявши це собі до тямки, каже: «Ніколи не сяду на нього і більше не гляну».

І звелів годувати його, і не приводити його до себе. І перебув декілька років, не бачивши його, аж поки й на греки не пішов.

А повернувшись до Києва і проживши чотири роки, на п'яте літо він спом'янув коня, що від нього, як віщували волхви, мав померти. І, покликавши старшого над конюхами, запитав: «Де кінь мій, якого я поставив був годувати і берегти його?» А той каже: «Помер». Олег же посміявся і докорив віщунові, кажучи: «Невірно ото говорять волхви і все те неправда є: кінь помер, а я живий». І наказав він осідлати коня: «Хай-но погляну на кості його». І прибув він на місце, де лежали його кості голі і череп голий, спішився і, посміявшись, сказав: «Чи не від цього черепа смерть мені

приймати?» І ступив він ногою на череп, і, з'явившись із черепа, змія вкусила його в ногу. І з того він розхворівся і помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли, і поховали його на горі, яка зветься Щекавицею. Є ж і досі могила його, зветься могилою Олеговою. А було всього його княжіння тридцять три роки.

Запитання

1. Про що попереджали волхви і віщуни князя Олега?
2. Чи повірив князь Олег віщунам? Чому?
3. З якої причини розхворівся й помер князь?
4. Де саме в Києві похований князь Олег?
5. Скільки було «всіх літ князювання» Олегового?

Домашнє завдання

Перекажи оповідь за малюнком.

Про княгиню Ольгу

Жила ж Ольга з сином своїм Святославом,
І навчала його мати хреститися,
А він не зважав на те, ані дослухався того,
Але коли хто з власної волі хотів хреститися,
То не забороняв, але осуджував того.
Для невірних-бо віра християнська — то потворність,
Бо не знають і не розуміють ті, хто в тьмі ходить,
І не відають слави Господньої,
Бо одебеліли серця їхні,
І тяжко вухами чують, а очима бачать.
Рече-бо Соломон: «Діяч нечестивих далекий від розуму,
Бо кликав вас — і не послухали ви,
І вам поклав слова — і не зрозуміли,
Але ради мої ви відкинули,
І звинувачень моїх не приймаєте,
І зненавиділи-бо премудрість,
І не захотіли страху Господнього,

І не хотіли приймати поради моєї,
І погорджували всіма моїми звинуваченнями!»
Так і Ольга часто говорила:
«Я, сину, пізнала Бога і радуюся,
А коли і ти пізнаєш Бога, то почнеш радуватися».
Він же не приймав того, кажучи:
«Як я можу один іншу віру прийняти?
Та ж дружина моя з цього буде сміятись».
Вона ж рече йому: «Охрестишся ти —
І всі інші те саме зроблять».
Він же матері не послухав і далі справляв звичаї поганські,
Не відаючи, коли хто матері не слухає, в біду впадає,
Як сказано: «Коли хто батька чи матір не слухає,
Хай умре».
Це ж тому Святослав гнівався на матір.
Соломон же сказав:
«Хто картає насмішника, той собі ганьбу бере,
Хто ж безбожникові виговорює, сором собі набуває».
«Картання безбожників — як мозоль для них».
«Не дорікай пересмішникові, щоб тебе не зненавидів він».
Одначе Ольга любила сина свого Святослава, кажучи:
«Хай буде воля Божа. Коли Бог захоче помилувати рід мій
І землі Руської, хай вкладе їм у серце бажання Бога,
Як то і мені Бог дарував».
І, це кажучи, молилася за сина
І за людей всі дні і ночі,
І наставляла сина свого до змужніння його
І до його повноліття.

Запитання

1. Як княгиня Ольга переконувала сина Святослава прийняти християнство?
2. Поясни прислів'я: «Шануй батька й неньку — і буде тобі скрізь гладенько».

Про хрещення Києва князем Володимиром

Пам'ятник князю Володимиру Великому, Київ, 1853 р.

Володимир віддав Корсунь грекам як віно за царицю, а сам повернувся в Київ. І коли прийшов, повелів звергнути всіх кумирів: одних порубать, а других попалити. Перуна ж повелів прив'язати коневі до хвоста і волочити з гори Боричевим узвозом на Ручай, а дванадцять мужів приставив бити його жезлами. І робили це не тому, що дерево може відчувати, а для наруги над бісами, що спокушали цим образом людей, хай прийме відплату від людей. Великий єси, Господи, і дивні діла твої! Вчора був шанований людьми, а сьогодні зневажений. І коли тягли Перуна Ручаєм до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо ще не прийняли хрещення. І, притягнувши, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир (до нього людей), кажучи: «Якщо де пристане, то відпихайте його від берега, аж доки не пройде пороги, тоді залишите його». Вони ж виконали, як було звелено. І коли пустили Перуна і пройшов він через пороги, викинув його вітер на рінь, що й до сьогодні називається Перунова рінь. Після цього Володимир послав своїх посланців по всьому городу сказати: «Якщо завтра хто-небудь не буде на річці: чи багатий, чи вбогий, чи жебрак, а чи раб, — той буде ворог мій». І, почувши це, люди йшли з радістю, раділи і говорили: «Якби це не було добре, не прийняли б його князь і бояри». Ранком зійшов Володимир із царициними і корсунськими попами до Дніпра, і зійшлось людей без ліку: і ввійшли всі в воду, і стояли в ній по шию, а другі — до грудей, малі біля берега, інші тримали дітей на руках, дорослі бродили, а попи ж стояли і творили молитву. І було видно радість велику на небі і на землі: стільки душ врятованих!

Запитання

1. Що наказав князь Володимир зробити з Перуном?
2. Який наказ отримали посланці Володимира?
3. Чому люди з радістю йшли приймати нову віру?
4. У який спосіб відбувалося хрещення киян?

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 1

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Як називається літопис, який склав чернець Нестор?
2. Опис якої події у літописі тобі сподобався найбільше? Чому?
3. Про яких історичних осіб розповідається в літописі «Повість минулих літ»?
4. Хто з історичних осіб тобі запам'ятався і чому?

1. Відгадавши загадку, ти пригадаєш, від кого прийняв смерть князь Олег. **На горбочку під дубочком скрутилася на сонечку клубочком.** *(Серед малюнків є підказка. Знайди її.)*

2. Як ти думаєш, чи потрібно зберігати літописні легенди для майбутніх поколінь? Запиши свої думки.

Запитання від ровесника

Хто з вас був у Києві? Розкажи, яке враження справило на тебе це місто. Чому?

Домашнє завдання

1. Намалюй ілюстрацію до літописної оповіді, що тобі сподобалася.
2. Перекажи будь-яку літописну оповідь, опиши зовнішній вигляд київських князів, їхній одяг, зброю тощо.

Розділ 2

ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Малюнок Довженко Каріни,
мами учня спеціальної
школи «ШАНС»

Суспільно-побутові пісні

«...Наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана простонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при своїй простонародності і простоті вона щира, чиста і безпосередня». Ці слова належать видатному письменникові Григорію Сковороді.

До суспільно-побутових пісень належать козацькі, кріпацькі, чумацькі, бурлацькі, рекрутські й солдатські, наймитські та заробітчанські пісні. Усі різновиди суспільно-побутових пісень об'єднує те, що в них відображені настрої народу, викликані різними явищами суспільного життя.

У суспільно-побутових піснях відтворене життя наших пращурів, яке через різні обставини примушувало їх заради миру, спокою й добробуту своїх родин покидати домівки та йти в козацькі походи, чумакувати, а то й не зі своєї волі відбувати солдатчину чи жити в кріпацтві.

Кріпацькі пісні відображають тяжке підневільне життя селян, протест проти приниження людської гідності й безправ'я. Рекрутські й солдатські пісні передають тугу за рідним краєм, домівкою, за родиною. У них висловлено протест проти панів, які насильно віддавали в солдати українських хлопців-кріпаків. Бурлацькі пісні також сповнені тугою за рідним краєм, родиною.

У козацьких піснях оспівано героїзм захисників рідної землі, їхню готовність пожертвувати родинним затишком і навіть життям заради її незалежності. Надзвичайно романтично відтворено картину проводів Запорозького Війська у пісні «Ой на горі та женці жнуть». Перед очима постає уявна картина, навіяна піснею: хвилюються дозрілі хліба, женці жнуть пшеницю, а коли розігнули натомлені спини, помічають неподалік Військо Запорозьке; ось упізнаваний усіма ще молодий Дорошенко, а ось і бувалий Сагайдачний з його постійними супутниками — тютюном і люлькою...

У козацьких піснях передусім відображено емоції героя, а не самі вчинки (їх здебільшого відтворено в історичних піснях). Тужливий настрій самотнього, безталанного козака, його загибель тонко передано в пісні «Стоїть явір над водою».

Розквіт чумацтва в Україні припадає на XVIII — початок XIX століття. Чумаки торгували здебільшого сіллю та рибою, які привозили волами з берегів Азовського й Чорного морів та з Дону. Їхнє життя в дорозі, напади грабіжників, розлука з родиною відтворено в піснях цього циклу. Не завжди надії чумака справджувалися: він повертався з далекого краю без грошей, а то й не повертався взагалі («Ой у степу криниченька»).

Ой на горі та женці жнуть

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде Запорозьке,
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильне-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не журися!»

Запитання

1. Хто очолює Військо Запорозьке в пісні «Ой на горі та женці жнуть»: **а)** хорунжий; **б)** Дорошенко; **в)** Сагайдачний?
2. Хто промовляє подані нижче слова в пісні «Ой на горі та женці жнуть»:

Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!

а) Дорошенко; **б)** Сагайдачний; **в)** хорунжий?

1. Розглянь малюнок до пісні «Ой на горі та женці жнуть». Перекажи сюжет за малюнком.

Домашнє завдання

1. Прочитай «заховані» слова: **люлькарозейтютюн**.
2. Пригадай, що з уроків історії тобі відомо про Сагайдачного й Дорошенка.

Малюнок Гордій Ганни, випускниці спеціальної школи «ШАНС»

Стоїть явір над водою

Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький;
Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький!
Не рад явір хилитися, вода корінь миє!
Не рад козак журитися, так серденько ниє!
Ой приїхав з України козак молоденький,
Оріхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав на чужину та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Звелів собі насипати високу могилу,
Звелів собі посадити червону калину:
— Будуть пташки прилітати калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті!

Запитання

1. Чим тебе вразила пісня «Стоїть явір над водою»?
2. Знайди й зачитай рядки, що передають душевні переживання козака на тлі сумної природи.
3. Як ти розумієш заповіт козака?

Запитання від ровесника

Пригадай, що символізує червона калина. Які ще рослини-символи є в українців?

Ой у степу криниченька

Ой у степу криниченька,
З неї вода протікає.
Гей, там чумак сиві воли пасе
Та з криниці напуває.

Воли ревуть, води не п'ють,
Бо в Крим доріженьку чують.
Ой Бог знає та Бог і відає,
Де чумаченьки ночують.

А ночують чумаченьки
В чистім степу при долині;
Розпустили сірі воли пасти
При зеленій муравині.

Умер, умер чумаченько
Ой в неділеньку вранці,
Поховали того чумаченька
У зеленому байраці.

Насипали над чумаком
Та високую могилу,
Ой посадили та в головоньках
Та червоную калину.

Ой прилетіла сива зозуленька,
Та все «ку-ку» та «ку-ку».
— Ой подай, чумаче, та подай, голубе,
Та хоч правую руку!

— Ой рад би я, моя мила,
Хоч обидві подати:
Насипано та сирої землі,
Що не можу підняти!

«Чумаки серед могил».
Картина Тараса Шевченка

Запитання

1. Яким настроєм сповнена пісня «Ой у степу криниченька»?
2. Де доводилося чумакам ночувати під час важкої подорожі до Криму?
3. Хто прилітатиме на могилу чумака в пісні «Ой у степу криниченька»: **а)** сокіл; **б)** зозуленька; **в)** голуб?

1. Намалюй словесний портрет чумака з пісні «Ой у степу криниченька». Своїми думками поділися з однокласниками.
2. Знайди «заховані» слова: **чумакортьбайракджеь**.

Домашнє завдання

1. Вивчи напам'ять одну з пісень.
2. Напиши розповідь про те, чи потрібно берегти свої пісні (чотири-п'ять речень).

Коломийки

Коломийки — коротенькі пісні різного змісту. Вони можуть виконуватись як приспівки до танцю або існувати незалежно від нього. Як правило, це дворядкова пісня, кожен рядок якої складається з чотирнадцяти складів. Її виконують за мелодією усталеного типу. У коломийці поєднано пісню, міміку й танець.

Назва «коломийка» певніш за все походить від основної танцювальної фігури — кола: коломийка виникла і довгий час побутувала як круговий танець.

Коломийки поширені здебільшого в західних областях України, проте їх люблять слухати в усіх регіонах.

Дозвілля молоді

Зрубав хлопець калиноньку та зробив сопілку,
Її голос калиновий причарував дівку.

Ой ніхто так не заграє, як Іван, весело,
Іванкову сопілочку чути на все село.

Сопілочка калинова, ясенове денце,
Чую тебе з полонини*, така-сь голосненька.

Ой заграю у сопілку та півкну в листочок,
Вчує любка, зрозуміє: йде її любочок.

Ой заграю у сопілку, заграю, заграю,
Вчує мене моя любка, що живе на плаю.

Сопілочка калинова, з черешні обручки,
Ой у любка до сопілки золотенькі ручки!

Котилися вози з гори, на долині стали

Котилися вози з гори, на долині стали,
Любилися чорні очка, тепер перестали.

Любилися, кохалися, мати їх не знала,
Розійшлися, розсталися, як на небі хмара.

А хмарочка до купочки одна не доходи,
Усі любки на данчику — моя не приходи.

— Пусти мене, моя мамко, на данчик, на данчик,
Бо не буде данцювати мій милий коханчик.

Подивлюся в гори, в гори — нічого не видко,
Подивлюся — з долу, з долу іде соколятко.

А, соколю-сокольчику, високо літаєш,
Моя хатка при дорозі, чом не повертаєш?

Моя хатка при дорозі, моя хатка крайня,
Мене, мамко, хлопці люблять, бо я таки файна*.

Словник

Полони́на — безліса частина Карпатських гір, яка використовується для пасовиська й сінокосу.
Фа́йна — красива, гарна.

Запитання

1. Що називається коломийкою?
2. Від чого походить назва «коломийка»?
3. Як виконують коломийки?
4. Яка з коломийок тобі найбільше сподобалася і чому?

Запитання від ровесника

Обміняйся враженнями про коломийки з однокласниками. Розкажи, чи співають у тебе вдома ці пісні. Чому?

Домашнє завдання

1. Підготуйся до виразного читання коломийок.
2. Вивчи одну з коломийкових «в'язанок» напам'ять.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

Легендарна співачка Маруся Чурай

Маруся Чурай (1625–1653) легендарна українська народна співачка й поетеса часів Хмельниччини. За переказами, Маруся Чурай народилася у 1625 (за іншими версіями — у 1628 або 1629) році у сім'ї козацького сотника Гордія Чурая. Дівчина мала чудовий голос і сама складала пісні. Після смерті батька, якого стратили після поразки в битві під Кумейками 1637 р. проти гетьмана Потоцького, дівчина залишилася жити з матір'ю у Полтаві.

У юності дівчина мала багато залицяльників, серед яких був молодий козак Іван Іскра, але своє серце вона віддала Грицю Бобренку (за іншими версіями — Гриць Остапенко), з яким згодом таємно заручилася.

1648 року Гриць вирушив на війну, обіцяючи повернутися. Проте коли Григорій Бобренко повернувся до Полтави, він вже не звертав уваги на Марусю. Скорившись волі матері, хлопець одружився з Галею Вишняк.

Маруся не витримала зради та вирішила отруїти себе зіллям, що таємно взяла у місцевої знахарки, але його ненароком випив Гриць. Улітку

1652 року полтавський суд засудив Марусю до страти, але її було помилувано наказом Богдана Хмельницького, який привіз Іван Іскра, де зазначалося дарувати їй життя «за заслуги її батька та Марусині пісні». Для покути дівчина ходила на прощу до Києва, але, повернувшись у 1653 році до Полтави, померла у віці 28 років (за іншими даними — 1652 року у Полтаві від сухот). Проте залишилися в спадок нащадкам її безсмертні пісні — окраса українського народу.

Ще з часів Богдана Хмельницького й донині співають її пісні. Марусі Чурай приписують авторство таких перлин: «Віють вітри», «Ой не ходи, Грицю», «Грицю, Грицю, до роботи», «Сидить голуб на березі», «Засвіт встали козаченьки», «Котилися вози з гори», «Ішов милий горонькою» та ін. Її пісні найчастіше пов'язані з власним життям.

Засвіт встали козаченьки

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.
Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися!
Стоїть місяць над горою,
А сонця немає...
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводжає:
«Іди, іди, мій синочку,
Та й не забувайся.
Через чотири неділеньки
Додому вертайся».
«Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось мій кінь вороненький
В воротях спіткнувся.
Ой Бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину!
Прийми ж її, матусенько,
Бо всі в Божій волі!
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі?»
«Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?»
«Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь.
Заграв мій кінь вороненький,
Назад сподівайтесь!»
Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

Запитання

1. Хто у пісні «Засвіт встали козаченьки» проводжає козака в похід: **а)** мати; **б)** Маруся; **в)** батько?
2. Про що говорять мати з сином перед походом?
3. Випиши пестливі слова з пісні.

Пестливий — який надає слову або висловлюванню емоційного забарвлення — відтінку ніжності, ласки.

Ой не ходи, Грицю

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці!
Одна дівчина чорнобривая
Та й чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля* копала,
А у понеділок переполоскала,
А у вівторок зілля варила,
А в середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
«Ой нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?»

«Ой мамо, мамо, жаль ваги не має,
Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
Нехай він не буде ні їй, ні мені,
Нехай достанеться він сирій землі!

Оце ж тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати била!
Оце ж тобі, Грицю, за теє заплата:
Із чотирьох дощок дубовая хата!»

Словник

Зі́лля — різноманітні, здебільшого запашні трав'янисті рослини; навар або настій із деяких рослин.

До речі...

На початку XIX ст. пісню «Ой не ходи, Грицю» перекладено німецькою, французькою, чеською, англійською мовами. У другій половині XX ст. видано збірку пісень і біографічний нарис під назвою «Дівчина з легенди. Маруся Чурай».

Запитання

1. Розкажи про те, що ти знаєш про легендарну Марусю Чурай.
2. Опиши, якою ти уявляєш Марусю — героїню пісні «Ой не ходи, Грицю».
3. Що стало причиною отруєння Гриця? Чи вірний він був у коханні?

Запитання від ровесника

Які пісні Марусі Чурай співають у твоїй родині? Заспівай одну з них.

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 2

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Випиши в зошит пестливі слова з прочитаних пісень. Кого вони характеризують?
2. Яка із соціально-побутових пісень тобі найбільше сподобалася? Чим саме?
3. Який настрій передає пісня «Засвіт встали козаченьки»?

4. Яке враження справила на тебе пісня «Ой не ходи, Грицю»?
5. Яку будову мають коломийки?
6. Про що розповідають прочитані тобою коломийки?

1. Склади усну розповідь на тему: «Чому пісні Марусі Чурай безсмертні».
2. Прочитай ребус.

Запитання від ровесника

Знайди в довідковій літературі чи Інтернеті висловлювання відомих людей про українську пісню і запиши їх у зошит.

Домашнє завдання

1. «Напиши» музику до пісні, що сподобалася. Розкажи, які музичні інструменти довелося тобі «використати».
2. Вивчи пісню, що сподобалась, напам'ять.

До речі...

Михайло Стельмах сказав про пісні Марусі Чурай так: Три віки ходять пісні, приписувані Марусі Чурай, по нашій землі, три віки любові вже подаровано людям. А попереду — вічність, бо велика любов і велика творчість — невмирущі.

Розділ 3

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

До речі...

Чимало казок, на відміну від народних, мають свого автора, тому їх називають авторськими, або літературними. Серед авторів казок — відомі майстри слова: І. Франко, Леся Українка, В. Симоненко, Н. Забіла, В. Нестайко, О. Іваненко, Ю. Ярмиш.

Літературна казка має свої особливості: писемну форму та постійний, незмінний текст. На відміну від народної казки, у літературній казці мова може бути як прозовою, так і віршованою.

Казки, створені письменниками, називаються **літературними**.

ІВАН ФРАНКО
(1856–1916)

Чимало прекрасних казок для дітей написав видатний український письменник Іван Якович Франко.

Народився Іван Франко 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі, неподалік від Львова. Навчався спочатку в школі села Ясениця-Сільна, потім батьки віддали його до так званої «нормальної школи» Дрогобича. Саме тут він зазнав знущань від панських дітей-однокласників і деяких учителів. Але за підсумками навчального року став найкращим учнем. Його успіхами особливо тішився батько, про це Іван Франко згадував так: «Я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб вручити нагороду, то я почув, що він голосно заплакав». У 1875 р. Іван закінчив Дрогобицьку гімназію.

Восени 1875 р. він став студентом філософського факультету Львівського університету. За відмінні успіхи його звільнили від сплати за навчання та призначили заохочувальну стипендію.

Майбутній письменник навчався у Львівському університеті, а потім у Чернівецькому, де й здобув вищу освіту. Згодом захистив дисертацію у Віденському університеті (Австрія), здобувши науковий ступінь доктора філософії.

Сучасники називали Івана Франка «академією в одній особі», відзначаючи, зокрема, вільне володіння чотирнадцятьма мовами. Результатом діяльності Івана Франка як письменника, ученого, публіциста, критика, перекладача та громадського діяча є понад п'ять тисяч праць.

З 1908 р. стан здоров'я письменника значно погіршився, однак він продовжував працювати до кінця свого життя. Помер 28 травня 1916 р. у Львові, похований на Личаківському кладовищі. На могилі встановлено скульптуру Каменяра, який невтомно б'є молотом скелю.

Запитання

1. Розкажи про дитинство Івана Франка.
2. Намалюй словесний портрет Івана Франка. Яка риса найбільше тобі запам'яталася?
3. Доведи, що Франко — багатогранна, неординарна людина.

До речі...

Іван Франко підписував твори власним прізвищем, псевдонімами та криптонімами (мав їх близько ста). Найчастіше використовував такі: Джеджалик, Руслан, Мирон, Микита, Молодченко, Тага, Живий, Не-Давид, Кремінь.

Псевдонім — несправжнє, прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ними користуються письменники, журналісти, актори, замість власного прізвища.

Фарбований Лис

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, наставляли на нього заліза* або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив* собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього.

Малюнок Соушко Валерії, учениці спеціальної школи «ШАНС»

Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — решетився* Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— От же побачите: і в блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився*. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздивившися потроху, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От Пес так Пес», — думали собі люди.

А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях* на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам наслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї*, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившися трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді як по купелі.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими ґудзами*, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак*, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

У тій хвилі де не взявся Вовчик-Братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та ґудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившися, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна* година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшися гордо, він пішов углиб лісу, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поваж-

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС»

но, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано Святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свойого життя і свойого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившися царем, жив собі, як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга* отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

Словник

Ґудз — тут: ґуля.
Драбу́га — тут: пройдисвіт.
Залі́зо — тут: пастка.
Кобе́ля — торба.
Кпи́ти — глузувати, насміхатися.
Непора́дна — тут: лиха.
Переч и́слився — тут: прорахувався.
Решети́вся — тут: вихвалявся.
Ступерна́к — товкач.
Стрій — убрання.

Люди, а також тварини, речі, явища природи, яким приписують людські якості та вчинки, у художніх творах називаються **дійовими особами**. Їх ще називають **героями** або **персонажами**.

Запитання

1. Хто виступає героями казки?
2. Перевір правильність поданих тверджень.
   - Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю.
   - Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — аж і Лиса знайшли.
   - Став Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде, обкачався в траві — і фарба одразу зійшла.
   - Мавпа Фрузя вистригла Лису Микиті три жменьки волосся з-поміж очей і пустила на вітер.
   - Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис!

Запитання

3. Чому полювання Лиса Микити було завжди вдалим? Які риси характеру йому в цьому допомагали?
4. Що означають вислови: «Від себе не втечеш», «Наш Микита скрутився, мов муха в окропі»?
5. Як звірі покарали Лиса Микиту?
6. Переконай, що твір «Фарбований Лис» — це казка. Які вислови з казки ти чув раніше? А які хотів би запам'ятати?
7. Чи сподобався тобі Лис Микита? Чим?

1. Перечитай казку, поділивши її на частини за планом:
1. Вправний мисливець.
2. Лис пробирається на торговицю.
3. Неприємна зустріч із собаками.
4. У діжці з фарбою.
5. Страшний синій звір.
6. Царювання Лиса.
7. Помста одурених звірів.

2. Знайди «зайве».

3. Лис Микита — негативний чи позитивний персонаж? Визнач позитивні та негативні риси характеру Лиса. Запиши їх у зошит.

Позитивні	Негативні
кмітливий; вправний мисливець	хвалько; гордий (зарозумілий)

Запитання від ровесника

Об'єднавшись у групи, підготуйте до виразного читання за ролями найцікавіші для вас уривки.

Домашнє завдання

Намалюй ілюстрацію до твору.

До речі...

У Києві, Львові, Дрогобичі, Тернополі та інших містах споруджено пам'ятники Іванові Франку. 1956 р. відкрито пам'ятник і музей у м. Вінніпеґ (Канада).

ІВАН ЛИПА
(1865–1923)

Іван Львович Липа народився 24 лютого 1865 року в Керчі, там проминула його юність. Ріс хлопчина розумним і допитливим, мріяв стати лікарем, тому вступив на медичний факультет Харківського університету. Але закінчити його не судилося. Саме в студентські роки І. Липа разом із трьома однодумцями здійснює поїздку до Канева, на могилу Кобзаря. Там і вирішили друзі створити політичний нелегальний гурток «Братерство тарасівців».

Діяльність «Братерства» впала в око поліції, і багатьох його членів заарештували. Найдовше пробув у в'язниці Іван Липа — тринадцять місяців. «Я скінчив середню й вищу школу, — часто повторював він, — але найвищу освіту дістав у тюрмі».

Звісно, крамольного студента відрахували з Харківського університету, і свою освіту він завершував у Казані.

Непрості життєві стежки привели Івана Липу до Одеси. Тут він знайшов сімейний затишок, тут активно розгорнув свою професійну, громадську й творчу діяльність.

Практикуючи як «лікар для бідних», він продовжував активно займатися видавничою та громадською роботою, побудував лікарню для незаможних. В Одесі Іван Львович разом із дружиною видавав альманах «Багаття». У 1918 році став членом уряду Української Народної Республіки і переїхав з родиною до Києва.

Після поразки УНР Іван Липа поселився у Винниках біля Львова, де працював лікарем і займався літературною діяльністю.

Письменник написав багато творів, серед яких є проза, оригінальні фантастичні оповідання, чимало байок і казок для дітей. Деякі твори, серед них і казка «Близнята», друкувалися у дитячому журналі «Дзвінок», що виходив у Львові.

13 жовтня 1923 року після хвороби Івана Липи не стало.

Запитання

1. Чи здійснилася мрія Івана Липи?
2. За що його заарештували?
3. Який альманах видавав письменник?

Близнята

Одна дуже вбога жінка народила двох синів-близнят. Якось уночі, коли діти спали в колисці, вона задумалася над їхньою долею і зажурилася.

Жінка сиділа у тяжкій задумі, як раптом біля неї з'явилася людська тінь і запитала:

— Чого ти хочеш просити у Долі для своїх дітей?

Мати здригнулася... Глянула на тінь, що стояла непорушно, і промовила до неї:

— Це ти питаєш?

— Я?

— Хто ж ти?

Малюнок Поліщук Катерини,
учениці спеціальної школи «ШАНС»

— Я негайно виконую всі бажання.

— Я хочу, щоб вони жили краще від мене, — сказала мати. — Щоб не знали бідності й нужденного життя, щоб були щасливими.

— А ще чого хочеш?

— Щоб давали іншим те, чого вони не мають: сумним — радощі, заплаканим — сміх, скорботним — утіху, немічним — здоров'я, а всім разом — щастя.

— Чи хочеш, щоб твої сини принесли це сучасним людям чи прийдешнім поколінням?

— Навіщо дбати про прийдешніх людей? Нехай сучасним дадуть це! — відповіла мати, а потім подумала та й каже: — Дай одному щастя для сучасних, а другому — для майбутніх!

Тоді тінь перетворилася в жінку, і мати побачила, що перед нею стоїть сама Доля.

Доля вклала в душу одного хлопчика розуміння людських пристрастей і подарувала йому три яблучка: одне скляне, друге золоте, а третє цілком звичайне, таке, як ще в раю росло.

Другому синові Доля вклала в душу глибоку допитливість і подарувала йому маленьку земну кулю з горами, морями і блакитним небом, засіяним зорями.

І сказала Доля:

— Завдяки цим подарункам твої діти стануть такими, як ти побажала.

Після цих слів Доля стала тінню і зникла.

Діти підростали. Перший змалечку був балакучим, веселим, допитливим, його завжди можна було бачити серед людей, бо він не любив самотності. Другий був мовчазним, спокійним, замисленим. Любив цілими днями сидіти на березі моря, милуватися далекими горами, купати погляд у небесній блакиті. Тихими літніми ночами він задивлявся на зорі. Обидва брати берегли свої дарунки як зіницю ока.

Коли хлопці виросли, то той, що був допитливим, помандрував по світу, а веселий збудував собі палату, та не просту, а таку, якої ще ніде на світі не було. Палата мала всього три кути. Стіни були з різних матеріалів: одна з каменю, друга з цегли, а третя з мармуру. На фронтоні в ряд стояли великі фігури різних звірів і птахів. Вікон було багато, і всі вони були різними: одне було маленьке, друге — велике, третє — кругле, четверте — п'ятикутне, одне — широке і низьке, друге — високе й вузьке, і кожне помальоване іншою фарбою. Та й стояли не в ряд, а одне вище, друге нижче, в одному місці їх зібралося кілька, а там виглядало одне самотою. Палата мала високий шпиль, і на тому шпилі стояв витесаний з дерева чоловічок, що безперестанку день і ніч рухався: то кланявся на всі чотири сторони, то крутився на одній нозі, то танцював або кумедно перекидався, обертався, задирав ноги вгору, кидався головою вниз, вимахував руками, точнісінько як та дитяча забавка-лялька, коли її потягнути за мотузочок, починає перекидатися.

Люди приходили до палати й не могли надивуватися з такого чуда. Цілий день стояла юрба — оглядали будівлю і весело реготали. Тут усе було дивовижно кумедне, смішливе, а особливо дерев'яний чоловічок, що безугавно вертівся і перекидався на шпилі. І хоч було сумно у людини на душі, а як прийде, подивиться на ту палату, так усе забуває і починає реготати. І всі, хто приходив до палати, були веселі, задоволені й немовби щасливі. Усі славили господаря. А як хто не був утішений з цього, то господар запрошував його до покоїв. Звідти вже ніхто не виходив сумним або розчарованим.

Там було на що подивитися! Ні одна кімната не була подібна до другої: одна — як гарбуз, друга — як дзвіниця, третя — як бублик, четверта — як огірок, п'ята — як барабан, шоста — як зірка, сьома — як печера, восьма — як барильце, дев'ята — як миска, десята — як комета. Словом, усіх і не перебереш. А щодо прикрас у покоях, так тут уже у всіх очі розбігалися: малюнки були на стелях, а фіранки* пишалися на стінах; столи висіли на ланцюгах; замість ослонів та стільців — гойдалки; постелі лежали просто на підлогах. І все те було розкішне, із золота та срібла, з оксамиту й шовку. По кімнатах ходили собачки на задніх лапках, одягнені, як люди, — у штанцях і чумарочках*, а котики в спідничках і капелюшках танцювали на окремих столиках. Різні заморські мавпи, великі й маленькі, сиділи на вікнах

і кожного перекривляли так, що можна було зі сміху вмерти. Були кімнати, засаджені деревами й квітами. Там літали і співали дивовижні пташки. Навіть були кімнати, заповнені водою, і в них плавали великі риби. Словом, було на що подивитися і чим потішитися.

Ще забув розповісти про слуг! Було їх тут багато. І коли господар або хто інший кликав слугу, то той не просто підходив до нього, а летів колесом, мов вітер, і враз ставав перед ним на рівні ноги і слухав. Потім кланявся і так само, як вихор, колесом вертався.

Слава про дивну палату пішла між людьми і докотилася аж до найвіддаленіших куточків держави. З усієї країни з'їжджалися люди, і кожного Божого дня натовпи цікавих стояли біля палати, оглядали її, сміялися і веселилися. Господар був до всіх ласкавим, радо вітав прибулих, сам усе показував і розповідав, весело сміявся і веселив інших. Усі були задоволені, поверталися додому з легкістю на душі.

Якщо господар зауважував, що натовп зменшується, то додавав до палати щось нове, а сам ішов на базари, на ярмарки і скрізь розповідав про свою чудову споруду й запрошував оглянути її. І знову людей прибувало, і знову всі сміялися та веселилися. Ціла країна мала втіху — всі були завжди веселими, раділи й сміялися.

Та це ще не все. Найдивнішим дивом у тій палаті були три кімнати, куди входили тільки ті, які нічим не могли втішитися, ніколи не сміялися й не раділи. У кожній кімнаті на золотому ланцюжку висіло яблучко. Більше там не було нічого. В одній кімнаті яблучко було скляне, в другій — золоте, а в третій — звичайне, таке самісіньке, як росло в раю. У ті кімнати господар водив тільки тих сумних та тужливих, що не знаходили для себе втіхи у всій палаті. Він вів їх сюди і лукаво посміхався, бо не було ще випадку, щоб хтось із них, глянувши хоч на одне яблучко, не очманів і не вийшов з палати без міри веселий і задоволений.

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС»

Тут бували наймудріші люди: міністри, посли, генерали, урядовці,

судді... Хто тільки не гляне на скляне яблучко, одразу всі його сумні думки розвіюються, і він веселішає. Хоч яким буде мовчазним і стриманим, одразу стає говірким, а все, що має на умі, то вже на язиці. Найобережніший одразу стає відважним — саме море йому по коліна! Бувало, що скляне яблучко не міняло людину, тоді господар показував йому золоте. Хто подивиться на золоте яблучко, відразу усі його бажання здійснюються: хоче мати палату — уже її має, хоче сади чудові — прошу! Хоче коней прудких — є і коні!

Дуже рідко, але бували й такі, що нічого не бажали. Тоді господар вів їх у третю кімнату, де висіло звичайне яблучко, таке ж, як росло в раю. Воно мало чари непереможні: хто лиш на нього гляне, так одурманюється, що забуває про все на світі. Той запах був надзвичайно приємний, мов солодкі чари, і принадний, як східні раї.

Таким чином, усі люди в країні знаходили собі радощі, утіхи й повне задоволення. Всі приходили в палату, були щасливі й жили так весело й безжурно, що не помітили, як зістарілися.

А тим часом сусідній цар крок за кроком захоплював їх землю, а як заволодів усією країною — спалив чудернацьку палату й порозкидав чарівні яблучка. Господар палати помер з горя, і тоді люди зрозуміли, що вони опинилися у тяжкій неволі. Це сталося тому, що, насолоджуючись власним життям, вони зовсім перестали думати і дбати про свою державу. Тепер їх землі, сади й будинки належали чужому цареві та його людям, а вони всі стали рабами. Щастя батьків несло за собою нещастя дітям.

Другий брат мандрував по світу. Глибоко в його душі була закладена допитливість. Він хотів знати все на світі, усе зрозуміти — як світ білий побудований, для чого в ньому живуть люди, чому горить сонце і світять зорі, чому люди так різняться між собою: одні малі — інші великі, одні дурні — інші розумні, одні вродливі — інші негарні, одні моторні — інші мляві, одні чесні — інші злодійкуваті, одні бідні — інші заможні. Він ходив по світу і до всього приглядався, хотів зрозуміти. Бачив царства великі та вільні, бачив невільницькі країни, бачив моря, океани й захмарені гори. І чим довше мандрував, тим краще пізнавав людське життя і з більшою цікавістю йшов усе вперед і вперед. Так обійшов довкола всю землю й вернувся в рідну країну. На той час він був уже сивим дідом. Побачив свій поневолений народ і чужинців, що панували на його землі. Проходячи

країною, бачив поруйнованими колись пишні міста, зубожілими колись багаті села, завмерлою колись кипучу життям країну. А в одному селі почув, як старий дід розповідав своєму внукові казочку:

— Десь далеко захований такий барабан, що коли у нього бити, то вискакують озброєні козаки. Скільки разів ударити, стільки й козаків буде. Є млинок, який треба лиш покрутити, то зараз же буде те, чого тобі бракує: бідному — багатство, дурному — розум, нещасному — щастя, поганому — врода, слабому — здоров'я, сліпому — зір, глухому — слух, німому — мова. А ще є така шабля: як візьмеш її у руки, то вже нікого й нічого не будеш боятися. Хто знайде ті речі, той визволиться з неволі й врятує весь народ. Знайти їх може лише той, хто має у своїх руках маленьку роблену земну кулю.

— А як же він відшукає ті речі? — запитав онук.

— Коли буде мати, — каже дід, — двох чорних, що літають-оглядають, двох сірих, що гризуть-шукають, і двох рудих, що нюшать*-приносять, тоді все здобуде.

От другий брат і подумав: «Для дітей казка — забавка, а для мудрого — загадка. Треба її розгадати».

І розгадав, бо він був мудрий, і надумав таке: дістав двох голісіньких воронят, двох малих сірих щурів і двох собак. Вигодував їх, приручив, навчив розуміти людську мову й сам навчився їхньої мови. Коли вони виросли, то щодня посилав двох воронів на схід і на захід.

Повернувся мудрий брат на свою батьківщину й побачив руїни палати, а від людей почув розповідь про їхні колишні веселі часи. Він зрозумів, що безжурне життя стало причиною поневолення його народу. Однак мудрий брат знав, що все змінюється, і після сліз повинен бути сміх, після суму — радощі, після бідності — багатство, після нещастя — щастя, після зими — весна, після рабства — воля. Вирішив, що все зробить для того, щоб повернути волю своєму народові, й чекав слушного часу. Ворони щодня поверталися й розповідали йому, що діється на білому світі, тож він знав усе. Одного разу повернувся ворон із заходу і повідомив:

— У Британському царстві є млинок, що дає кожному те, що йому бракує.

Мудрий брат відправив туди щурів. Ті побігли у Британське царство, прогризли діри в усіх будинках, повернулися й доповіли:

— Той млинок є у британського короля, він тримає його у себе й нікому навіть у руки не дає.

Мудрий брат наказав собакам негайно бігти у Британське царство і принести млинок. Собаки побігли, а ворон летів попереду і показував дорогу. Коли опинилися під вікном палати британського володаря, один пес гавкнув, та так голосно, що король налякався і випустив з рук млинок. Другий ускочив і на льоту підхопив млинок. Обидва щасливо повернулися до свого пана. Мудрий брат похвалив їх і забрав чарівний млинок.

Наступного дня прилетів ворон зі сходу і приніс таку новину:

— У Китайському царстві є барабан, що як у нього бити, то вискакують озброєні козаки.

Щури побігли у Китайське царство, прогризли діри у всіх будинках, повернулися й доповіли:

— Чарівний барабан є в одного мандарина*. Багато було охочих вкрасти його, та всі загинули, бо він охороняється барабанником, який у небезпечний час ударами викликає козаків. Козаки вбивають сміливців, і барабанник повертає барабан мандарину. Тепер усі бояться підступити до барабана.

Послав мудрий брат собак. Вони бігли, а ворон летів попереду — дорогу показував. Як тільки вони вскочили в покої китайського мандарина, один собака вкусив барабанника, а другий вхопив барабан, і вони щасливо повернулися до свого пана. Той похвалив їх і забрав чарівний барабан.

Минув час. Якось посеред океану над білим каменем зустрілися два ворони. Коли вони повернулися до свого пана, то розповіли йому таку новину:

— Посеред океану на білому камені лежить шабля. Вона має таку силу, що як візьмеш її у руки, то вже нікого й нічого не будеш боятися. Але це дуже далеко.

Послав мудрий брат щурів. Щури добігли до океану і повернулися — бояться. Послав він собак. Ті кинулися у воду, пропливли трохи і повернулися — бояться.

— Туди, — кажуть, — і кораблі не пливуть, і хмари не ходять. Тоді мудрий брат сам пішов. Узяв черпак і заходився переливати воду з океану на берег. Побачив це океанський цар, виплив і здивовано питає:

— Навіщо ти се робиш, чоловіче?

— Хочу всю воду вичерпати й дійти до середини океану, де на білому камені лежить шабля, що проти всіх і всього відвагу дає, — спокійно відповів мудрий брат.

Ще більше здивувався океанський цар і знову запитує:

— Знаю я, що ти дуже цікавий і що не відступиш від свого. Ось тобі човник з вітрилом. Мої вітри донесуть тебе до того каменя.

Мудрий брат подякував, скочив у човник, нап'яв вітрило, і океанські вітри донесли його аж до білого каменя. Там він прип'яв* чарівну шаблю, повернувся до своїх вірних слуг і промовив:

— Настав час визволяти рідний край.

Поставив мудрий брат чарівний млинок на найвищому шпилі й дивиться: вітер дме, млинок крутить. Нараз все змінилося: сліпі стали зрячими, глухі стали чути, німі заговорили, погані стали вродливими, бідні — багатими, нещасні — щасливими, а дурні — розумними. Усі підвели голови й побачили, що в країні панують чужинці, користають з їх багатства, вольностей і них самих. Кинулися усі до зброї, щоб вигнати ворогів, та немає чим. Чужинецький цар замкнувся зі своїм військом у великій фортеці й звідти, маючи зброю, керує країною. Тоді мудрий брат ударив у барабан і наказав першому козакові, що звідти вискочив:

— Бий тривогу, а те військо, що з'явиться, веди проти царя і його слуг, що сховалися у великій фортеці.

Віддав наказ, а сам дивиться. Почали з'являтися полки за полками: і кінні, і піші. Усі йдуть до фортеці, оточують її і під невпинні звуки барабанної тривоги входять у сади, що довкола мурів. Коли військо зайняло сади, все раптом стихло. Замовк барабан, не чути шуму битви. Почекав мудрий брат день, почекав другий, на третій посилає своїх вірних слуг у розвідку. Вони облітали, повернулися і розповідають:

— З яблуні твого брата виросли три яблуневі сади: один скляний, другий золотий, третій звичайний, такий, як був у раю. Густі та дрімучі ті сади.

Щури побігли, прогризли діри в гущавині, повернулися та й кажуть:

— Сидить твоє військо у тих садах: у скляному пустує, у золотому мріє, у райському спочиває.

Собаки побігли, принесли чарівний барабан і кажуть:

— Якщо сам не виведеш своє військо з тих садів, то воно звідти самохідь не вийде.

Узяв мудрий брат барабан, вийняв із піхов чарівну шаблю, сховав за пазуху зроблену земну кулю і пішов. Іде через скляний сад. Раптом без причини захотілося йому співати й сміятися, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі. Проходить через золотий сад, захотілося йому мріяти й химерити без причини, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі.

А в третьому саду запаморочили його солодкі пахощі. Він сів під пишним деревом, смакуючи райські овочі*, довкола нього все заснуло, і він теж задрімав, забувши про свою шаблю й барабан і про те, куди йде. Спить, і сниться йому сон, що говорить до нього його маленька Земля, подарована Долею, а в тій Землі гори, вкриті хмарками, шумлять моря, а в озерах віддзеркалюються срібні зорі. І каже Земля:

— Побував ти у всіх країнах і пізнав усі народи. То чи щастя людей у мізерних* забавах і пристрасних* задоволеннях? Встань, збуди своє військо, бо вороги, що засіли у фортеці, знову готуються, щоб накласти кайдани на цілу країну.

Прокинувся мудрий брат, вирубав, викорчував шаблею сад, що одурманив його, а тоді ударив у барабан, та так гучно, що все військо прокинулося від мрій і пустощів і рушило в наступ на фортецю. Відібрали зброю і клейноди, а чужинців порубали.

Коли ж мудрий брат вийшов привітати військо і щасливий народ з перемогою, усі побачили, як він змінився за останню ніч. Замість сивини — золоті кучері, замість похиленої старечої постаті — прекрасний юнак. І став народ вільним на віки вічні!

Словник

Мандари́н — державний діяч у давньому Китаї.
Мізе́рний — жалюгідний, нікчемний.
Ню́шити — вистежувати, вишукувати.
Прип'я́в — причепив до боку.
При́страсний — нестримний у своєму виявленні.
Ра́йські о́вочі — яблука.
Фіра́нка — невеликий шматок тканини, яким запинають вікно.
Чума́рочка — різновид одягу.

Запитання

1. Який епізод із казки найбільше сподобався, запам'ятався? Чому?
2. Чи схожі були брати за характерами?
3. Що зробив допитливий хлопець, коли виріс?
4. Чому письменник уживає вислів «Люди були немовби щасливими»?
5. Доведи, що другий брат мудрий.
6. Визнач тему казки «Близнята».
7. Хто розповів казку, з якої мудрий брат дізнався, як можна визволити рідний край?
8. За допомогою яких речей мудрий брат знищив чари скляного, золотого та райського садів?
9. Перевір правильність поданих тверджень.
   - Одна дуже багата жінка народила сина.
   - Доля подарувала першому хлопчикові три яблука, а другому — маленьку земну кулю з горами.
   - Люди приходили до палати й не могли надивуватися з такого дива.
   - Повернувся мудрий брат на свою батьківщину й побачив руїни палати.
   - Щастя людей — у мізерних забавах і пристрасних задоволеннях.
10. У чому смисл дарунків Долі кожному із братів-близнят?

1. Знайди у тексті опис палати. Назви прикметники, що створюють враження дивовижності.
2. Добери синоніми до слова **«відважний»**.
3. Пригадай казку і заповни таблицю в зошиті.

Персонажі казки	Їх життєві цінності

4. Розглянь малюнки до казки. Опиши один із них.
5. Порівняй вдачу двох братів-близнюків і склади план до характеристики їхніх образів.
6. З останніх двох абзаців випиши дієслова в алфавітному порядку.

Запитання від ровесника

Як ти думаєш, чи здатна людина змінити свою долю? Чому?

Домашнє завдання

Розкажи батькам казку й запитай у них, що потрібно, щоб поневолений народ захотів здобути волю.

Тема твору — найголовніше питання, яке розкривається у творі.

Василь Королів-Старий — це псевдонім українського письменника-казкаря Василя Костьовича Королева.

ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ (1879–1943)

Відомий український дитячий письменник А. Костецький зробив припущення, що додатком «Старий» Василь Королів хотів підкреслити, «що він начебто такий-собі сивобородий дідусь, який малим онучатам розповідає всілякі химерні казочки»...

Василь Королів-Старий народився 4 лютого 1879 року в мальовничому селі Ладан Прилуцького повіту на Полтавщині (нині Чернігівська область). Хлопця віддали спочатку у Полтавську духовну бурсу, потім — у Полтавську семінарію. Але юнак бути священником не захотів. Його завжди цікавило мистецтво, він захоплювався фольклором, досконало вивчив творчість Т. Шевченка, М. Гоголя.

1902 року він закінчив Харківський ветеринарний інститут, працював за фахом і пробував сили в літературі.

Революційні події 1917–1919 років захопили письменника. У цей час він працював редактором журналу «Книгар» і підтримував борців за

незалежність Української держави. 1919 року Василь Королів-Старий виїхав до Чехо-Словаччини. Обставини склалися так, що на Батьківщину він не повернувся. Але туга за рідним краєм присутня у всіх його творах: і в романі «Чмелик», що розповідає про мандри юнака з Полтавщини, і в оповіданнях, і у збірці казок «Нечиста сила», яка вийшла друком 1923 року в чеському місті Каліш. У доробку письменника є і п'єси-казки «Русалка-жаба», «Лісове свято», і твір про Бориса Грінченка, і чимало перекладів із чеської мови, і навіть малюнки, на яких відтворено природу й побут Закарпаття.

Тривалий час, майже чверть віку, прожив Василь Королів-Старий на чеській землі. 11 грудня 1943 року письменника не стало. А казки його живуть і нині, зачаровуючи добротою та шляхетністю героїв.

Запитання

1. Чи хотів стати Василь священником?
2. Який інститут закінчив Василь Королів-Старий?
3. Які твори написав автор?

Потерчата*

Дячиха Євпраксія поралася біля печі. Вона гнівалася. Вже давно перестояла вечеря, час би й спати лягати, а дяка Оверка нема та й нема. А господині ж найгірше, коли вона когось чекає до столу, а той не йде.

— Неначе тобі в болото пірнув! — промовила дячиха сама до себе й із серця підкинула цілий оберемок дров до печі.

Дрова голосно зашкварчали й почали так тріщати, мов там, у печі, хтось лущив горіхи. По вікнах, підлозі й стелі бігали рожеві зайчики. В запічку зацвірінькав цвіркунець, в хату потягло теплом. Стало світліше й веселіше. Великий кіт звівся на лежанці, спочатку вигнувся дугою, а потім витягся, позіхнув і пішов на руки до дячихи. Тут він так гарно почав муркотати, що дячисі аж полегшало на душі. Вона задивилась на вогонь, як він переплигував з однієї деревини на другу, немов хтось чіпляв до деревин білі, сині, рожеві та жовті тремтячі краплинки блискучого шовку. Вона поклала руки на стіл, схилила на них голову, позіхнула раз-другий та й задрімала...

Чекав дяка-господаря й Домовик. Він звик, що й дяк також, як сам Домовик, рідко відходив з дому на довгий час. Та ще Домовик любив старого

господаря за те, що той завжди був веселий та говіркий, а коли бував з чогось задоволений, то виспівував дуже гарно тонесеньким голоском, мов малий хлопчисько, «Господи, помилуй!» — по тричі вряд. «Бач, виписку́є, мов комарик!» — посміхався тоді Домовик і почував від того велику приємність. Тепер же йому було сумно...

Дяк Оверко вийшов з дому ще удосвіта до сусіднього села на Храм. Вже давно й споночіло, по селу вже в багатьох хатах погасили світло й повкладалися спати, а Оверка не було й не було...

Домовик виплигнув на хату й сів на теплий бовдур*. Відтіль його приємно обвівало легеньким димом березових дров і смачно пахла вечеря. Він подивився навколо, вхопив іскру з димаря, запалив люлечку й виглядав далі. «Чи й справді не пірнув він часом у болото?» — подумав Домовик саме в той момент, як долі, біля печі, це саме промовила й дячиха Євпраксія. Трохи ще посидів на бовдурі, а потім притоптав люлечку, щоб часом не впала якась іскра на солом'яну стріху. Тоді заглянув у бовдур, чи там справно горить, й почав злізати з даху.

Як і всякий порядний домовик, він довго вагався, чи виходити зі свого двору, чи ні? Все ще він чекав, що ось-ось дяк рипне хвірткою. А тим часом заглянув до собачої будки: чи не спить там Бровко? — подивився, чи Відьма замкнула хлів з коровами; відсунув цебер з цямрини, щоб той не впав у колодязь. І з кожною хвилиною Домовик помічав, як у нього в серці наростає неспокій за свого господаря. Тоді вирішив, що за господарство йому нема чого турбуватись, бо в хаті була статечна господиня, а в оборі — Бровко, й швиденько вийшов з двору...

Стояв пізній підзимок. Ніч була темна, як добрий атрамент*. Небо було затягнуте таким товстим чорним сукном, що крізь нього не пробивалося жодного променя зірки. Домовик по-селянському насунув шапку на вуха й швидко подався назустріч господарю до великого болота, що було на шляху...

А саме в цей час дяк Оверко, добре уконтентований* на Храмовому святі й трошки під чарчиною, вийшов з другого села і підходив до болота з протилежного боку.

За селом вискочила поперед нього з-під вільхи маленька, мов темний клубочок, левадна хуха*. Вона помітила, що дяк трохи п'яненький, і покотила попередити потерчат, щоб ті заздалегідь розсвітили свої каганці.

Малюнок Поліщук Катерини,
учениці спеціальної школи «ШАНС»

Бо ж тільки потерчата могли показати дякові Оверкові справжній шлях в тім недобрім місці. Інакше він — п'яненький — міг дуже легко оступитися з дороги й загрузнути в болоті.

А дяк, хитаючись, помалу посувався вперед. Він навмисно цюкав ціпком на твердій підмерзлій дорозі, щоб почути, де буде м'яке болото. Знічев'я та щоб було веселіше, він тихенько наспівував церковної пісеньки:

— Бла-а-ажен му-у-ж, іже не ідеть на совє-є-т нече-е-сти-вих. Алілуя, алі...

Раптом дяк урвав співу, бо побачив, як перед ним блимнув малесенький зеленкуватий вогник.

— Свят, свят, свят! — скрикнув дяк Оверко, спираючись і протираючи очі. — Чи не випив я зайвої чарки? Може, допився до зеленого змія? Не дурно ж у мене перед очима зелені вогні плигають!..

Тим часом далі засвітився другий вогник, потім третій, четвертий, десятий, двадцятий... То потерчата розсвічували свої каганці й бігли вперед понад дорогою, щоб вказати дякові Оверкові шлях додому. Потерчатка були малесенькі, зовсім голі, з великими, блискучими очима й сторчуватими синенькими чубиками на голівках. Бігли вони жваво, тільки ж їхні маленькі криві ніжки не могли широко ступати, а через те вони посувалися вперед дуже повільно. Тим-то дякові видавалося, що ті вогники тихо повзуть понад болотом, коливаються, як зачеплена головою лампадка в церкві. Він ще бачив, як вони то підскакували вгору, то поринали в долину. Це через те, що потерчата бігли не рівним шляхом, а по багновиську й перестрибували з купини на купину.

Від того видовиська дякові й хміль увесь вийшов з голови. Поза шкірою покотив мороз, неначе хтось посипав йому за комір холодного шроту*. Шапка також полізла з голови, дарма що на його блискучій лисині було всього тільки одинадцять волосинок, які тепер стали дибом.

«Та це ж мене манить нечиста сила!» — подумав переляканий дяк, як думають усі люди, коли їм трапиться вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли.

Він хитнувся набік, підібрав поли свого довгого каптана* й, не знать чого, метнувся від дороги праворуч. Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшися, що дяк може загрузнути в болоті, а тоді вони самі — малосилі — не зможуть його відтіль витягнути, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу.

Дяк Оверко зовсім отетерів. Не тямлячи себе, він метнувся вже ліворуч. Пробіг кілька ступнів і скочив на купину. Купина захиталася в нього під ногами, але ж не дуже, бо в покраю* трохи вже була підмерзла. Однак він сам враз помітив, що вже втрапив у багновисько. Повний жаху, спинився він на тій купині й притаїв дух. Потерчата помислили, що дяк міркує, як йому йти далі, й знову побігли на шлях. А він дивився на вогники й мізкував: «Загибає моя душа! Кінець наближається!..» Тоді почав молитися та хрестити тремтячою рукою ту невидиму силу, що манила його до себе.

Потерчата не знали, що їм робити. Бігла хвилина за хвилиною, а дяк все стояв мов стовп, не рухаючись з місця. Вони знову повернули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Але ж то не очерет, то співали дитинчата-потерчата:

Ой дяче, дяче!
Ти ж сам не бачиш,
Такою пітьмою
Ступати кудою.
Нас не жахайся,
Нам довіряйся:
Доведем додому
По шляху твердому!..

І знову вони почали посуватись понад болотом, освітлюючи йому правдиву путь.

Однак дяк їх не зрозумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

— Ой, ой! — скрикнув він голосно, бо таки міцно ущипнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватись.

— Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісовське навожденіє! — сказав він сам собі. — Дзуськи! Я — особа духовна, у вівтарі буваю, а в церкві ж я — свій чоловік!.. Ну, звісно, ліпше в таку темряву сидіти вдома, як блукати сновидою чи стовбичити серед болота, мов дідько. Отож недурно-таки і в Святому Письмі сказано, що «блажен муж, іже не ідеть на совєт...»

І, не скінчивши своєї думки, він потихенько зліз з купини та обережно подався праворуч. Тепер, кидаючись то в один, то в другий бік, він вже зовсім згубив у тій пітьмі належний напрям і попростував у самісіньке болото. Тільки раз чавкнула нога в багні, й він полетів у підмерзлу воду сторч головою. Шапка йому злетіла, гарусовий* шарф на шиї розмотався. Дяк почав борсатись, але ж довгі поли ватяного каптана враз намокли, стали важкі, облипали йому ноги й не пускали вилізти з багна. В розпачі він почав вичитувати молитов, бо ж з обов'язку він був чоловік богобоязливий, а потім, як почув, що загрузає ще дужче, щосили закричав не своїм голосом:

— Рятуйте! Рятуйте, хто в Бога вірує! Потопаю в болоті, яко фараон Гонитель!..

Той покрик почув Домовик. Ще здалеку він побачив, як у тім напрямі побігли потерчата з каганцями, й умить зрозумів, що таке сталося. Мов цап, пострибав він чимдужче по купинах. Потім підскочив до загрузлого в болоті дяка, перетворився на стару вербу й простягнув йому просто в руки дебелого сукá. Дяк Оверко вхопився обома руками за той сучок і почав видиратись нагору. Тим часом Домовик мигнув кілька разів другою вітою потерчатам, щоб вони швидше погасили свої вогники. Він бо бачив, що дяк їх дуже злякався.

Потихеньку підштовхуючи свого господаря з багна, Домовик вивів дяка на суходіл. Тут він поставив його лицем у напрямі дороги, витяг з болота шапку, непомітно прив'язав її до шарфа й прошепотів на вухо таким способом, щоб дяк подумав, ніби то він сам так намислив:

— Іди тепер, Оверку, просто й нічого не бійся!

Почувши під собою твердий ґрунт, мокрий, промерзлий дяк, забувши й про свою шапку, щосили подався вперед. Швидко він помітив край дороги три тополі, що стояли перед цариною села. Далі угледів на обрії й білу дзвіницю церкви, біля якої була його хата.

Тепер він зітхнув з полегшенням. Трохи було йому страшно, що ж скаже дячиха Євпраксія, що він так забарився та затьопався... Витяг він з кишені мокру червону хустку, витер з чола холодний піт. Потім нюхнув тютюну, чхнув, аж йому іскри з очей посипалися, й підступив до своєї хвіртки.

Домовик заскочив наперед й відчинив йому ворота. Потім поміг їх щільненько зачинити, а дяка пропустив у хату поперед себе. Тут знову він причинив за господарем двері, бо той сам забув це зробити: такий він був стурбований пригодою та щасливий, що врятувався від біди.

Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні водяника, ні русалок, а малі потерчата не могли б самі врятувати дяка. Але ж коли дяк Оверко став біля печі перед світлом, то Домовик не міг втриматись від реготу. Неначе меблі затріщали, так пролунав його сміх.

І було чого! Дяк увесь був вимазаний чорним глеєм, по всьому обличчю було розмазане багно, виглядав він, неначе мокра курка, а на самому носі налипла добра купа бруду, що висіла, мов кишка в індика.

Домовиків сміх розбудив дячиху. Вона лупнула очима раз, лупнула вдруге й підскочила, мов опечена.

— Мати Божа Почаївська! Що ж це за марюка?! — сплеснула вона в долоні. — Амінь, амінь! Розсипся!..

— Не кричи так велегласно, стара! — лагідним голосом промовив дяк. — Це — не марюка, це — я, живий і невредимий раб Божий, дячок Оверкій! — і він скоса поглянув, чи нема в руках у дячихи якогось деркача, бо добре знав, що нашкодив.

І справді! В тій хвилині вона нагнулася під припічок та й вхопила в руку віника.

— Ах ти ж такий-сякий, забродо, п'янице! Ось я тобі покажу «раба Божого»! Побачимо, чи будеш ти й тепер «невредимий»! — закричала вона.

— Укротися, Євпраксіє! — притримав її дяк. — Не гнівися, не карай, дай слово промовити... Водила мене нечиста сила, хотіла в болоті втопити!..

Але ж дячиха не дала йому скінчити.

— Сам ти — нечиста сила! А водила тебе по болоті горілка, безбожнику!..

«А таки розумна жінка моя — господиня!» — подумав про себе Домовик.

Але ж йому шкода було й доброго дяка, і він непомітно висмикнув з дячишиної руки віника. Потім ще раз гучно засміявся й стрибнув на теплу лежанку до товстого кота.

А дяк Оверко, умившись та перебравшись, ще довго-довго розповідав дячисі Євпраксії, як його манила зеленими вогниками нечиста сила, як хотіла втопити в болоті, та злякалася його щирих молитов...

Словник

Атраме́нт — чорнило.
Бо́вдур — димар.
Га́рус — пряжа або тканина, схожа на шерстяну.
Капта́н — старовинний чоловічий верхній одяг.
Покра́й — понад краями.
Потерча́та — душі дітей, що вмерли нехрещеними.
Уконтенто́ваний — нагодований.
Ху́ха — дух.
Шрот — дрібні свинцеві кульки для мисливської рушниці.

Запитання

1. Що у казці здалося незвичайним, дивним для тебе?
2. Перевір правильність поданих тверджень.
   - Дячиха поклала руки на стіл, схилила на них голову, позіхнула раз-другий та й заспівала...
   - Домовик любив старого господаря за те, що той завжди був веселий та говіркий.
   - Потерчата враз побачили, що він збивається зі шляху.
   - Дяк помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватись.
   - Домовик заскочив наперед і зачинив перед ним ворота.
   - Домовиків сміх розбудив дячиху.
3. Як ти вважаєш, хто такий Домовик?
4. Чому дяк Оверко збився зі шляху?
5. Хто врятував дяка?
6. Що, на думку дяка Оверка, врятувало його від нечистої сили й не дало втопитися в болоті? А ти як думаєш?

1. Поясни, як ти розумієш слово «**поралася**». Добери до нього синоніми.

2. Розкажи, як ти уявляєш собі потерчат. Знайди у тексті опис потерчат і зачитай.

3. Чи сподобалася тобі казка «Потерчата»? Чому? Поясни.

4. Подумай, чи притаманно домовикові залишати свою домівку.

Домашнє завдання

1. Намалюй ілюстрацію до казки «Потерчата». Підготуй усний опис свого малюнка.

2. Склади план до казки «Потерчата».

Хуха-Моховинка

Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як усі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком». Її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалась, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС»

Коротко кажучи, це була дуже гарна хушка, може, ліпша, як всі інші хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх хух звемо просто хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто люди. А тим часом хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях, — печерницями; що понад річками та озерами, — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах, — бур'янками. Бувають ще степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою хухою. Й не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилась вона у густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якім жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеличкими частками, й він швидко виростав знову.

У тім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділиться на три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й зокола*, і зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовночку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіолетову квіточку — братки. Та були ще в неї голенькі зісподу*, рожеві лапки.

Як і всі інші хухи, Моховинка так само мала мінливу вовночку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають хухи. Моховиночка найчастіше була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж коли вона бігала по соснових старих глицях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі* — фіолетовою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають хух. Хоча ж і те треба казати, що люди взагалі дуже неуважні: вони мало дечого помічають навколо себе. До того ж далеко-далеко не кожний може побачити хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула у віконце й побачила, що по лісу на глицях* й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку

вона помислила, що то була імла, але ж коли придивилась краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже зачинався підзимок.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла зі своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвонило. Сама ж вона так підплигувала на своєму ліжку, аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче, Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС

То був дід у великих повстяниках*, що майже цілком застували* їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей і між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших хух і сумно дивилися, як дід рубав сосну. Їм було боляче слухати, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, малесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик* надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрась по дорозі до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигадає...

Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС»

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять і не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не хухи часом?

Тоді хухи почали ще дужче шкрябатися по шибах. Лісник накинув кожушину на плечі й вийшов на поріг. Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі хухи. Та тільки ж дід ще здалеку зачув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих і малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити?.. Проситися до когось у хатку було незручно, бо у хух такий звичай, що кожна доросла хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча б і рідних батьків, чи там сестер або братів жодна хуха собі не дозволить. Отож лишалося одне: шукати нового помешкання, дарма що всі родичі та знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж у тому лісі було повно хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша хуха або хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилилась, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, і Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи.

Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіль тягне теплом і чимось дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, бороди, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятками, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут лишитись — та оселитись. І хоча, звичайно, хухи не живуть по хлівах, Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала хуха-боровинка хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. Й одразу сподобалась Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх у рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризкувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все

ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнути на мороз свою жовто-фіалову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходить весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, — тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до рідного краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти із собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже, вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалась. Уранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочка. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, змогла хуха проскочити в хату. Тут вона враз ускочила в ліжко до дітей.

Але хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю, й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снився сон.

— Ненечко! — гукали вони одне поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось — таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка мов квіточка, а голосок як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. У житті ж такого не буває. Їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама,

Моховинка наважилась показатися дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, які ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його уві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — І з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А хуха, коли ніде поблизу не було когось із людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка*, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити, й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала і, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — нечиста сила!..

Діти слухали й не йняли тому віри. Вони вже й самі добре знали хуху. Бачили вони навіч, яка вона мила, добра, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона врятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховинку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася, красненько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

У лісі вже зачинав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі хухи-боровинки раділи з її повернення. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати Хатньою хухою, або Кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову в лісі нападало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялась зими. За допомогою своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суничного чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись у гості до подружок. Також робила все, що хухам загадували мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

Моховинка котила з кучугури на кучугуру і вже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулась у той бік і угледіла в заметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він знесилів, задубів і, почуваючи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись...

І він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то заприсягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лаятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!..

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її заруба-ти сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду хух. Там вона роз-повіла, що бачила, й прохала допомогти. Недовго їй довелося прохати, бо ж всі хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими кожушками; інші здмухували з нього сніг; інші лапками розгрібали замет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужа-віла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок і висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий, виліз він із замету і став на снігу.

Було все навколо сіро. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я здолав вилізти з снігу? Все одно в цій віхолі не знайду я дорогу додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася хуха Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в заметі. Там стояв без-помічний, мов закам'янілий. Але в тій хвилі почув тонісінький голосочок:

— Так, я — хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих людей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер хуха помститься йому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, хухи, допомогли тобі вилізти із замету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, і він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховин-ка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності*. Але ж на пам'ятку цього дня я б просила в тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у заметі. А по-друге, розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати і з того часу почав переконувати і дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких хух...

Словник

Ве́рес — вічнозелений низенький кущик із дуже дрібним листям.
Ви́вірка — білка.
Гли́ця — лист деяких дерев у вигляді голок; хвоя.
Застува́ти — закривати, затуляти собою.
Зіспо́ду — з нижнього боку, знизу.
Зо́кола — зовні.
Пови́нність — обов'язок.
Повстя́ники — валянки.
Хо-Сукови́к — один із духів-лісовиків.

Запитання

1. Пригадай, якими бувають хухи.
2. Коли народилася Моховинка: **а)** взимку; **б)** влітку; **в)** восени?
3. Перевір правильність поданих тверджень.
   - Хухи жаліли й любили Моховинку за те, що вона була найменшою в родині.
   - Моховинка була зроду хатньою хухою.
   - Збудив її якийсь ніжний звук.
   - Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки.
   - У хух такий звичай, що кожна доросла хуха повинна мати свою окрему хатинку.
   - Вночі в сітку заплуталась старша коза Лиска.
   - Всі хухи на світі ніколи не шкодять людям.

Запитання

4. Знайди у казці й зачитай опис Моховинки.
5. Навіщо дід рубав дерево? Чи можна самовільно вирубувати дерева в лісі?
6. Який звичай побутував серед хух?
7. Чому сумувала Моховинка?
8. Хто винен у нещасті, яке трапилося з Лискою?
9. Що зробила хуха для своєї приятельки Лиски, яка дозволила їй жити в теплому хлівці?
10. Які стосунки склалися у дітей з Моховинкою? Що їх приваблювало в її характері?
11. Якого лиха завдав Моховинці дід?
12. Чи сподобалася тобі Моховинка? Чим саме?
13. Які персонажі твору є реальними, а які — казковими? Доведи.

1. Добери синоніми до слова «**віхола**». З одним словом склади речення.
2. Прочитавши ребус, ти пригадаєш, хто заплутався в сітку. Знайди це місце в тексті і виразно прочитай.

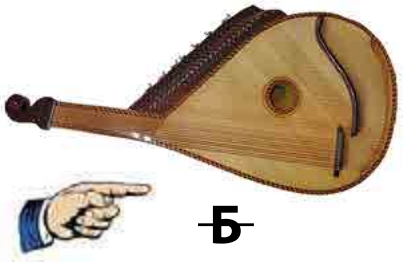

Запитання від ровесника

Прочитай епізод, що сподобався, у темпі скоромовки.

Домашнє завдання

1. Напиши невелику розповідь про стосунки Моховинки й дітей (5–6 речень).
2. Намалюй, якою ти уявляєш собі Моховинку.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО
(1935–1963)

Василь Андрійович Симоненко народився 8 січня 1935 р. в селищі Біївці Лубенського району на Полтавщині. Батьки його були колгоспниками, усе дитинство минало в селі у важкі воєнні та повоєнні часи. Хлопець виростав без батька. Матері доводилося тяжко працювати, щоб заробити на шматок хліба. Допомагали дідусь та бабуся, які дуже любили свого кмітливого онука. 1952 року закінчив середню школу в Тарандинцях і вступив на факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка.

Працював у редакціях газет у Черкасах. Автор кількох збірок поезій, казок «Цар Плаксій та Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки».

Василь Симоненко був люблячим батьком. Син Олесь згадував, як батько грався з дітьми, розповідав їм казки, читав вірші. А пишучи власні казки, він робив так: спершу читав їх синові, і ті рядки, що дитина запам'ятовувала, друкував, а інші — дороблював. Так, зокрема, було з казкою «Цар Плаксій та Лоскотон». Може, саме тому вона так подобається дітям.

Помер він 14 грудня 1963 р. Поет прожив лише 28 років. З великими труднощами друзям В. Симоненка вдалося надрукувати його твори: 1964 р. — «Земне тяжіння», 1965 р. — збірку новел «Вино з троянд», 1966 р. — «Поезії», 1981 р. — «Лебеді материнства».

Запитання

1. Де народився Василь Симоненко?
2. Назви поетичні збірки автора.
3. Чому казки Василя Симоненка подобаються дітям?

Цар Плаксій та Лоскотон

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був на троні цар Плаксій.
Голова його — мов бочка,
Очі — ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька — Вай-Вай,
Третя донечка — Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались — Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
«Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві — ні!
Хто всміхнеться — в часі тім
Я того негайно з'їм!»
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-сльозівці.
Хто сміявсь — вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір —
Хай чи дощ іде, чи сніг —
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух.
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуни,

Видавали заборони
Проти лоскоту вони.
І за дядьком Лоскотоном
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізлився тоді Плаксій —
Цар країни Сльозолий.
Гнівно він гукнув із трону:
«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моїй дочці!
Хто його посадить в льох —
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакать діти?!»
І завзяті сльозівці
Понеслись у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Обходили всі бори.
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.
Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан*
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спутав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузенькі грати,
А в палаці порішили:
— Час весілля грати...

Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: «Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»
Так розхвастався Плаксій —
Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона навіки.
Рознесли всі перепони,
Гнули грати, мов прути:
— Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом дограваті
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
— Ой, рятуйте — Лоскотон! —
Всі відразу «ох!» та «ах!»,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
— Насмієшся ти хоч раз!.. —
Став царя він лоскотати,
І Плаксій став реготати.
Так сміявсь — аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер —
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха —
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.

Малюнок Поліщук Катерини, учениці спеціальної школи «ШАНС»

А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуни,
Так сміялись-реготали,
Що штани з них поспадали.
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.

Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш —
В цю країну попадеш.

Словник

Аркáн — довга мотузка із зашморгом на кінці.

Прозова мова близька до розмовної, нею ми спілкуємося вдома, у школі. Віршована мова — розмірена, ритмічна, схожа на пісенну.

Запитання

1. Яким постає перед тобою цар Плаксій?
2. Які імена цар дав своїм дітям? Як вони характеризують царя та дітей?
3. Перевір правильність поданих тверджень.
   - Був на троні цар Плаксій.
   - А цареві три сини так і звались — Плаксуни.
   - Жив у мандрах і митарстві добрий дядько Лоскотон.
   - Розсміявсь тоді Плаксій — цар країни Сльозолий.
   - Віроломний, як змія, капітан Макака.
   - Цар ходив, пишався, з Лоскотоном цілувався.
   - Цар Плаксій помер од сміху!
4. Які були порядки в країні Сльозолий?
5. Якої вдачі був Лоскотон?
6. Як ти гадаєш, чому поет змальовує Макаку і Нудоту зовні непривабливими?
7. Як Лоскотон розвалив поганський трон?

1. До слова **«чимчикуй»** добери синоніми. З одним словом склади та запиши речення.
2. До слів **«дні»**, **«сльози»**, **«зима»**, **«світанок»** добери антоніми.
3. Як би ти перейменував/перейменувала країну Сльозолий у кінці казки? Чому?
4. Склади порівняльні характеристики царя Плаксія та Лоскотона.

Запитання від ровесника

Попроси допомоги у батьків і разом доведіть, що твір В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон» є казкою.

Домашнє завдання

1. Навчись виразно читати казку.
2. Намалюй і прокоментуй ілюстрацію до казки.

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 3

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Чи тільки Лиса висміяв Іван Франко в казці «Фарбований Лис»? Обґрунтуй свої міркування. Яка головна думка твору?
2. Коротко сформулюй і поясни мораль казки І. Липи «Близнята».
3. Якими постають в оповіданні хуха і потерчата (за казкою «Потерчата»)?
4. Якими рисами наділений Домовик у казці В. Короліва-Старого «Потерчата»? Чим він опікувався?
5. Подумай, чи існують, на твою думку, у реальному житті домовики, потерчата і хухи.
6. Розкажи про сім'ю царя Плаксія.
7. Яким чином Лоскотону вдалося перемогти Плаксія?

1. Усно з'єднай частини висловів, щоб утворилися прислів'я. Поясни, як зміст прислів'їв відповідає характерам персонажів казки «Фарбований Лис».

У страху	бо дурниця боком вилізе.
Знай, коза,	а думки лукаві.
Слова ласкаві,	а за те, що овечку з'їв.
Не лізь туди,	своє стійло.
Не за те вовка б'ють, що він сірий,	очі великі.
Не микайся, Грицю, на дурницю,	куди твоя голова не лізе.

2. Чи погоджуєшся ти із твердженням дячихи, що причиною пригод дяка була горілка? Переконай.
3. Встав пропущене слово: «Моховинка була зроду ... хухою».
4. Як Моховинка врятувала діда, відплативши добром за зло? Знайди це місце в тексті та зачитай. Поясни, чому так вчинила Моховинка.

Домашнє завдання

Переконай, що краще: сміх чи сльози (за казкою В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон»). Розповідь запиши.

Розділ 4

СЛАВНЕ МИНУЛЕ

Малюнок Довженко Каріни,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
(1878–1944)

Відомому українському поетові Олександру Олесю багато років довелося прожити на чужині. Але він ні на мить не забував про рідний край, марив Україною, а його твори були сповнені суму, надії повернутися на Батьківщину. Поет вірив, що Україна буде вільною та незалежною державою. Однак цього йому не судилося побачити.

Народився Олександр Олесь (справжнє прізвище Кандиба) 5 грудня 1878 року на хуторі біля містечка Білопілля на Сумщині.

Батько його походив із чумаків, а мати — із кріпаків. Сашко рано залишився без батька, який під час роботи на рибних промислах упав з пароплава в крижану воду й загинув. Хлопчика виховувала мати та дід Василь. Першою Сашковою вчителькою була мама, яка інтуїтивно відчувала обдарованість сина й вірила в його особливе майбутнє. Щоб пересвідчитися в цьому, повела його до отця Івана Кронштадського, якого в народі вважали пророком. Подивившись пильно на хлопчика, отець сказав: «Великою будеш людиною». Через багато років пророцтво збулося — Олександр Кандиба став талановитим ліриком.

Хлопець закінчив початкову школу й двокласне училище, а у віці 15 років вступив до хліборобської школи в містечку Дергачі (Харківщина). Брав участь у випуску рукописних журналів «Комета» та «Первоцвіт», у яких з'являються його перші вірші. Став вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, незабаром через матеріальні нестатки змушений був залишити його. У 1903 р. вступив до Харківського ветеринарного інституту.

1907 року вийшла перша збірка поета «З журбою радість обнялась».

Проте митець не міг повністю поринути у світ краси й залишитися осторонь від буремних подій на початку XX століття. Він захоплено вітав революції та визвольні змагання українського народу, утворення Української Народної Республіки, яка проіснувала недовго. 1919 року

поет змушений був емігрувати за кордон і двадцять п'ять років прожив переважно у Празі. Саме в цей період було написано багато творів для дітей, чудові вірші про різні пори року, веселі казки у формі віршованих п'єс та багато іншого.

Молодий поет захоплювався музикою: грав на арфі, лірі й кобзі. Це мистецьке уподобання Олеся зумовило особливу музикальність його поетичних творів. Не випадково понад 80 відомих композиторів у різні часи зверталися до творчості Олександра Олеся. Серед них: Микола Лисенко, Кирило Стеценко, Яків Степовий, Станіслав Людкевич та ін.

Добірку віршів «Минуле України в піснях. Княжі часи», присвячених минулому України часів Київської Русі, поет створив восени 1920 року. Описуючи складний і багатий на різноманітні події світ наших предків, митець закликав до об'єднання народу, створення міцної держави.

22 липня 1944 року Олександр Олесь помер. Похований поет на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Запитання

1. Розкажи про родину Олександра Олеся.
2. У яких журналах були надруковані перші вірші автора?
3. Який факт із біографії Олександра Олеся найбільше тебе вразив?

До речі...

З 1930 по 1957 рік твори Олександра Олеся в Україні не друкували. Навпаки, їх вилучали з бібліотек і його творчість прирікали на забуття. Книги навіть не дозволяли друкувати з авторськими назвами. Усі вони називалися просто «Поезії». Лише згодом його ім'я, поетичний доробок повернули народу: творчість поета увійшла в історію української літератури.

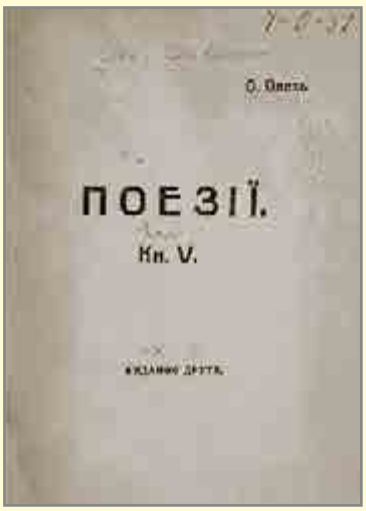

Княгиня Ольга

Тихий, теплий літній ранок.
Сонце встало. Вітер спить.
Вийшла дівчина на річку,
Сіла в човен і сидить.
Чарівна сама, як ранок,
Задивилася на світ...
Білий шум на синіх хвилях,
На деревах — білий цвіт.
Любо жити на цім світі,
Щастя любого ждучи...
Ах, коли б лише згадати
Сон, що снився уночі.
Дивний сон... Якісь палати,
Лицар в зброї на коні...
Ліс такий страшний, таємний...
Поле... Море вдалині.
Далі хмари, грім, пожежа,
Плач і стогін з-під землі.
Лицар-велетень в кайданах,
Кров на білому чолі.
І замислилась красуня...
Згадка в серце їй вп'ялась...
Нагло* шелест... Обернулась:
Перед нею — Ігор-князь.
На йому убрання просте,
Без оздоби, без відзнак,
Лук з залізними кінцями,
Збоку стріли, сагайдак.
Привітався з нею Ігор,
Попросив перевезти...
Загойдавсь на хвилях човен
І поволі став плисти.
І очей не зводить Ігор:
Що за дівчина-краса!
Заговорить: думка — сонце;
Очі — сині небеса.
Хто вона, чия і звідки,
Князь докладно розпитав,
А на другий день по неї
І сватів своїх послав.
І за князя вийшла заміж
Проста дівчина з села,
І до смерті вірним другом
Князю Ігорю була.

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

Словник

На́гло — раптом.

До речі...

Ольга — велика київська княгиня, дружина князя Ігоря і мати князя Святослава (890–969). Походила з простого люду.

Запитання

Перевір правильність поданих тверджень.

- Був тихий, теплий літній ранок.
- Дівчина згадувала сон, що снився уночі.
- Сон був про лицаря на коні.
- Князь Ігор попросив дівчину напоїти його коня.
- Князь через місяць прислав до неї сватів.
- Ольга відмовила князю.

1. Опиши, якою ти уявляєш княгиню Ольгу. Порівняй свій опис із малюнком.

2. Прочитай ребус.

Ярослав Мудрий

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престолі,
Ярослав розумний, сів.
Святополком окаянним
Все зруйновано було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом* Україна
Зацвіла, як пишний сад.
І небавом знову люди
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.
Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина
Дбав про його Ярослав.
Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів.
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.
До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці.
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом* у руці.
І, допущені до князя,
Низько кланялись посли,
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гуслях, різних сопілках
Грали весело музики;
Вина пінились в чарках.
Співаки пісні співали,
Скоморохи*, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушились у дворі.
Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.
І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.
Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.
Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.
Він прогнав лише поляків
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном* —
Ярославль свій збудував.
Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.
Та з Редедею касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бився хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян* великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний
Із пісень безсмертних слів.
Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:
«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:
Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.
Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастеся у світи.
Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
І тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».
Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

Словник

Бе́рло — палиця, оздоблена коштовним камінням, знак влади.
Боя́н — давньоруський княжий поет, співець, гусляр.
Неба́вом — незабаром.
Скомороха́ — мандрівні актори в Київській Русі.
Сян — річка у Східних Карпатах.

До речі...

Ярослав Мудрий — син київського князя Володимира (978–1054).

Запитання

1. Перевір правильність поданих тверджень.
- Ярослав був четвертим братом, що сів на престолі.
- Незабаром Україна зацвіла, як пишний сад.
- У Києві почалася жвава торгівля.
- Було великою честю поріднитися з Ярославом.
- Ярослав любив воювати.
- Ярослав залишив своїм дітям багато заповідей.
- Діти дотримали заповіту батька.

2. Зачитай заповіт Ярослава Мудрого.Чи виконали його нащадки?

Що з уроків історії ти пам'ятаєш про життя та діяльність великого київського князя Ярослава Мудрого? Свої думки запиши.

Домашнє завдання

Підготуйся до виразного читання заповіту Ярослава Мудрого. Прочитай його під улюблену музику.

Микита Кожум'яка

Убивши князя Святослава,
Печеніги раз у раз
Йдуть ордою на Вкраїну,
Раз у раз грабують нас
І тепер їх шатра сірі
Вкрили луг над Трубежем,
Печеніги знов з'явились
І погрожують мечем.
Наші ждуть. Але боїться
Печенізький хан іти,
Йому хочеться без бою
Перемоги досягти.
Є один вояк у його
Втроє дужчий за вола...
«Хай він б'ється», — хан хитрує
І до князя шле посла.
«Чи не викличем ми, князю,
Гніву праведних богів,
Коли річку почервоним
Кров'ю наших вояків?!
Краще ми розв'яжем сварку
Славним герцем двох борців:
Коли твій борець подужа,
Я скорюся без боїв».
Князь погодився, і звелів він
Найсильнішого знайти...
Та на герць ніхто в державі
Не зважається піти.
Засмутився Володимир...
Аж прийшов якийсь дідусь:
«Син побореться, мій князю,
І поборе, побожусь.
З ним колись ми посварились,
Пам'ятаю, як тепер,
М'яв він шкуру, так, повіриш,
Спересердя всю роздер».
Привели до князя хлопця:
Соромливий, мовчазний,
Невисокого і зросту,
Хоч доволі кремезний.
«Може, хочеш знати, князю,
Чи міцна моя рука,
Роздражніть на пробу жаром
Найсильнішого бика».
Роздражнили. Бик на хлопця,
Але той схопив за бік
І кавалок м'яса вирвав...
Бик упав і кров'ю стік.
«Добре!» — князь сказав до хлопця,
А військам своїм звелів,

Щоб озброїлись і ждали
Щохвилини ворогів.
Третій довгий день минає
І ідуть борці на бій,
Князь і хан собі гадають:
«Хто поборе — твій чи мій?!»
Печеніг угледів хлопця
І сміється: «От, дурне,
Подолати, побороти
Воно думає мене!»
Не злякався Кожум'яка
І боротися почав.
Повертав борця і важив,
Потім, наче кожу, м'яв.
І нарешті, наче бочку,
Ухопив і кинув вмить.
На землі без руху мертвий
Печеніг-борець лежить.
І на тім славетнім місці,
Де страшний борець упав,
На тім місці Володимир
Переяслав збудував.

Запитання

1. Пригадай, що ти знаєш про князя Святослава.
2. Хто вийшов на двобій? Чому?
3. Як Володимир перевірив силу свого борця?
4. Чому Кожум'яка здобув перемогу?
5. Яке місто збудував Володимир на місці двобою Кожум'яки й печеніга?

Іван Семенович Левицький народився 25 листопада 1838 р. в містечку Стеблів, нині — Корсунь-Шевченківський район, що на Черкащині, у родині сільського священника. Хлопець зростав серед чарівної природи Надросся.

Вихованням і навчанням Івана займався батько. «Сам батько вчив мене читати та писати разом із хлопцями, котрі приходили до нас навчатися. Батько завів школу для селян, набрав хлопців і вчив їх літом у пасіці в катразі, а зимою — у кухні. Разом із тими хлопцями вчився і я».

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
(1838–1918)

Іван Левицький навчався у Богуславському духовному училищі, у Київській духовній семінарії і в Київській духовній академії. Про навчання в цих закладах письменник згадує: «...то було царство різок і паль... Наука в училищі була суха й мертва...».

Після закінчення академії Іван Левицький відмовляється від духовної кар'єри й працює учителем у Полтавській духовній семінарії, у гімназіях польських міст Каліш та Сєдлець, у Кишинівській гімназії. Одночасно з педагогічною діяльністю починає писати під прибраним ім'ям Нечуй Іван Левицький. Друкує перші твори у львівському журналі «Правда»: «Дві московки», «Рибалка Панас Круть», «Причепа» та ін. Коли працював викладачем словесності у Кишинівській чоловічій гімназії, брав активну участь у громадській роботі, багато подорожував.

1885 року письменник йде у відставку й оселяється в Києві. Тут він цілковито присвячує себе літературній діяльності.

Упродовж 1899–1914 рр. Іван Нечуй-Левицький надрукував восьмитомне видання своїх творів. Він також разом з І. Пулюєм завершив переклад Святого Письма українською мовою.

Самотній, у голоді та холоді, письменник помер у 1918 р., на 80-му році життя, у будинку для людей похилого віку. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

Запитання

1. Пригадай, коли і де народився Іван Левицький?
2. Де навчався хлопець?
3. Де працював Іван Левицький після закінчення Київської духовної академії?
4. Назви перші твори письменника.

Запорожці

(Уривок)

Над Дніпром, коло славних порогів, у селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав увесь хист, усю вдачу запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний зі стану, кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на байдаки* та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло них. Карпо любив

летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і настановив його керманичем, не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Ото раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найлуччого! — каже багатий купець до отамана.

— Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, — одказав отаман.

Вимірили байдак, зняли з його трохи ваги, приробили довженне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана й вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому!

— Щасти ж Боже! — промовив отаман Іван Музика до Карпа. — Як щасливо вернешся додому, то дам я тобі велику-велику плату, що маю найлюбішого, наймилішого. Пам'ятай! Моє слово певне, — додав отаман Іван Музика, ще й сивим вусом моргнув.

Погода була тиха і ясна. Надворі був ранній теплий ранок. За Дніпром починало червоніти небо широкою смугою. Вода в Дніпрі стояла тиха й гладенька, як скло. А там десь, далеко внизу, вже стогнав, неначе під землею, первий поріг Кодацький.

— Шамни* разом, друзі! — крикнув Карпо. І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах. На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати, неначе білі крілики*, і, булькотячи, знов ховались у воду. Поріг був недалечко.

— Шабаш! — крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки. — До стерна! — командував він, і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода і заревла. Кодацький поріг появився ввесь від берега до берега, ввесь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву, рівно як стріла. В одну мить його перенесло через поріг! Вода оббризкала гребців і присипала Карпові кучері. Судно тихо загуло,

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зоглядівся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява і бризки тільки прохолоджували йому лице.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода, на Карпове щастя, була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світлом білі пороги й чорні Карпові кучері. Дід усе ревів і стогнав усе дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат або дзвонили в великі дзвони. Від берега до берега на Дніпрі появився білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять Дідових лав — страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях. Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів як стріла.

Коли се де не взялась вітрова полоса! Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилась неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік... У душі в Карпа похололо... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не помогло. Велика сила вхопила байдак і знесла набік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся дном об Зелений камінь, котрий, одначе, не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крикнуло, й знов полетіло як стріла та все звертало вбік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутько й обкрутив кругом себе... Байдак застугонів, вчепився довгим стерном за Крутька. Стерно хруснуло, як трісочка, й переломилося натроє. Тепер все пропало, все загинуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

...От дивиться Карпо вниз — а між тими стінами росте пишний сад, про який тільки в казках розказують. Там розстеляються зеленою скатертю луки з такою травою, як і на землі. Там були розкидані невеличкі, але

гарні пригорки, велике каміння. І все місце було гарне, як рай: зеленіло гаями, лужками, садками, виноградом. Між зеленою травою цвіли всякі квітки. Карпо бачив під самою скелею, де він лежав, пишний рожевий кущ, чув навіть пахощі од рож і васильків. Зверху, з-під водяної стелі, понавішувалось на скелі латаття з широким листом, з білими й жовтими квітками, висіло купами дрібне, як пух, зелене підводне зілля... Скрізь світило сонце через водяну стелю, але той світ був тихий і разом ясний. Краса того місця так причарувала Карпа, що все його життя, змалку й до парубоцтва, здалось йому якимсь сном. Йому хотілось тільки дивитись то на сади, то на скелі, то на кришталеву стелю, синю од синього неба, а часом блискучу, як цвіт веселки.

Придивляється Карпо вниз, аж попід гаями неначе ростуть купи високих червоних та синіх квіток. Придивляється він лучче*, — аж ті квітки ворушаться: то були люди. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летючий. На їх були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші* з рукавами навідкид.

— А чого ти, хлопче, заліз туди, куди тобі не годилось би лізти? — спитали вони в Карпа. — Хто ж ти такий? Що ти за людина?

— Я... — почав Карпо та й не доказав, бо забувся, як його звали.

— Злазь до нас!

— Нема кудою злізти, бо скеля крута, як стіна! — крикнув Карпо і почув, що його голос зовсім змінився: став дзвінкий, рівний, голосний. Карпо заговорив, неначе пісню заспівав.

— Скачи, не бійся! — крикнули ті люди до Карпа.

Карпо скочив і зараз почув, що він тихесенько спускається на землю, як обережна птиця спускається з неба на дерево. Ті люди піддержали його за руки й поставили на траву.

Карпо глянув на тих людей і трохи злякався, і здивувався, і замилувався. Такі вони були високі, рівні, дужі! Такі вони були гарні на вроду, що він таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами.

— Еге, ти, хлопче, з України! — промовив один з них, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже ж тепер на Україні стали такі маленькі та мізерні люди, як оце ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказанну красу, трохи опам'ятався і став сміливіший.

— Отакі, як бачите! — промовив він.

— Хто ж ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах... Летючий на прізвище, — сказав Карпо, а ймення свого все-таки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака!

— Правда, — промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, Бог зна колишній сон.

— Ходи ж з нами, — сказали ті люди й повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— Як тобі здалося в нашому краю? Чи гарна наша сторона? — спитали вони.

Карпо тільки глянув на ту стелю, де сонце раз по раз блищало, як блискавка, всіми цвітами, й затулив очі рукою.

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуса.

— Ми козаки, запорожці. Чи ти чув що про запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійний батько дещо розказував.

— Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ, — промовив один запорожець. — Ото бач, як зруйнували Січ, а помочі нам не було де взяти, то наші характерники й зачарували Січ. З того часу наша Січ з островом, з гетьманом, з козаками отут! Нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, — ондечки далеко-далеко ворушаться попід гаєм, за отією скелею, неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. У тому ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний, теплий світ.

Карпо озирнувся і побачив, що через обох запорожців було видко кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здались йому тінню, одначе він і трішки не злякався, бо страху на тому світі зовсім не було.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві групами, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою, і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одежу,

неначе в свято або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здалося, що то ревуть страшні дніпрові пороги.

— Оце наш січовий курінь! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана, — промовив один запорожець.

— До гетьмана! До гетьмана! — закричали деякі запорожці, і слідком за Летючим і за його двома поводирями посипались усі козаки.

От вони йдуть та йдуть і зайшли в тихе, спокійне місце, навкруги обставлене камінням. У тім крузі, під найвищою кам'яною стіною, був пишний сад, а в тому саду росло всяке дерево. На дереві висіли спілі яблука та груші, червоніли вишні та черешні, червонів та жовтів спілий виноград, порозкладавши широкий лист і важкі кетяги ягід скрізь по камінню. Те місце було зовсім відгороджене; тиша була там аж мертва.

У тому саду скрізь попід деревом стояли кам'яні лавки, а на лавках сиділи старі запорожці. Їх бороди біліли як сніг, а вуса у всіх були чорні. Старі запорожці відпочивали. На старих, поважних лицях спочивали думи. Всі вони сиділи, позгортавши руки і посхилявши вниз важкі голови. Карпо глянув на них, і йому здалося, що вони повироблювані з каміння або з дерева. Вже Карпо перейшов через сад, а вони аж тоді встали, як наблизився перший курінь і закричав: «До гетьмана! До гетьмана!»

Тільки що Карпо минув високу кам'яну огорожу, він побачив уже другий сад, весь зелений, засаджений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом його сиділи й стояли козаки середніх літ і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла на Україні.

— До гетьмана! До гетьмана! — стиха промовили старі запорожці, і кобзар перестав грати й співати. Всі козаки знялися з місця і рушили до гетьмана.

— Яке діло маєте, шановне товариство? — спитав гетьман, і Карпо чув, що земля під ним задрижала.

— Хіба ж не бачили, ясновельможний гетьмане? Чоловік прибув до нас з України.

Гетьман тільки тоді кинув оком на Летючого, довго дивився на нього, і дві сльози впало з його очей на землю. На тім місці вже лежали дві рожі.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Сину мій любий, сину мій милий! Я б тебе обняв, та боюсь задушити тебе від моєї великої сили, від щирого серця, — промовив гетьман і стиха поцілував Летючого. — Скажи ж мені, сину, що там діється в Україні?

— Нічого, — відказав Летючий.

— Чи пам'ятають в Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

— Трохи пам'ятаємо. Старі люди дещо розказують.

— Чи не говорили ж вам про нас попи, або ченці, або вчені люди?

— Ні. Ніхто про те нам нічого й не згадував.

— Як же там на світі живуть люди? Чи лучче їм, чи гірше? Чи й досі терплять від ляхів? Чи й досі там у вас є татари, москалі, жиди?

— Є й жиди, й ляхи, й москалі. Тільки про татар нічого не чути. А чи лучче тепер людям, про те не знаю.

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. З каменя так і бризнули левкої та фіалки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і послався по траві.

— Ходімо ж, козаки, до церкви та спитаємо в Бога, що діяти нам, та помолимось Богу за Україну.

— До церкви! До церкви! — загули навкруги козаки.

Гетьман відв'язав меч і застромив у камінь. Меч увігнався в скелю, як у віск, а з-під меча задзюрчала кров.

Гетьман тихою ходою виступив уперед, і козаки розступились на обидва боки. Гетьман був вищий і кращий від усіх запорожців: високий, як Палій, гарний, як Мазепа, сміливий, як Богдан Хмельницький. Його лице блищало, як раннє сонце. Слідком за гетьманом два сиві запорожці повели Карпа, а за ними роєм посипалась уся громада. Скільки можна було кинути оком, червоніли шапки та кунтуші. Все військо йшло широким зеленим полем, а по обидва боки росли чудові гаї та сади. В тих садах росло дерево з золотим та срібним листом, а між тим деревом траплялося часом і просте дерево садове, і оце на одному були спілі овочі, а на другому тільки що наливалися, а третє дерево стояло у білому цвіту...

Словник

Байда́к — великий човен, яким плавали по річках і морю.
Кріли́ки — кроленята.
Кунту́ш — різновид верхнього одягу.
Лу́ччe — тут: пильніше.
Шамну́ти — налягти на весла.

Портрет — опис зовнішності дійової особи в літературному творі. Це зображення рис та виразу обличчя, міміки, жестів, фігури, постави, одягу.
Пейзаж — це змалювання в художньому творі картин природи (описи місцевості, картини моря, неба, краєвиди міст і сіл тощо).
Ідея художнього твору — це основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковані всі картини й образи.

Запитання

Знайди правильну відповідь.

1. Чий це портрет: «Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний зі стану, кругом гарний, ще й до того сміливий!»: **а)** Карпа Летючого; **б)** Івана Музики; **в)** гетьмана?
2. Як по-козацьки називався великий човен-байдак: **а)** ластівка; **б)** чайка; **в)** стріла?
3. Яке звання мав Карпо Летючий: **а)** отаман; **б)** лоцман; **в)** джура?
4. Як називався перший поріг на Дніпрі, який довелося подолати Карпу Летючому: **а)** Кодацький; **б)** Звонецький; **в)** Сурський?
5. Яка пригода сталася з козаками на воді: **а)** потонули весла; **б)** намокли сірники; **в)** судно наскочило на камінь?
6. На чому грав кобзар: **а)** на лірі; **б)** на бандурі; **в)** на кобзі?
7. Знайди опис зовнішності Карпа Летючого.
8. Визнач головну думку твору.
9. З яким птахом порівнює автор Карпа? Чи випадкове таке порівняння? Доведи.

1. Опиши шлях Карпа через пороги. Про що він свідчить?
2. Поясни значення слова **«керманич»**. Добери до нього синоніми.
3. Назви пороги, які згадуються у творі. А що ти знаєш про пороги на Дніпрі?

4. Поміркуй, навіщо письменник вводить у текст опис природи.
5. Продовж характеристику Карпа Летючого:

Позитивні риси	Негативні риси
сміливий, відважний; майстерний лоцман;	необережний, необачний; самовпевнений;

Домашнє завдання

1. Чи випадкове прізвище героя? Поясни свої думки. А чи знаєш ти, що означає твоє прізвище? Розкажи.
2. Пригадай, хто такі характерники. Що ти про них знаєш?

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 4

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Чи близькі нам, сучасним українцям, слова заповіту князя Ярослава Мудрого? Чому?
2. Який з епізодів оповідання І. Нечуя-Левицького «Запорожці» тобі запам'ятався найбільше? Перекажи його.
3. Як ставився лоцманський отаман до Карпа? Доведи свою думку словами з тексту.
4. Що трапилося з Карпом на порогах? Яку роль при цьому відіграли сили природи?

1. Що, на твою думку, у тексті фантастичне? Чому ти так вважаєш?
2. Опиши за твором І. Нечуя-Левицького «Запорожці», якими ти уявляєш козаків-запорожців.
3. Яким змальовує письменник славного гетьмана? Чому? А яким його уявляєш ти? Свою розповідь запиши.

Запитання від ровесника

Запитай у батьків, чи були у твоїй родині козаки. Дізнайся, які прізвища вони носили.

Домашнє завдання

Підготуй зв'язне висловлювання про Запорізьку Січ на Дніпрі.

Розділ 5

СВІТ ПРИРОДИ

Малюнок Довженко Каріни,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (1722–1794)

Григорій Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи на Полтавщині в сім'ї малоземельного козака. Початкову освіту здобув у сільській школі, навчався у дяка-скрипаля на привілейованому становищі, співав у церкві.

Згодом навчався у Києво-Могилянській академії, жив у Петербурзі, був співаком придворної капели, створював музику на власні вірші.

Сковорода виїжджав за кордон і три роки мандрував Угорщиною, Словаччиною, Польщею, відвідав Братиславу, Відень, Будапешт; бував в університетах, слухав лекції знаменитих професорів, працював у бібліотеках, студіював філософські праці й, володіючи багатьма мовами, дискутував із ученими різних країн.

1753 року повернувся в Україну, викладав поетику в Переяславському колегіумі. Писав байки, викладав стародавні мови, написав підручник з етики. Незабаром мусив залишити колегіум.

Впродовж 1754–1759 років жив у селі Коврай на Переяславщині, працював домашнім учителем у поміщика Степана Томари. Написав значну частину віршів збірки «Сад божественних пісень». Працював викладачем у Харківському колегіумі.

Протягом 1769–1774 років Сковорода написав збірку прозових байок «Байки харківські» та ін.

З 1769 року Сковорода вів мандрівне життя, не спокушаючись різноманітними посадами й чинами. Ходив філософ завжди в звичайній свиті. Крім книг, рукописів, сопілки в полотняній торбі та палиці, нічого більше не мав, навіть не прагнув мати власної хати і взагалі постійної домівки. У 71 рік поет пішки пройшов триста верст аж до Орловщини, де жив його учень і приятель Михайло Ковалинський, щоб передати йому рукописи своїх творів. А коли повертався, зупинився в селі Іванівка, був веселий, балакучий, згодом вийшов у сад і край дороги став копати яму. «Що це ви робите, Григорію?» — запитали здивовано друзі. «Та копаю собі могилу, бо прийшов мій час».

Помер письменник 9 листопада 1794 року в селі Іванівка (зараз Сковородинівка) Золочівського району Харківської області.

Запитання

1. У якій родині народився Григорій Сковорода?
2. Де філософ побував?
3. Які твори написав автор?
4. Як видатний письменник провів останні роки життя?

До речі...

На могилі Григорія Сковороди на пам'ятнику написані такі слова: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Соловей, Жайворонок та Дрізд

Серед широкого степу ріс сад, де жили солов'ї та дрозди. Жайворонок, прилетівши до Соловейка: «Здрастуй, пане співець», — сказав йому.

— Здоров будь і ти, пане Соловей, — відповів йому співець.

— Чому ти мене твоїм ім'ям називаєш? — спитав Жайворонок.

— А ти чому мене називаєш співцем?

А Жайворонок йому:

— Я тебе не без причини назвав співцем, бо твоє ім'я у стародавніх греків було співець.

Соловей:

— А твоє ім'я у стародавніх римлян було alauda, тобто *славій*, бо alaudo означає *славлю*.

Жайворонок:

— Коли так, то тепер я починаю тебе більше любити і прилетів просити твоєї дружби.

Соловей:

— О, простак! Хіба ж можна випросити дружбу? Треба родитися для неї. Я часто співаю цю мою пісеньку, навчившись від батька мого: «Подібного до подібного веде Бог».

Жайворонок:

— І мій батько цю пісеньку співає. Я ж тобі, як в іншому, так і в цьому подібний...

Соловей:

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

— Гаразд. Я буду справжнім твоїм другом, якщо ти в саду жити станеш.

Жайворонок:

— А я щирий твій прихильник, якщо ти в степу жити станеш.

Соловей:

— Ах! Не тягни мене в степ — степ для мене смерть! Як ти в ньому живеш?

Жайворонок:

— Ах! Не тягни мене в сад — сад для мене смерть! Як ти в ньому живеш?

— Годі вам, браття, пустувати, — мовив, недалечко сидячи, Дрозд. — Бачу, ви народжені для дружби, але не тямите любові. Не шукай того, що тобі до вподоби, а те, що другові корисно. Тоді і я ладен бути третім вашим другом.

Потому, кожен свою пісню заспівавши, утвердили в Бозі вічну дружбу.

Мораль. Цими трьома пташками твориться добра дружба. Дружби не можна ні випросити, ні купити, ні силою вирвати любов до тих, кого любити народжені, так само як їмо те, що по природі. А в Бога для всякого створіння всяка їжа добра, та не всім. І як не можна коня з ведмедем, а собаку з вовком припрягти до коляски, так не можна, щоб не відірвалося старе сукно, пришите до свіжого, а гнила дошка, приліплена до нової. Така ж незгода є між двома, різних вдач, людьми, а найбільша неспорідненість між злим і добрим серцем. Жайворонок з Дроздом і Соловейком приятелювати може, а з Шулікою та Кажаном не може...

Щасливий, хто хоч саму тільки тінь доброї дружби нажити спроміг-ся. І на Україні кажуть: «Не май сто карбованців, а одного друга», «Добре братство краще за багатство».

Запитання

1. Відгадай загадку.

У долині цілий день він співа дзвінких пісень. Як верба і як калина, птах цей — символ України. Тішить піснею людей, гарна пташка — ...

2. Чи щирі, на твою думку, слова Солов'я та Жайворонка? Чому?

3. Між ким, на твою думку, неможлива дружба?

1. Які ілюстрації можна намалювати до цієї байки? Аргументуй.
2. Поясни вислів: «Подібного до подібного веде Бог».
3. Знайди «зайвий» малюнок. Розкажи про свою улюблену пташку.

Запитання від ровесника

Пригадай і запиши прислів'я про дружбу.

Домашнє завдання

Розкажи про свого друга. Що у вас спільне, а що відмінне? Запиши свою розповідь у зошит.

Тарас Шевченко — наш національний пророк, геніальний поет та художник.

Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 року в селі Моринці на Черкащині в родині селянина-кріпака. Розумним, допитливим, мрійливим виростав Тарас. Мав чудову пам'ять. Усе, що почув і побачив, у найтонших деталях зберіг у душі й втілив у творчості. Особливо захоплювали хлопця народні пісні, знав їх без ліку й переймав з першого разу.

Дуже рано виявився в Тараса ще один хист — до малювання. Прагнення навчитися малювати водило хлопчика від села до села, від п'яного дяка-вчителя до петербурзького майстра-живописця В. Ширяєва.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(1814–1861)

Доля послала Тарасові щасливі зустрічі з хорошими людьми. Слідом за паном Енгельгардтом Т. Шевченко переїздить до Санкт-Петербурга — тодішньої столиці Росії. Білими ночами він часто приходив у Літній сад перемальовувати скульптури, що прикрашали алеї. Якось за такими вправами зустрів юнака Іван Сошенко — студент Академії мистецтв. Сошенко першим помітив неабиякий талант Шевченка та розпочав справу викупу юнака з кріпацтва. За викуп Тараса пан запросив дві з половиною тисячі карбованців. Щоб зібрати такі гроші, друзі Шевченка придумали ось що: К. Брюллов написав портрет В. Жуковського, який розіграли в лотерею в царській родині.

22 квітня 1838 року Шевченкові була підписана відпускна. Тарас став вільною людиною, і юнака зарахували до Академії мистецтв. Розпочався новий етап у його житті. Він водночас здобував знання із мови, літератури, історії, географії, навіть математики, і незабаром став освіченою людиною. Друзі-земляки посприяли виходу у світ першої книги його віршів — «Кобзаря». Видана в 1840 р. під назвою «Кобзарь Т. Шевченка», тоненька книжечка містила всього вісім творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Нащо мені чорні брови», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч».

Тарас Шевченко стає учасником Кирило-Мефодіївського братства, яке, діючи таємно, поширювало ідеї ліквідації кріпацтва. 5 квітня 1847 р. поета було заарештовано й відправлено до Петербурга. Його звинувачували не лише в участі у братстві, а передусім у написанні революційних творів. Він був засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом. У засланні поет провів 10 років.

1857 року Шевченка звільнили. Останні роки життя він провів у Петербурзі. 1860 р. Рада Академії мистецтв присвоїла Тарасові Шевченку звання академіка-гравера.

Останньою книжкою поета був «Буквар» для українських дітей і простого люду. Він планував укласти ще арифметику, географію, етнографію, історію України. Однак передчасна смерть не дала йому цього здійснити.

Помер Тарас Шевченко 10 березня 1861 року. Поховали його на Смоленському кладовищі в Петербурзі. У травні того ж року домовину поета перевезли в Україну й перепоховали на Чернечій горі над Дніпром біля Канева.

Запитання

1. Пригадай, що ти знаєш про родину Тараса Шевченка.
2. Якими талантами володів Тарас?
3. Коли і хто викупив Тараса Шевченка з кріпацтва?
4. За що був заарештований поет?

Запитання від ровесника

1. Де знаходиться могила великого Кобзаря?
2. Пригадай алфавіт. Прочитай «зашифрований» запис: «**15, 1, 18, 12, 3**».

Домашнє завдання

Знайди в довідковій літературі чи Інтернеті матеріал про Чернечу гору й музей Тараса Шевченка в Каневі та підготуй про це невелике усне повідомлення з ілюстраціями (7–10 речень).

До речі...

Іван Франко так сказав про Тараса Шевченка: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві Духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком — і вказав нові, світлі й вільні шляхи професорам і книжним ученим».

Заповіт

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України

У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

До речі...

«Заповіт» Тараса Шевченка заспівав відомий сучасний гітарист Микола Осадчий у рок-версії. Обов'язково послухай! Тобі сподобається!

Запитання

1. Які настрої передає вірш? Чим викликана зміна настрою ліричного героя?
2. Що означає слово **«заповіт»**?
3. Що спонукало до написання вірша «Заповіт»?
4. Як ти розумієш такі рядки: «Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте, І вражою злою кров'ю волю окропіте»?

Домашнє завдання

Вивчи вірш напам'ять.

Доля

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
— Учися, серденько, колись
З нас будуть люди, — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люди? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
А слава — заповідь моя.

Запитання

1. Які почуття навіяла ця поезія?
2. Як ти гадаєш, які події особистого життя Т. Шевченка могли стати поштовхом до написання поезії «Доля»?

Над Дніпровою сагóю*

Над Дніпровою сагою
Стоїть явор між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро берег риє-риє,
Яворові корінь миє.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився.

Що без долі, без родини,
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє!

Явор каже: — Похилюся
Та в Дніпрові скупаюся. —
Козак каже: — Погуляю
Та любую пошукаю. —

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Виходжаючи, співають;
Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнуться та співають.

Словник

Сага́ — річкова затока.

Запитання

1. Що тобі сподобалося у цьому вірші? Який настрій він викликав у тебе?
2. Чому, на твою думку, поет зображує дерева і кущі як живих істот?

1. Поясни значення слова **«талан»**. Із цим словом склади речення.
2. Прочитай ребус.

Домашнє завдання

Опиши річку, яка є у твоїй місцевості. Розповідь запиши в зошит.

Садок вишневий коло хати

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Запитання

1. Який настрій викликав у тебе вірш «Садок вишневий коло хати»? Поясни свою думку.
2. Яку пору року зобразив поет?

Запитання від ровесника

Розглянь малюнок до поезії. А що ти уявляєш, коли читаєш цей вірш?

Домашнє завдання

Вивчи напам'ять вірш «Садок вишневий коло хати».

Видатна українська письменниця народилася 25 лютого 1871 року в місті Новоград-Волинський у дворянській родині. Її мати була також письменницею, відомою під ім'ям Олена Пчілка. Родина мешкала в Луцьку та Ковелі, але дитинство переважно минало в мальовничому волинському селі Колодяжному, серед розкішної природи, в товаристві сільських дітей.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(1871–1913)

Леся виділялася здібностями та старанністю. Виявляла інтерес до малярства, мала хист до музики, старанно вчилася грати на фортепіано. У листі до свого дядька Михайла Драгоманова 1890 року вона писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музика, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт». Цей «жарт» — початок туберкульозу кісток, з яким вона буде боротися все своє життя.

Взимку 1881 року в Луцьку на річці Стир у сильний мороз Леся промочила ноги в крижаній воді. Згодом лікар визначив тяжкий діагноз:

туберкульоз кісток. Після операції лівої руки в жовтні 1883 року Леся вже не могла мріяти про високу професійну майстерність музиканта.

Хвороба спричинилася до того, що дівчинка зовсім не ходила до школи. Вона не закінчила жодного навчального закладу. Та здібна до науки і дуже працьовита, Леся стала високоосвіченою людиною, однією з найоригінальніших поеток у світовому красному письменстві.

Систематична, наполеглива праця над самоосвітою дала плідні наслідки. Маючи феноменальні здібності до мов, поетеса знала майже всі основні європейські мови, а також старогрецьку і латинську — всього понад десять мов. Французькою, німецькою, італійською могла навіть писати вірші.

У дев'ять років писала непогано, в тринадцять почала друкуватись. Починаючи з 1884 року, Леся активно пише вірші («Конвалія», «Сафо», «Літо краснеє минуло» і ін.) і публікує їх у часописі «Зоря». Саме цього року з'явився псевдонім «Леся Українка». Про рівень її освіти може свідчити і той факт, що у 19-літньому віці написала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Побувавши 1891 року на Галичині, а пізніше й на Буковині, Леся Українка познайомилася з багатьма визначними діячами Західної України. Перша поетична книжка Лесі Українки «На крилах пісень» вийшла у Львові на початку 1893 року. У червні 1894 року збувається давня мрія Лесі — вона їде в Болгарію до свого дядька Михайла Драгоманова. Вимушені потребою лікування подорожі до Німеччини, Італії, Єгипту, кількаразові перебування на Кавказі, Одещині, в Криму збагатили її враження та сприяли розширенню кругозору поетеси.

Пізніше виходять поетичні збірки письменниці: «Думи і мрії», «Відгуки». Її перу належать твори «Лісова пісня», «Камінний господар», «Бояриня» та інші. Вірші Лесі Українки надзвичайно ліричні, сповнені романтичного пафосу, оптимізму й життєлюбства. «Се талант наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації і ніжності», — писав про неї Іван Франко.

Через хворобу письменниця вимушена була покинути Україну — холодний клімат не дозволяв жити в рідній стороні. Вона оселилася на півдні. Літом жила на Кавказі, а зимою вибиралася до Єгипту. Та хвороба прогресувала.

У травні 1913 року поетеса останній раз відвідала Київ. Та згодом змушена була повернутися на Кавказ, у Кутаїсі.

А 1 серпня 1913 року в Грузії, у містечку Сурáмі, Леся Українка померла. Її тіло перевезли до Києва, поховали на Байковому кладовищі.

Запитання

1. Які здібності мала Леся?
2. Чому вона стала високоосвіченою людиною, хоча не закінчила жодного навчального закладу?
3. Назви поетичні збірки Лесі Українки.
4. Чому поетеса часто жила за кордоном?

До речі...

Лесю Українку вважають символом України, геніальною поетесою, провісницею волі, незламною патріоткою.

Вечірня година

Уже скотилось із неба сонце,
Заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
Усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
При місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!

Кругом садочки, біленькі хати,
І соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині!
Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.

Запитання

1. Які почуття й роздуми викликала у тебе ця поезія? Чому?
2. Як ти розумієш слова: «Ніч обгорнула біленькі хати, немов маленьких діточок мати»?

Домашнє завдання

Підготуйся до виразного читання вірша.

Калина

Козак умирає, дівчинонька плаче:
«Візьми ж мене в сиру землю з собою, козаче!»
— Ой, коли ж ти справді вірная дівчина,
Буде з тебе на могилі хороша калина.
«Ой, що ж тобі, милий, з того за потіха,
Щоб я мала червоніти серед мого лиха?
Ой, що ж тобі, милий, з того за відрада,
Щоб я мала процвітати, як мені досада?
Чи то ж тобі стане миліш домовина,
Як я буду зеленіти — німа деревина?»
— Як упадуть роси на ранні покоси,
То не в мою домовину, а на твої коси,
Як припече сонце веснянії квіти,
Хай не в'ялить моїх костей, тільки твої віти.
Ой, так не затужить і рідная ненька,
Як ти, моя калинонько, моя жалібненька...
Ой, ще ж над миленьким не зросла й травиця,
Як вже стала калиною мила-жалібниця.
Дивуються люди і малії діти,
Що такої пригодоньки не видали в світі:
«Чия то могила в полі при дорозі,
Що над нею калинонька цвіте на морозі,
Що на тій калині листя кучеряві,
А між цвітом білесеньким ягідки криваві».
Шуміла калина листом зелененьким:
«Ой, що ж се я німа стою над моїм миленьким?
Поки ніж не крає, дерево не грає.
А хто вріже глибоченько, тому заспіває.
А хто вріже гілку, заграє в сопілку,
То той собі в серце пустить калинову стрілку».

Малюнок
Ражди Надії,
мами учня спеціальної
школи «ШАНС»

Запитання

1. Які слова, на твій погляд, визначають головну думку цього вірша?
2. Охарактеризуй образ ліричної героїні.
3. Які ти знаєш перекази про калину? Запиши один переказ у зошит.

Колискова

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж, мій малесенький,
Пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.
Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...

Леле, дитинонько!
Жить — сльози лить.
Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде, —
З долею битися, —
Сон пропаде...
Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

Запитання

1. До кого звертається лірична героїня в поезії «Колискова»?
2. Яка головна думка цього вірша?

Домашнє завдання

1. Пригадай, які колискові тобі співала мама. Заспівай одну з них.
2. Вивчи напам'ять поезію.

Колискова пісня — це пісня, яку співають тоді, коли заколисують, присипляють дітей.

Тиша морська

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.
Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода в світі!
Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.
З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,
В'ється стежечка злотиста.
Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.
Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!
Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.
Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

Запитання

1. Прочитай уголос вірш. Які твої перші враження від нього?
2. Опиши морський пейзаж «В час гарячий полудневий». Які епітети (прикметники) використано в ньому?

1. Яка заповітна мрія є в ліричної героїні? Зачитай ці рядки.
2. Намалюй ілюстрацію до поезії. Організуй з друзями виставку робіт.

Запитання від ровесника

1. Поясни вислів **«негода в світі»** з вірша «Тиша морська».
2. Уяви себе композитором. Яку музику ти створив би до цієї поезії?

Домашнє завдання

Розкажи про свої мрії. Розповідь запиши в зошит.

Мрії

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.
Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»
Погляд мій спускався нижче,
На того, хто, розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

Запитання

Який настрій передає поетеса у своєму вірші? А який настрій ця поезія викликала в тебе? «Розфарбуй» свій настрій.

1. Про що мріяла, чого бажала Леся «у дитячі любі роки»?
2. Поясни, як ти розумієш слово **«сперечник»**.

Запитання від ровесника

1. До слова **«мрія»** добери спільнокореневі слова. Із одним словом склади речення.
2. Хто такі лицарі? Що тобі про них відомо?

Відомий український поет. Народився 23 січня 1891 р. в с. Піски на Чернігівщині в родині сільського дяка. Від батька перейняв любов до малювання та співів.

Вчився спочатку в земській початковій школі в селі Піски. Пізніше закінчив бурсу. Під час навчання у Чернігівській духовній семінарії П. Тичина захоплювався музикою, малюванням, співав у церковному хорі. Відвідував «суботи» Михайла Коцюбинського — зібрання творчої молоді. Вони справили значний вплив на становлення творчості Тичини. Саме Михайло Коцюбинський уперше назвав Павла справжнім поетом.

ПАВЛО ТИЧИНА
(1891–1967)

Вищу освіту здобув у Київському комерційному інституті, але життєвий шлях митця був назавжди пов'язаний з мистецтвом, літературою. Працював у харківському журналі «Червоний шлях», був директором Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, очолював Міністерство освіти. Лауреат державних літературних премій, мав урядові нагороди.

У 1918 р. вийшла перша збірка П. Тичини «Сонячні кларнети». Він автор збірок «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України». Відомий і як перекладач, знав кілька мов.

Під час Другої світової війни поет перебував в евакуації в м. Уфа (Росія). Помер П. Тичина 16 вересня 1967 р., похований на Байковому кладовищі в Києві.

Запитання

1. Де народився Павло Тичина?
2. Розкажи про «суботи» Михайла Коцюбинського.
3. Який трудовий шлях пройшов поет?
4. Назви збірки автора.

До речі...

Український гурт «The Doox» презентував пісню, написану на основі вірша Павла Тичини «Гаї шумлять». Прекрасне поєднання глибокого слова та красивого співу!

Ви знаєте, як липа шелестить...

Ви знаєте, як липа шелестить
У місячні весняні ночі? —
Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.
Ви знаєте, як сплять старі гаї? —
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій», — десь чують дідугани.
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

Запитання

Яким настроєм пройнята поезія «Ви знаєте, як липа шелестить»?

Запитання від ровесника

1. Зверни увагу: поезія побудована у формі запитання — відповіді. Чому?

2. Відгадай загадку. Знайди відгадку серед малюнків.

Наче сонечко на вітах, зацвіли пахучі квіти.

Втішилась сім'я бджолина, — буде з медом вся родина.

Ой не крийся, природо...

Ой не крийся, природо, не крийся,
Що ти в тузі за літом, у тузі.
У туманах ти сниш... А чогось так сичі
Розридалися в лузі.
Твої коси від смутку, від суму
Вкрила прозолоть, ой ще й кривава.
Певно, й серце твоє взолотила печаль,
Що така ти ласкава.
А була ж ти — як буря із громом!
А була ж ти — як ніч на Купала...
Безгоміння і сум. Безгоміння і сон. —
Тільки зірка упала...
Ой там зірка десь впала, як згадка.
Засміялося серце у тузі!
Плачуть знову сичі... О ридай же, молись:
Ходить осінь у лузі.

Запитання

1. Які почуття викликав у тебе вірш «Ой не крийся, природо...»? Як ти гадаєш, яка тема цієї поезії?
2. Знайди у вірші рядки, у яких природа оживає.
3. Як ти розумієш вислів «засміялося серце у тузі»?

1. Знайди у тлумачному словнику, що означає слово **«туга»**. Добери до нього синоніми.
2. Прочитай ребус.

Домашнє завдання

Розкажи про свою улюблену пору року. Розповідь намалюй.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО (1880–1951)

Володимир Винниченко народився 28 липня 1880 року в місті Єлисаветграді у селянській родині. Спершу хлопчик учився в народній сільській школі, потім у єлисаветградській гімназії, але через матеріальні нестатки не зміг її закінчити. Наймитував у поміщицьких маєтках і вчився самотужки. Екстерном блискуче склав іспити за гімназійний курс і став студентом юридичного факультету Київського університету. Як неблагонадійного його виключили з першого курсу університету, а потім заарештували й віддали в солдати.

Арешти, солдатчина, переслідування, ув'язнення змусили Винниченка часто виїжджати за кордон.

Він жив в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії, проводив підпільну революційну діяльність, писав нові літературні твори. Коли перемогла Лютнева

революція 1917 року, В. Винниченко очолив перший уряд Української Народної Республіки, був призначений генеральним секретарем Міністерства внутрішніх справ, де відстоював ідеї суверенності та незалежності України.

Після падіння Української Народної Республіки, у вересні 1920 року, коли Україна була в розпалі громадянської війни, Володимир Винниченко назавжди із родиною виїжджає до Австрії.

На чужині В. Винниченко не пориває зв'язок з Україною, турбується її долею, багато працює. Він написав понад сто оповідань, десятки п'єс, 14 романів.

Помер Володимир Винниченко 6 березня 1951р. у французькому місті Мужен.

Запитання

1. Розкажи про дитинство та юнацькі роки Володимира Винниченка.
2. Які ідеї відстоював письменник?
3. Який творчий доробок автора?

До речі...

Володимир Винниченко — ще й талановитий художник. Його 74 оригінальні малярські роботи та 4 альбоми з малюнками акварелю, вуглиною нещодавно повернулися в Україну. Серед них — пейзажі художника: «Протока на Сені», «Вітер» та ін.

Федько-халамидник

(Скорочено)

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця, і там завжди грузли в піску коні. Після

дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском — і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хатки можна тин виліпити, а за тином натикати насінинок — і сад є.

А між хатками йде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться — і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде і пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, — ні будинків, ні магазинів, розбігтись є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротях, як Соловей-розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротях сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій вививається, але зразу ж козиряє й б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує й хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на вухо то з одного боку, то з другого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі й тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну та нічого — розсотуй далі. Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менший та менший.

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи
«ШАНС»

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, вивертається, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!». Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі зі змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає. Але тікати й не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то поможе?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає із землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

— Давай сюди змія!

Тут він уже вийма руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і підніма руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Одніму, та й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгорі та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! Боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-а-сько! — раптом кричить Спірка. — Сю-да-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапа нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змій диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий, Спірка й Стьопка кидаються на його, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все іде та іде. Змій уже його.

Малюнок Анохіної Олександри, учителя початкових класів спеціальної школи «ШАНС»

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом повертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу, зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько

не як всі діти поводиться. Він не плаче, не проситься, не обіцяє, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, а борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов? — питає він, глянувши на Федька. Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько у Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю?! Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здійма із себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько вийма з кишені дві або три копійки й дає йому.

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді не брехав. Якби він схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любив.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться.

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб повчити його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що й бити, а за що й хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалась вона. Толя, плачучи, казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

В той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку»:

— Ти лазив з Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вміє лазить, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалась мати:

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стьопкою. Та через тебе нас з кватирі виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. Із свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене Бог покарав такою сибірякою... А батько нічого йому не каже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з кватирі...

Батько мовчить і хмуро дивиться у вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутко вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походжає собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя — чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожильці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько спідлоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати зостається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю...

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Раз підвечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

У цей час вийшов Толя на ганок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ганку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли од води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього.

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була.

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпіть не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш.

Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

— Здоров! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатися, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А на-ро-о-ду на березі — повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А то ж куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не достав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стьопка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти...

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толю.

Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не задається.

— Нізащо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді плавала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ножик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку. Спірка, перебивай.

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стьопці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько. — А то як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!..

Федько підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу...

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміння у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці — чиїсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збирались розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця спорснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно і гаряче. Нічого там

страшного нема на тих крижинах. А зате як інтересно, як весело! От би взяти та собі побігти. Тільки скинути калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узяти у Федька палицю, встромляти в лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плеч на землю і підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю! — сказав він.

Федько здивовано подивився на панича:

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік.

— Куди?

— На той бік.

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш. Ну давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Федько, — тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижину. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились...

Толі зробилось страшно. В руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли рядом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом все плив далі.

Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

В цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтерявся на льоду і всі побачили, що злякався, десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

— Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов цей шибеник!

Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався і хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижинки і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини й тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалась надвоє, і Федько зник з льоду.

Всі так і завмерли.

Але Федько не потерявся, він ухопивсь руками за кригу і зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу.

Але крижину в цей час підбило до берега, і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже й хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, заклякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько протягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він, — руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв: «Тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Федько був весь синій од холоду і того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав:

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялись папа й мама Толі, а з ними мати Федька. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них:

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось одповідали і шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька. Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що в батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи і жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько, і знов повернувся до Федька: — Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула.

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там, у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили ударила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно й закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька.

— Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не бреши й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись у куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну говори ж, Федьку! — нетерпляче сказав батько Толин.

Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав: — Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його як слід... Інакше лучче очистіть мені кватирю.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ще ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... —тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто, і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав вже нічого. Він тільки як крізь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушився.

— Встава-ай!! — ревнув батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись із смертю. Але смерть поборола.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці і не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутивсь на одній нозі й побіг гратися з чижиком.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

Оповідання — невеликий художній розповідний прозовий твір про одну чи кілька подій у житті персонажа.

Запитання

1. Чи залишила тебе історія Федька байдужим? Чому?
2. Знайди правильну відповідь.
   - Федько йде відбирати у дітей: **а)** м'яч; **б)** пістолет; **в)** змія.
   - Батько Федька працює: **а)** у друкарні; **б)** на заводі; **в)** у полі.
   - Толя побіг гратися: **а)** з горобчиком; **б**) чижиком; **в)** голубом.
3. Якими рисами характеру наділений Федько?
4. Чому Федькові батьки були проти його товаришування з Толею?
5. Як ти думаєш, чому Толя не слухає мами?

Запитання

6. Які почуття підштовхнули Толю перейти річку? Що завадило йому це зробити?
7. Хто найпершим кинувся рятувати Толю?
8. Які риси вдачі допомогли Федькові врятуватися на річці? Як йому посприяли друзі? Зачитай цей уривок.
9. Чому Толя всю провину звалив на Федька? Як це його характеризує?
10. Чому Федько сказав неправду батькові Толі?
11. Сформулюй основну думку оповідання.

1. Поясни значення слова **«наморитися»**. Склади з ним речення і запиши в зошит.
2. Добери синоніми до слова **«кортіти»**.
3. Подумай, чи безпечно виходити на весняний лід. Чому?
4. Розглянь малюнки до твору, опиши їх.
5. Прочитай «зашифрований» запис.

Дрмпльодохідпотрн

6. Як ти гадаєш, яка людина могла б вирости з Федька, а яка — з Толі? Свої думки запиши.

Запитання від ровесника

Якби тобі довелося зняти рекламний ролик для майбутнього кінофільму за мотивами оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», то який би уривок ти для цього вибрав? Свій вибір обґрунтуй.

Домашнє завдання

1. Прочитай виразно уривок, що викликає у тебе сум. Перекажи його.
2. Намалюй ілюстрацію до твору. Опиши її.
3. Підготуй усну розповідь за темою: «Моє ставлення до Федька і Толі» за оповіданням В. Винниченка «Федько-халамидник».

ЄВГЕН ГУЦАЛО
(1937–1995)

Тонко розуміти, відчувати прекрасний світ дитинства може не кожен. Для цього треба мати талант. Таким талантом, яскравим, самобутнім, володів Євген Гуцало, прозаїк, поет, кіносценарист. Його твори для дітей — це чарівний світ, де легко і просто народжується казка, де живуть її добрі герої.

Народився Євген Пилипович Гуцало 14 січня 1937 року в селі Старий Животів (нині — Новоживотів) Оратівського району Вінницької області в родині сільських учителів.

Пробувати свої сили в літературі Євген почав рано. Надсилав свої вірші й оповідання до дитячих газет і журналів, але жодного рядка не було надруковано. Та все ж хлопець твердо вирішив стати письменником. А ще багато читав. Пізніше в автобіографії письменник зазначить: «У дитинстві книжка була самим життям...». Після блискучого закінчення середньої школи він вирішив вступати до Київського університету ім. Т. Шевченка на факультет журналістики, але не пройшов за конкурсом. Через рік Євген стає студентом філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту. Він багато читає, пише, шукає свій шлях у літературі, свою тему в ній.

Дитяча мрія Євгена Гуцала таки здійснилася, і він став в один ряд із класиками вітчизняної літератури. З-під його пера вийшло понад сто книг.

Поважну частку творчого доробку письменника становлять твори для дітей: «Олень Август», «З горіха зерня», «Дениско». А за книжки «Саййора» та «Пролетіли коні» Євгена Гуцала було відзначено Державною премією імені Т. Г. Шевченка.

На жаль, письменник прожив недовге життя. Він помер 16 липня 1995 року.

Його твори ще довго хвилюватимуть читачів, навчатимуть добра й любові не одне покоління шанувальників його таланту.

Запитання

1. У якій родині народився Євген Гуцало?
2. Чи здійснилася мрія хлопця?
3. Назви твори, що написав письменник.

До речі...

Твори Євгена Гуцала перекладені багатьма мовами світу. Вже посмертно з'явилося видання його творів у п'яти томах.

Лось

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи
«ШАНС»

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в досвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, із якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще. Струмінь вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинало шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий і бувалий самець, він уже звик до заповідника*, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав йому про життя в тайзі, про ті небезпеки, які там на нього чигали*, і лось зрушив із лежбища*, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався острахом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх ратиць* об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари. Лось поминув ялинник, потім байрак*, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився

і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до тієї поляни, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхнявілими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку*. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна була пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так він стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осоки, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійною й осмисленою, в ній уже не чулось того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в його очах появився отой золотавий сплеск, який надавав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, він побачив блідо-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами, так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, й лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але він переборов себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя*, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка була ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принюхувався, чи не пройшов по ній вовк, або лис, або людина. Але помітив тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь — ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались* угору сірими верболозами дими з комінів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вони вихопились на маківку — та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли він ішов до ополонки, щоб напитись води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрились, а вода, затягнута тремткими

скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустив голову, принюхуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до оскнілого* блакитного шумовиння, ніздрі його затремтіли в передчутті холодної води, — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці його були вже у воді, і лось вжахано* відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Він ще раз конвульсивно* здригнувся всім тілом, вкладаючи всю силу і весь відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. На мить принишк, готуючись до нового ривка, і коли його передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Він ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося однією ногою, — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Малюнок Поліщук Катерини,
учениці спеціальної школи «ШАНС»

Лось відчував, що так йому не вирватись. Схоже відчуття уже приходило до нього — саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама невблаганна, і чим більшу він розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти його під лід. Лось, розуміючи це,

намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Він збирався до свого вирішального кидка, і коли знову не пощастило, то лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що пробуватиме безперервно, доти, доки дихатиме.

Два хлопчики вийшли з лісу на берег і зупинились. Приїхали вони по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лиця ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Вони й не зразу зауважили ополонку, бо вона була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат. Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: «Яка це собака могла залізти в ополонку, щоб купатись?

— Де? А-а... — Він пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Вони ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменив із них увсебіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла*. Він узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу подеколи пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж він знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку він нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше

наблизився до берега, його очі засвітилися тямою, і тепер він поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда* конячина, тягнучи сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига — зрадлива, не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Аж захитався, і розкарячившись, ось-ось, здавалося, упаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою — ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувались.

Лось обтрушував із себе воду й скалки льоду. Він зітхнув на повні груди, пирхнув — та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкувато ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, він вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в сріблистому серпанку*, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли вирватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще біг уперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти спочатку й уваги не звернули на постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав. Він лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більший. Просто не вірилося, що такого великого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що він може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, ще розгарячіла од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він

прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок*, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких він тонув мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми. Він, мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага — мабуть, од якогось раптового, скоромину-щого переживання.

— Га? — обізвався дядько. — Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралося то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей од лося, який ще ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носаком ткнув між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли він ворухнеться, щоб звестись на ноги.

— Це із заповідника, — нарешті обізвався молодший підберезник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди із заповідника лосі не бігають.

— Це із заповідника, — знову повторив менший.

Дядько почав гніватись:

— А вам яке діло?

— Ми його з води вирятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і лице його почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовчіть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько. Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідій своїй конячині, то дядька наче щось тіпнуло. Спочатку повільно ступив один крок, другий, — а потім і побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував того лося, — він помітив його одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли вони взялися визволяти його з ополонки. Не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти — вперті й невідступні... Тепер треба було думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — в цьому не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко, не зрушиш. Але якби він міг затягти й утопити — ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підняв голову, звівся на стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як він іще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Він припав до землі, всім своїм великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а його роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

Словник

Байра́к — яр, долина, схили яких поросли лісом і чагарником.
Вжа́хано — злякано.
Гніда́ — темно-коричнева.
Закуня́ла — задрімала.
Залу́жжя — за луками.
Запові́дник — територія, що охороняється законом.

Словник

Зги́рок — невелика гора.
Конвульси́вно — поривчасто.
Ле́жбище — місце, де дикі тварини сплять, проводять найбільше часу.
Оскні́лого — примерзлого, схожого на скло.
Посота́лись — попливли.
Підпа́лок — перепічка, невелика паляничка, що печеться на плиті.
Ра́тиці — копита.
Серпа́нок — туман.
Чига́ти — очікувати чиєїсь появи, підстерігати кого-небудь.

Запитання

1. Чого так боявся лось?
2. Чому небезпечно виходити на весняний лід?
3. Знайди правильну відповідь.
   - Лось помітив тільки вчорашні сліди: **а)** сороки; **б)** зайця; **в)** ворони.
   - Якого кольору кінь гнідої масті: **а)** чорного; **б)** темно-коричневого; **в)** «в яблуках»?
   - Яка пора року описана в оповіданні: **а)** зима; **б)** весна; **в)** осінь?
   - Встав пропущене слово: «Очі лося все ще були...»: **а)** сумні; **б)** заплакані; **в)** червоні.
4. Поясни, чому вода в ополонці почервоніла.
5. Чому лось не боявся людей?
6. Що тебе найбільше вразило в оповіданні «Лось»?
7. Чи можна назвати лося головним персонажем твору?
8. Чому лось потрапив в ополонку? Як він поводився у воді?
9. Що обіцяв хлопцям рідний дядько за їхнє мовчання?
10. Чи виправдали брати злочин дядька?
11. Як загинув лось?

1. Добери синоніми до слова **«втямили»**.
2. Знайди у тексті місця, де описується, як хлопчики врятували лося. Прочитай їх з відповідною інтонацією. Які почуття переживали діти? Опиши свої почуття.
3. Склади план до оповідання.

Запитання від ровесника

1. Придумай свою назву до оповідання. Поясни її.

2. Відгадай загадку. Серед ілюстрацій знайди «зайве».

Звір великий та рогатий,
Всі звемо його сохатий.
Роги інколи скидає —
Голова відпочиває.

Домашнє завдання

1. Намалюй ілюстрації до твору, прокоментуй їх.

2. Навчись виразно читати оповідання й переказувати його.

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 5

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Що в байці Г. Сковороди «Соловей, Жайворонок та Дрізд» тебе найбільше вразило? Які думки викликало?

2. Яку, на твою думку, пісню могли б співати дівчата, повертаючись із поля (за віршем Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати»)?

3. Поміркуй, чи виконали українці заповіт Тараса Шевченка. Переконай.

4. Пригадай, чому Леся Українка у своїх поезіях згадує Волинь.

5. Пригадай поезію «Ой не крийся, природо», придумай до неї свою назву.

6. Смерть Федька — це наслідок застуди чи душевної черствості рідних батьків? Поясни, що треба було зробити, щоб хлопчик залишився живий.
7. Як автор ставиться до братів (за оповіданням Є. Гуцала «Лось»)? Підтверди свою думку словами з твору.
8. Чому діти не сперечалися з дядьком? А як би діяв ти?
9. Визнач головну думку твору Є. Гуцала «Лось». Чого навчає оповідання?

1. Поясни вислів із вірша «Колискова»: «Жить — сльози лить».
2. Відгадай загадку. Відгадку знайди серед малюнків.

Хто ж ті ягоди не знає, від застуди їх приймають.
На кущах вони висять і, як маків цвіт, горять.

Запитання від ровесника

1. Чи любиш ти природу? Чому? Розкажи про свою улюблену місцину.
2. Що ти знаєш про свято Купала? Розповідь запиши.

Домашнє завдання

Як Федько з оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» ставився до своїх друзів? Що в його поведінці тобі сподобалось, а що — ні? А як ти ставишся до своїх друзів? Розповідь запиши.

Розділ 6

У СВІТІ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи «ШАНС»

ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО
(1806–1874)

Олекса Петрович Стороженко народився 24 листопада 1806 р. у селі Лісогори Чернігівської області в родині дрібного поміщика. Дитинство майбутнього письменника минуло на Полтавщині. Спочатку хлопець здобув домашню освіту, а потім навчався в «благородному пансіоні» при губернській гімназії в Харкові. Виданий Олексі Стороженкові атестат засвідчує, що в гімназії він вивчав російську, французьку, німецьку, латинську мови, історію, географію і виявив неабиякі успіхи.

Майже тридцять років Олекса Стороженко перебував на військовій службі, пройшовши шлях від унтер-офіцера в кінно-єгерському до поручика в драгунському полках. Згодом став старшим офіцером у штабі кавалерійського корпусу. Здебільшого служив в Україні й, виконуючи різноманітні доручення, нерідко переїжджав з однієї місцевості в іншу. Завдяки цьому він добре вивчив життя і побут селянства в Південній Україні, зустрічався з колишніми січовиками, від яких почув перекази та легенди про Запорозьку Січ. Цей життєвий матеріал митець узяв за основу багатьох творів.

Письменник брав участь у кількох воєнних кампаніях російсько-турецької війни, у придушенні польського повстання, у поході в Угорщину, де під час бою його контузило.

1864 року Олексу Стороженка перевели до м. Вільно (сучасний Вільнюс — столиця Литви). У відставці в чині дійсного статського радника, Олекса Стороженко жив на хуторі поблизу м. Бреста (Білорусь).

Письменник ретельно займався садівництвом, любив полювати й рибалити. Був енергійною людиною з міцним здоров'ям і силою, за власним свідченням, «згинав двогривенні й носив на гору десять пудів», хоча в останні роки життя все частіше давалася взнаки давня контузія. Багато часу Олекса Стороженко віддавав грі на віолончелі, малював, ліпив і був навіть нагороджений медаллю Академії мистецтв.

Помер О. Стороженко 18 листопада 1874 р. на своєму хуторі. Похований у м. Брест (Білорусь).

Запитання

1. Де минуло дитинство майбутнього письменника?
2. Скільки років перебував Олекса Стороженко на військовій службі?
3. Назви захоплення автора.

До речі...

Іван Франко назвав О. Стороженка «талановитим оповідачем», що «добре володіє українською мовою».

Скарб

Був собі чоловік та жінка. Були вони люди заможненькі, усього в їх доволі: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора з садочком і левадою. Послав їм Господь на втіху одного тільки синка — Павлусем звали. Та вже ж і шанували, і пестували вони того одинчика! Не так батько, як мати. І що то вже за мати була! Між матірками — навдивовижу мати! Уже Павлусь був чималий пахолок*, а вона ще возилася з ним, як з маненькою дитинкою. Було, власними руками годує його, а він, телепень, тільки глита та, як той пуцьвірінок, знов рот роззявлює. Усю зиму й осінь з хати не випустить. «Не ходи, синку, — каже, — холодно, змерзнеш, та ще, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не діжду, поки ти й одужаєш». Прийде весна або літо — знов не пуска: «Не ходи, синку: душно, сонце напече головку, голова болітиме». Цілісінький рік не дасть йому порога переступити, хіба в неділю поведе до церкви, та за ним і не молиться, та обома руками за його й держиться, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнувся б. Декоди, як обридне йому стояти, то такий галас підійме на всю церкву, буцім з його чортяка лика дере. «Ходім, мамо, додому, — хлипа, — їсти хочу!» То мати і веде його додому, не діждавшись кінця служби і благословенія. Як кладе його спати, то сама і стеле, і роздягає, і хрестить, і ще й котка співає, неначе над годовичком. Часом батько, дивлячись на се юродство, стане гримати на жінку і похвалятись, що він Павлуся віддасть у школу до дяка

Малюнок Анохіної Олександри, учителя початкових класів спеціальної школи «ШАНС»

аж у друге село. Так куди!.. І не кажи... Така з неї добра і покірна жінка, а як дійде діло до її Павлуся, то як скажена стане: і очі витріщить, і запіниться, і за ніж хапається; крий Боже, що виробляє!.. Кажу ж вам, що й між матерями навдивовижу була мати.

Доріс Павлусь до парубка. Так його вигнало та розперло, такий став гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та ніжні, як у панночки. Та од чого б їм і пошерхнуть? Зроду не то щоб ціп або косу в руках подержав, — не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимести хату. Було, старий і стане доказувать жінці:

— На яку радість ми його вигодували? Який з його хазяїн буде? Що з ним станеться, як ми помремо?.. Останеться він на світі, мов сліпий без поводатаря!

— Е, чоловіче, — одкаже жінка, — як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучче, як теперечки!

Уже Павлусеві минув і двадцятий, уже б він і на вечорниці пішов, так мати не пуска.

— Не ходи туди, синку, — каже, — на вечорницях збираються самі п'яниці та розбишаки; там тебе обидять, віку тобі збавлять. Почекай трошки — я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всьому світі, саму роботящу, вона буде тебе і годувать, і зодягать, і доглядать, як рідна мати.

Так не привів же їй Бог оженити сина. Раз вночі розвередувався Павлусь, як на живіт кричить: «Меду та й меду!» У старих на ту пору не було меду. Що тут на світі робити?.. Устала мати, накинула на себе свитину, не схотіла будить наймичку і сама метнулась по селу шукати того меду. А на той час піднялась фуга*, що не то що уночі, а вдень не побачила б світу Божого. Бігала, сердешна, бігала од хати до хати (у кого й є, та каже нема: не хочеться уставать) та якось уже випросила в попа. За один цільничок*

обіцяла бузівка* подарувати. Трохи не замерзла, та таки принесла, і що ж?.. Павлусеві вже не до меду; заснув манесенький — ніяк його і не розбуркаєш. Так через той-то мед занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько ноги простяг, а наш Павлусь і не схаменувся, як зоставсь круглим сиротою.

Що ж з ним сталося?.. Правду казала мати: «Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без батька і без матері житиме ще лучче, як за їх». У покійників, — звісно, як у заможних хазяїнів, — був наймит і наймичка. Наймит — парубок ще молодий, працьовитий, непитущий, а наймичка — теж чесного роду, осталася бідною сиротою, і покійниця прийняла її до себе як рідну дитину. За Павлусем і їм добре жилось; було чим-небудь йому угодять, то стара і дякує, і грошей їм дає, і добру одежу, а часом за наймита скотину в поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обижали її Павлуся, доглядали б його і були йому рідним батьком і матір'ю, а вже вона на тім світі буде благати Господа, щоб він, милосердний, послав їм усякого щастя і талану.

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи
«ШАНС»

Отож після смерті старих наймит оженився з наймичкою і стали собі господарювати. Щастя, як горох з мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся: і урожай у його лучший, як у других, і корів нема ялових. Накупили волів і послали кілька хур у Крим за сіллю, на Дін за рибою, построїли шинок із лавкою та й годують скриню карбованцями, як свиню горохом. Кругом у сусідів талій* давить скотину, а в Павлуся, як на сміх, хоч би один тобі віл іздох.

Раз наймит піймав у садочку ройка*, так з того одного розроїлося

колодок з тридцять. Наймичка доглядала Павлуся, як рідна мати: і годує його, і голову йому змиє, і розчеше, і одягає, й роздягає, і стеле, так йому у вічі й дивиться — думку його відгадує, бо Павлусь за ввесь день і пари з рота не пустить; хоч би часом чого і схотів, уже не попросить: якось йому і слово важко вимовити. Тільки йому й робити, що цілісінький день їсть (а лопав здорово) та спить. Було, прокинеться вранці — зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку, або качку, або повнісіньку макітру вареників із сметаною; їсть неборак, аж за ушима лящить. Не вспіла наймичка його утерти, а він уже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на піч поспати ще в просі. Пообідає і знов куня; коли зимою, то знов у просо, а коли літом, то вийде у садок, ляже під грушею, а часом, глянувши угору, трошки й розсердиться: «Бісові груші, — пробубонить, — які спілі, і над самісінькою головою висять, а ні одна ж то не впаде в рот». І щоб то дриґонуть ногою та штовхнуть об цівку*! То і посипались би, так, кажу ж, йому важко й поворухнутись. Лежить, лежить та й засне. Пополуднує — і знов іде в комору спати і спить вже аж до захід сонця. Розбудить його наймичка вечеряти, нагодує, здійме свитину, чоботи, покладе на перину, а він тільки вже сам засне. Лучалось, наймит вернеться з поля і навідається до Павлуся, а тому й голову важко держати на плечах.

— А чи не смикнули б, пане Павле, люльки? — спитає наймит.

— Смикнув би, — пробелькоче Павлусь, — так люльки не знайду.

— Та ось же вона — біля вас на лавці.

— Та хто ж її наб'є?

— Та вона ж набита, я ж її вам набив, як їхав у царину. Отже, біля вас і справа положив!

Та викреше вогню, розпалить люльку й устромить йому в рот, то він і смокче.

Було, прийдуть до Павлуся парубки та й намовляють його, щоб ішов з ними на вечорниці.

— Не піду! — пробубонить та й очі заплющить.

— Чому? — питають.

— Далеко. Якби вечорниці збирались біля моєї хати, то, може б, і пішов.

— Е, пане Павле! — кажуть йому парубки. — Якби ти побачив наших дівчат, то не казав би, що далеко!

— Бачив, доволі бачив... — озивається Павлусь.

— Де ж ти їх бачив? Ти ж із хати ніколи носа не виткнеш!

— Так коли ж сняться, щоб вони показились! Аж обридли!.. — одкаже Павлусь та й перевернеться на другий бік.

Засміються парубки та й підуть від нього.

Раз на Зелені свята зібралося парубоцтво шукати скарб. Узяли із собою заступи*, лопати та й пішли у степ. Ідуть біля Павлусевої хати, от один парубок і каже:

— Знаєте що, хлопці! Візьмемо із собою на щастя Павла Лежня (таке приложили йому прізвище), то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому світі не знайдеш!

Підійшли парубки до вікна (вікно було одчинене), дивляться, а Павлусь розпластався на перині і хропе на всю хату.

— Пане Павле, а пане Павле! — гукнули парубки. — Ходім лишень з нами скарб шукати!

— Не піду! — одрізав Павлусь.

— Ходім-бо! — просять парубки, аж кланяються. — Ми тебе так з периною на руках і понесемо; не тебе нам треба, а твого щастя. Як ти з нами будеш, то, може, Бог дасть, і знайдемо скарб.

— Еге!.. Як Бог дасть, то й у вікно вкине!.. — одказав Павлусь. — Не піду!

— Дожидайся ж, поки тобі Бог у вікно вкине, а ми підемо шукати.

Зареготалися та й пішли собі, заспівавши чумака.

Ходили, ходили по степу аж до вечора. Шукали, розкопували могили, до всього приглядувались — і нічогісінько не знайшли. Розказують люди, що часом скарби й самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда, або в миршавеньке козеня, або в дохлу кішку. Кому щастя — той і пізна скарб. Так, кажу, до всього приглядались — і нічого не побачили. Уже вертаючись, як смерклось, недалечко од села дивляться — лежить край дороги дохлий хорт. Мабуть, давно й іздох — аж гидко до його і близько підступити. От один парубок і каже:

— Слухайте, хлопці: візьмемо сього хорта та шпурнем Лежневі в хату — нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно вкине.

Парубкам подобалась ся вигадка; от вони підняли того хорта на дрючок та й понесли. Підійшовши тихенько до Павлусевої хати, розмахали хорта та й шпурнули у вікно, а він як бебехнеться об поміст, так і брязнув, і задзвенів, і, як жар, по всій хаті розсипався дукатами!

Малюнок Біневич Інни, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

— Стривай, не руш! — закричали парубки. — Се наш скарб, се наші гроші...

— Брехня! — каже Павлусь. — Се мій скарб, се мені Бог у вікно вкинув! А що? Я ж вам казав — не вірили?

Парубки не слухають його та товпляться в хату, а тут на той галас де не взялись наймит із наймичкою, убігли в хату, за рогач та макогін, як штурхнуть одного, другого — так вони й угамувались.

— Будь ласкав, — кажуть парубки, — хоч що-небудь дай за те, що принесли твому хазяїнові скарб!

Наймит кинув їм кілька дукатів та й каже:

— Нате вам за працю, а се наші гроші, бо самі таки розсудіть: хто б їх у чужу хату вкинув, якби не сам Бог того схотів!

Та, сеє кажучи, позбирав наймит гарненько дукати і сховав їх у скриню.

Отакий-то був щасливий наш Павлусь! Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матері, не треба і скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому неборакові на бездоллі в те ж саме вікно, у котре вкинувся скарб, улізе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нічого.

Щаслива нитка до смерті не ввірвалася Павлусеві. Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до нього залицялась. Послав йому Господь і діточок, покірних, слухняних, працьовитих, не таких, як він пудофет*, а в матір, бо жінка його була невсипуща господиня. І віку йому таки чимало протяг Господь: до білого волосся доспався. Спав, спав, аж поки навіки не заснув.

«Що таке на світі щастя?» — спитав би я у дуже письменних. Частенько чуєш, люди кажуть: отой щасливий. Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалується на свою недолю. Зовуть щасливими

і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони нудяться світом, не знають, що в них є і чого їм треба. Зовуть і скупого щасливим, бо в його багацько грошей; а він, неборак, увесь свій вік стереже тих грошей, як рябко на ланцюгу, ніякої користі з них не має — і голодний, і холодний, ще гірш од якого-небудь бідолахи. Ні, панове, по-моєму, той тільки щасливий, хто другому не завидує, а дякує Бога за те, що він йому послав, — той, кого Господь благословив на добрі діла, що розкинулися вони по світу, як розрослася пшениця на добре виораній ниві. Нагодує вона і пахаря, і його сусідів, попаде од неї скибка і старцеві в торбу. Не той тільки щасливий, що сам натріскається і виспиться, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо в такого й душа буде не голодна.

Оце ж так загвоздив вам з-письменська, щоб самі одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може, таким тільки прозвали його завидливі люди. Глядіть же, щоб не було по приказці: «Хвалить шинкар п'яницю, а дочки своєї за його не віддасть!» Завидуєте щастю мого Павлуся, а ніхто б не схотів бути Павлусем.

Словник

Бузи́вок — однорічне теля.
За́ступ — звужена донизу залізна лопата для земляних робіт.
Пахо́лок — хлопчик, підліток.
Пудофе́т — важкий на підйом.
Ройо́к, рій — сім'я бджіл.
Та́лій — заразна хвороба сільськогосподарських тварин.
Фу́га — сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина.
Ци́вка — стовбур дерева.
Цільничо́к — стільник; лист, утворений із воску.

Запитання

1. Чи правильно, на твою думку, мати виховувала Павлуся? Чому?
2. Які епізоди видалися тобі найсмішнішими у творі?
3. Чого навчає оповідання О. Стороженка «Скарб»?
4. Чи хотілося б тобі бути щасливим, як Павлусь? Чому?

1. Поміркуй, чи справді Павлусь був щасливою людиною. Що таке щастя для тебе? Знайди значення слова **«щастя»** в тлумачному словнику або Інтернеті.
2. Що означає слово **«телепень»**? Підбери до нього синоніми. Склади з цим словом речення.
3. Які народні вислови, наведені нижче, відповідають подіям в оповіданні?
   - Дурень спить, а щастя в головах лежить.
   - На чуже щастя не впасти.
   - Не роди мене, мати, красного, але щасного.

Запитання від ровесника

Підготуйся до виразного читання епізоду, що викликав у тебе сміх.

Домашнє завдання

1. Склади план до оповідання О. Стороженка «Скарб».
2. Випиши з тексту оповідання прислів'я, приказки.

ТИМОФІЙ БОРДУЛЯК
(1863–1936)

Бордуляк Тимофій Гнатович народився 2 лютого 1863 року в селі Бордуляки Бродівського повіту (нині Бродівський район, Львівська область) у селянській родині.

Початкову освіту здобув у народній школі в селі Станіславчик. Згодом вступив до єдиної тоді української гімназії у Львові. Тут зазнав тяжких злиднів, бо з дому не одержував майже ніякої допомоги. Єдиним джерелом прибутку були приватні уроки: юнак готував до вступу в гімназію панських дітей. Попри обмаль часу, Тимофій добре вчився. Особливо любив гуманітарні науки. У гімназії він уперше прочитав твори Шевченка, Франка та інших

українських письменників. Навчаючись у старших класах, Бордуляк почав писати вірші, але до друку подавати не наважувався.

Закінчивши гімназію, вступив до духовної семінарії. Тут навчання було безплатне, ще й у бурсі можна жити й харчуватися. Тимофій старанно вчився, багато читав. Крім грецької, латинської та польської мов, які викладалися в семінарії, самотужки вивчав французьку, німецьку, італійську. Продовжував складати вірші. Один із них був надрукований у журналі, коли поету-початківцю було двадцять чотири роки.

Закінчивши навчання, Т. Бордуляк усе життя служив священником у віддалених селах Галичини. Брав активну участь у діяльності «Просвіти», громадському житті. Організував початкові школи з українською мовою навчання для селян в селах Носівці та Городище. Мав великий авторитет серед простого народу та священства.

Багато часу приділяв художній творчості: писав вірші й оповідання, робив переклади з багатьох зарубіжних літератур.

Помер Тимофій Гнатович 16 жовтня 1936 р. в селі Великий Ходачків на Тернопільщині, де й похований.

Запитання

1. Де навчався Тимофій Бордуляк?
2. Які мови вивчав гімназист?
3. Яку громадську роботу виконував Тимофій Бордуляк?

Перший раз

(Скорочено)

Щойно на світ Божий стало займатись, а мати і старший брат спали, коли Параня збудилась зі сну. Вона мала перший раз в своїм житті йти в поле жати, і вже страх як з великою нетерпеливістю очікувала вона того ранку... Вона схопилася з постелі, розглянулась по хаті, і видалось їй напричуд, що вона вже не малий дівчук, яким була дотепер, але вже велика, слушна* дівчина, що десь і того розуму та поваги у неї набралося, чого дотепер цілком по собі не замічала. Вона причепурилась наборзі*, вхопила коновки*, побігла до криниці, принесла до хати води і розпалила в печі на обід.

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

— Чого ти, Параню, чим боржій* вже зірвалася та берешся не до своєї роботи? Тобі ще спати б! — докоряла мати дочці, збираючися сама варити обід.

— Ет, мамо, тепер не пора спати, коли зачинаються жнива; тепер хіба самі лінюхи сплять, ті, що не хочуть робити, — відказала Параня з великою повагою, крутнулась на одній ніжці і побігла до комори, де на кілочку висів її новий серп.

Мати лиш усміхнулась та похитала головою... Вона тішилась в душі своєю донечкою-робітницею, своєю потіхою на старі літа, хоч і не давала по собі пізнати тої утіхи.

Парані минав заледве чотирнадцятий рік життя, вона була хорошою білявочкою, чорноокою, чорнобровою, її тіло стало щойно розвиватися, мов той пупляшок* рожі. Не одному могло б видатись, що се навіть гріх заставляти до тяжкої роботи таку ще не розвинену цвітку. Однак в селянськім стані на се не зважають...

Мати Парані була убогою вдовою, мала всього хатку з огородцем і оден загінчик* поля. Із сього годі прожити, для того треба йти на панський лан жати за сніп, а своє нехай за той час чекає; а як своє жито буде вже само проситися під серп, і клонитися, і опадати, тогді хоч би вночі при місяцеві можна своє вижати.

Параня побігла до комори, здійняла з кілочка серп, принесла до хати і, оглянувши його зі всіх боків уже Бог знає котрий раз, положила на столі; потім подивилася до маленького зеркальця на стіні, поправила собі на голові неслухняний космик волося, що все вилазив з-за уха, і, співаючи впівголосу якусь пісеньку, побігла до стодільчини будити старшого брата, що спав блаженним сном на сіні, мовби йому і в думці не було йти нині жати...

Незадовго й обід був на столі, обід скромненький і пісненький, як звичайно в бідних людей і то ще напереднівку*, — такий обід, що коло нього

не потрібно довго гаяти часу. Відтак всі троє забрали серпи, не забули також на полуденок*, що складався з прісної палянички і кількох огірочків, заперли хату і пішли улицею вздовж села. До них прилучалось все більше женців, бо попереднього дня панський тивун* оголосив початок жнива на панському лані, а вкінці назбиралась спора* громадка. Попереду йшли дівчата, за дівчатами хлопці, а позаду старші жінки й молодиці суміш з чоловіками і старшими дядьками. Всі були убого повбирані, а дехто навіть дрантливо, як звичайно найбіднійші люде в селі і безземельні халупники, що йшли на панський лан жати за копу, щоб заробити собі дещо на прожиток. Липневе сонце щойно зійшло з-за обрію і оживило своїм благодатним світлом цілу вселенну, донедавна погружену в глибокім сні. На стодолах клекотали бузьки, по плотах скакали горобчики і весело цвірінькали, а пестрі* метелики перелітали з цвітки на цвітку та упивалися пахучою росою. Земля усміхалася, синє небо усміхалося, і женчики були веселі: дівчата щебетали, мов ті пташечки, хлопці весело гомоніли, а старші позаду розмовляли повагом...

Прийшли вкінці на панський лан, і тут всі розпаювалися*. Члени поодиноких родин сходились докупи і разом ставали до роботи. Параня з матір'ю і зі старшим братом зійшлися також разом, заняли одну полосу, перехрестились набожно по три рази і стали жати.

— Ану-но ти, сороко чорноока, берися до роботи! — закликав до Парані дядько Прокіп, котрий зі своєю родиною заняв сусідній загін. — Будемо видіти, чи вмієш ти так само серпом вивівати*, як по дорозі хихи-смішки виправляти.

Параня почервоніла, мов квітка, зі встиду, коли почула дядькові слова.

— Поволі, дитинко, поволі! — остерігала мати. — Ти ще непривична, коби-сь не врізала собі руки...

А дядько Прокіп був таки трохи цікавий. Він підступив ближче до дівчини і, накладаючи до люльки тютюну, став пильно приглядатися молодій жниці.

— Ге-ге-ге! — закликав старий по хвилі, — нівроку, нівроку, нівроку! Та вона жне, як стара, готова ще всіх нас випередити...

— А диви, яка робітниця! Ще й мене до роботи жене... Гей, кумо Марисько! — звернувся він до Параниної матері. — Лагодься до весілля, бо таким робітницям, як твоя доня, не довго дівувати...

Параня ані разу не пристала*, ані почула втоми. Вона йшла разом зі старшими, личко її зарум'янилось, хустина впала на плечі, короткі перстінчики* волосся, що не далися заплести в косу, розбурхались і, мов віночок, окружали її чоло...

Вкінці сонце піднеслось до найвищої висоти й сипало на землю, мов грань, гарячим промінням, стало парно, мов у бані, настав полудень.

Дядько Прокіп подивився на сонце, глянув на тінь і крикнув зі всієї сили:

— Гей, люде, християне! Ану погляньте вгору: он де сонце! А тінь від людини маленька, як чорний песик при ногах... Час вже хіба відпочити та покріпитись, чим Бог послав!..

Женці мов чекали на той поклик, кожде кидав серп та біжить до торбини з чорним хлібом, з часником, з огірочком. Всі розтаборились і стали полуднати, а Парані ще ніколи не смакували так, як сьогодні, паляниця з огірочком. Всі веселі, балакають, сміються, жартують, а дехто, попоївши, витягнувся ліниво на сирій землі і лежить в якійсь одеревілості: не то він спить, бо на сон нема часу, не то чуває, бо обоятний* на те, що другі говорять. Він приник до святої земленьки і лежить на ній непорушно, мовби хотів за той короткий час набрати з тої землі свіжої сили до дальшої праці...

* * *

Сонце зайшло вже. Вечір зближаєся скорою ходою, на небі стали показоватися зірки. З панського лану вертала громадка женців тою самою дорогою і в тім самім порядку, в якім ішли рано в поле. Не було між ними лише старших жінок, бо ті пійшли скорше додому варити вечерю. Всі женці, а особливо молодіж, були веселі, немов вертали з весілля, а не від тяжкої праці. Дівчата попереду співали пісні, а хлопці весело жартовали або співали разом з дівчатами.

Лиш одна Параня була якось не своя...

— А що, Параню, — заговорила мати, — втомилася дуже? Правда?

— Втомилася, мамо, — відповіла дівчина, — ми всі троє нажали по копі...

— Правда? А я тобі все казала: не дурій! Жни поволі, розважно, — докоряла мати, — а ти все рвалася цілий день наперед, як дурна коза, щоби

всіх, навіть матір, випередити... Пам'ятай же, май розум на другий раз та роби вміру, після сили*, як Бог приказав, а тепер сідай вечеряти та йди спати, відпочинь...

Їй жаль було своєї єдиної донечки, кришечки, що так утомилась цілоденною працею в полі... Але вона потішалася тим, що її доня вдалася ні в кого, тільки в неї, в свою маму... Вдова Мариська пригадала собі, що й вона колись так само втомилась, коли вийшла малою дівчиною перший раз на жниво, але потім набрала вправи й уміркування*, так що й втоми опісля не було чути...

По вечері мати лягла спати на постелі в хаті, а Параня з братом пійшли до стодоли на сіно. Ах, як вона бажала на дорозі дістатися чимскорійше до того затишного місця на відпочинок! — і кинулась вона, мов камінчик, на запашне сіно... Лежачи горілиць, слухала вона з якоюсь неописаною любостію*, як десь на сіножаті все рівномірно диркав деркач, під підвалиною* в стодолі цвіркав свердщок, а котрийсь із сусідів молотив при місяці жито на хліб.

Надворі красна, тепла, чудова ніч, ціле село спить після тяжкої праці глибоким сном, навіть чоловік, що молотив недавно жито на хліб, пійшов спочивати в солому. Лиш пес від часу до часу десь гавкне в селі, зрештою всьо тихо...

Крізь шпару в стодолі ллє місяць своє проміння на сіно, одна зірочка цікаво заглядає, дивиться на личко сплячої дівчини, а в місячнім промені понад головою Парані уноситься одинокий комар та бринить, виспівує:

— Спи, Параню, бо ти дуже втомлена, спи, рибонько, набирай сили, щоби і завтра знову нажала копу на панськім лані твоїй неньці на потіху, на славу...

Словник

Боржи́й — швидко, спішно.
Вивіва́ти — орудувати.
Заги́нчик — смужка поля.
Коно́вка — дерев'яне відро.
Любости́я — замилування, зачарованість.
Наборзі́ — наскоро, нашвидкуруч.

Словник

Напередні́вок — час перед жнивами, коли в селян закінчувалися запаси їжі.
Обоя́тний — тут: зацікавлений чимось.
Перстя́нчики — кучерики, кільця волоссячка.
Пе́стрий — різнобарвний.
Підва́лина — тут: фундамент.
Пі́сля си́ли — по своїх можливостях.
Полу́денок — обід, їжа.
Приста́ла — тут: зупинилася, перепочила.
Пу́пляшок — пуп'янок, брунька.
Слу́шний — тут: спроможний до роботи.
Спо́ра — величенька.
Тиву́н — осавула, старший над панськими слугами.
Уміркува́ння — тут: поміркованості, вміння працювати по силі.
Розпаюва́тися — розділитися.

Дійові особи — це люди, зображені в художніх творах. Синоніми до цього слова — **персонаж, образ людини, герой твору**.
Одні персонажі беруть у подіях більшу участь, тому їх називають **головними дійовими особами**. Інші є лише в деяких епізодах — це **другорядні дійові особи**.

Запитання

1. У якій родині росла Параня? Як члени цієї сім'ї ставилися одне до одного?
2. Знайди у творі опис зовнішності дівчини й зачитай.
3. Чому Параня так раділа жнивам?
4. Як дівчинка працювала на полі?
5. Назви головних і другорядних персонажів оповідання.
6. Що змушувало селян іти спочатку на панське поле, а свої нивки жати вночі?

1. До слова **«говорити»** добери синоніми. З цим словом склади речення і запиши його.
2. Поясни, що означає вислів «працювати до сьомого поту».

3. Склади план характеристики образу Парані. Розкажи про дівчину за планом.

4. Розгадай ребус.

Домашнє завдання

1. Перечитай абзац, що починається словами: «По вечері мати лягла спати на постелі...». Виділи зорові та звукові деталі.

2. Навчись виразно читати епізод, що сподобався.

Письменник, літературознавець, видавець, людина широкого кругозору і універсальних знань.

БОГДАН ЛЕПКИЙ
(1872–1941)

Народився Богдан Лепкий 4 листопада 1872 року на хуторі Кривенький на Тернопільщині в сім'ї священника. З шести років жив у Бережанах у діда священника. Основи шкільної науки Богдану викладав домашній учитель. З 1878 р. навчався (відразу з другого класу) в «нормальній школі» з польською мовою навчання у Бережанах. Після закінчення школи вступив до Бережанської класичної гімназії з польською мовою навчання.

Після закінчення гімназії у 1891 році вступив до Віденської академії мистецтв, щоб здобути малярську освіту. Пізніше навчався у Віденському та Львівському університетах. Спочатку вчителював у Бережанській гімназії. Був близьким з І. Франком, М. Вороним, які підтримали його перші збірки оповідань. Став членом гуртка західноукраїнських літераторів «Молода муза». Займався творчою діяльністю. Згодом з'явилися перші оповідання: «Дідусь», «Нездала п'ятка», «Над ставом», «Гусій» та ін. Його нові книжки перекладали чеською, польською, німецькою та іншими мовами.

1899 року їде до Кракова, де розпочинає свою викладацьку (педагогічну) діяльність у гімназіях, читає лекції з української мови та літератури. Згодом отримує посаду лектора в Ягеллонському університеті.

Перша світова війна застала сім'ю Лепких у Кракові. Його було мобілізовано до австрійського війська. Та завдяки сприянню друзів він не був відправлений в армію. Займався просвітницькою роботою в таборах для військовополонених солдатів.

Останні роки життя були найтяжчі. Краківський університет було закрито, Лепкий залишився без роботи, проте літературну працю він не покинув.

21 липня 1941 р. Б. Лепкий помер. Похований на Раковицькому цвинтарі у Кракові (Польща). Твори цього талановитого митця перекладено польською, чеською, німецькою, хорватською, англійською, іспанською та іншими мовами світу.

Запитання

1. Де народився Богдан Лепкий?
2. Хто підтримав перші літературні спроби Б. Лепкого?
3. Коли і де Б. Лепкий розпочав свою педагогічну діяльність?

До речі...

Богдан Лепкий — автор відомої пісні «Чуєш, брате мій» («Журавлі»), музику до якої написав брат Левко Лепкий.

Цвіт щастя

Дитиною малою він не раз чув, як люди говорили: «щастя».

— Що таке щастя? — питався матері, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її заклопотане обличчя.

— Щастя, дитинко, — то доля, — повторяла мати і не знала, як пояснити малій дитинячій голівці те дивне слово «доля».

— Доля, дитино, — то такий цвіт, що його тяжко дістати.

— А гарний він, той цвіт?

— Чи гарний, питаєш? Авжеж, що гарний. Як дивитися на нього, то очі радуються, а на серці робиться весело й мило.

— Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним і принесу його для вас і для себе.

— Тепер тобі годі, дитино, — казала мати, цілуючи сина в русяву голівку, — ти ще такий слабенький, а то ген за водою. Тепер тобі і без нього добре, а як виростеш і сил наберешся, тоді й підеш.

— Ні, я не хочу, аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І «скажіть», і «скажіть» — лепетала дитина, а мати, щоб утихомирити її, підійшла до вікна і показала на став. Їхня хата стояла на горбочку, а перед хатою у долині був став.

— Ось там, за ставом, чи бачиш?

— Бачу, мамочко, бачу! Їх там ціла левада. А які гарні, які дуже гарні! Чи це далеко?

— О, далеко, дуже далеко, дитино, — ген за водою!

— Аж за водою?

І задумався хлопчина. Пильно-пильно вдивлявся він великими синіми очима в далеку зеленість, аж там, де виднокруг зливався з голубими хвилями води.

Був вечір. На овиді* блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилину виплив місяць, немов човен, круглий і срібний. Він звільна підпливав на небо і здавалося, що сунеться не по вечірнім, тихім блакиті, а по дрімливій воді.

Незабаром лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бога, щоб татові, сестричкам і братчикам дав здоров'ячка, накрила його, перехрестила і сказала: «Спи!» І справді. Він замкнув свої оченята і вдавав, що спить.

Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка і зачинила за собою двері, підніс повіки.

У кімнаті було ясно. Місячне світло лилося крізь вікна й обливало своїм синявим цвітом усі стіни, двері, образи на стінах і цілу хатню обстановку. Під вікнами у городі співав соловей, здалека від ставу надходив хлюпіт води. Раз у раз котилася вона дрібненькими, як морщини на старечім лиці, хвилями і вдаряла об греблю і берег. Хлопець насторожив вуха.

— Хлюпочеться, кличе мене! Каже, що понесе аж там далеко, на леваду, де так багато «щастя». Воно цвіте. Ніяка квітка не цвіте так гарно. Чому то люди не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду доплисти. Але я знаю. Коли б лиш мама заснула і коли б скоріше до рана. Піду!

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя математики
спеціальної школи «ШАНС»

Місяць світив і світив усе ясніше, соловей співав невтомно, а хвиля хлюпотіла все голосніше. Хлопець не спав, думаючи про райську квітку щастя.

Північ минула. Літня, коротка ніч кінчилася. Ранок був недалекий. На виднокрузі появився вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо. Солов'ї притихли. Подуло раннім холодом, і роса затремтіла на квітах. Вода в ставі хлюпотіла. Хлопець не спав. Його груди хвилювали, очі світилися, губи горіли. Підніс голову, руками сперся об ліжко, присів. Хвилину слухав. Усі вдома спали. Навіть стара чорна кішка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала. Хлопчина тихо встав і підійшов до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не було високо. Переліз і здригнувся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги, і ранній холод перейняв його. Він біг. Ставало тепліше. Дрібні ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було чути багато краще, як перше. Тепер він виразно чув, як вода просить його, щоб кинувся в її холодні обійми.

— Ходи, — каже, — я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна квітка щастя. Така пахуча, така промениста, якої ти не бачив ще ніколи. Ходи! Не бійся!

І він простягає руки і кидається у воду. На виднокрузі світає. На золотому рубці виринає якась велика і ясна точка. Від неї вода горить у ставі, палає. Хвиля за хвилею стає ясна, промінна, мов луска на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по хвилі, йде все дальше і дальше. Тіло в нього дрижить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнувши руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить — сіяє і йде. Аж тут назустріч йому пливе велика біла птиця. Пливе повільно, мов човен по морі, крила пускає як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий, великий, білий, з гнучкою лебединою шиєю.

— Візьми мене, лебедю білий, і перенеси за воду! Я тобі не заважу, глянь, який я маленький!

Так каже хлопець, а лебідь немов слухає його, підпливає до нього ближче і стає. Приглядається йому, киває головою, штовхає крилом свою товаришку, щось до неї говорить, а відтак навертає на місці й відпливає.

— Зажди! — просить хлопчина. — Не тікай від мене, візьми мене із собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скоріше й скоріше, і скорше пливе по блискучих хвилях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози і кидається за ним у погоню.

Дрібненькі хвилі горять: легенький вітер перебігає по них; від лісу несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт хвилі. Вона раз у раз б'є, відбивається й дальше несе і заносить малого хлопчину. Вже він по груди пірнув у глибоку воду, вже лиш руки, лиш волосся сплинуло...

Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця вухом ловить і брови хмурить. Бідна мати дивиться в нього, мов у лице пророка:

— Що буде?

«Що буде? — думає лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям».

А хвора дитина блудними очима вдивляється в стелю, піднімається на недужих крижах, витягає руки і шепче спаленими устами:

— Я хочу квітки-щастя... Пустіть мене, я піду за нею...

Багато літ минуло з того часу. Маленького кучерявого хлопця ніхто не пізнав би нині. Виріс і змінився. Змужнів і пізнав життя.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі квіти на світі і знає, що там далеко, за водою, не росте жодна квітка щастя. Він то знає. А все ж таки, все ж таки кидається у воду і йде за нею, тією квіткою щастя. Та чи дістане її? Хто знає?

Словник

Виднокру́г, о́вид — горизонт, обрій.

Запитання

1. Хто допоміг головному героєві пізнати усі квіти на світі: **а)** мати; **б)** старий учитель ботаніки; **в)** власний життєвий досвід?
2. Як пояснила мама синові, що таке щастя?
3. Знайди епізоди казкового в оповіданні й прочитай їх.
4. Як ти розумієш зміст останнього абзацу оповідання? Чому, на твою думку, автор завершує твір запитаннями?
5. Поясни, як ти розумієш назву твору «Цвіт щастя».
6. Чого навчає оповідання Б. Лепкого «Цвіт щастя»?

1. Опиши портрет хлопчика з оповідання «Цвіт щастя». Розповідь запиши.
2. Склади з будь-яким синонімом до слова **«виднокруг»** речення. Запиши його.
3. Склади план до оповідання.

Запитання від ровесника

Знайди й прочитай легенду про цвіт папороті.

Домашнє завдання

Намалюй ілюстрацію до тексту. Опиши її.

БОРИС ГРІНЧЕНКО
(1863–1910)

Грінченко Борис Дмитрович — український письменник, педагог, літературознавець, історик. Він мав багато псевдонімів: В. Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий, Перекотиполе, Гречаник.

Народився Борис Дмитрович Грінченко 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр Харківської губернії (тепер Сумська область) в родині збіднілих дрібнопомісних дворян. З 1874 по 1879 рік Борис Грінченко навчається у Харківському реальному училищі, де зближується з народницькими гуртками. За поширення

заборонених царським урядом видань його заарештовують і кілька місяців тримають в ув'язненні. Після звільнення Борису Дмитровичу довелося залишити навчання і самому почати заробляти на прожиття.

Здобута самоосвіта дозволила Б. Грінченку скласти іспити на звання народного вчителя при Харківському університеті. З 1881 року починається його освітньо-педагогічна діяльність, яка тривала до 1893 року. Працював учителем у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини.

Всі роки роботи Грінченко пильно придивлявся до життя дітей і поза школою. Його цікавили їхні взаємини, між собою і з дорослими, робота вдома, різні забавки. Він прагнув зрозуміти, як вони сприймають навколишній світ, чим цікавляться, про що мріють.

Запам'ятовував різні події в житті дітей, їхні вчинки, поведінку в певних обставинах. Таких спостережень у пам'яті Бориса Дмитровича з роками нагромадилося багато, що дало йому змогу написати низку правдивих оповідань про дітей: «Сестриця Галя», «Украла», «Дзвоник», «Кавуни», «Грицько» та ін.

Автор багато пише, регулярно друкується в журналах та альманахах. Виходять у світ його поетичні збірки: «Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою, «Під хмарним небом» та ін. З 1894 року Борис Дмитрович працює в Чернігівському губернському земстві.

Борис Грінченко був надзвичайно працелюбною людиною. У 1902 році письменник переїжджає до Києва. Тут разом із дружиною Марією Загірною він трудиться над укладанням вершинної своєї праці — чотиритомного «Словника української мови». Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Підірване задавненим туберкульозом здоров'я письменника (наслідки харківського ув'язнення) не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Різке загострення хвороби змусило письменника вирушити на лікування до Італії. 6 травня 1910 року Грінченко помер у м. Оскендалетті. Поховано Бориса Грінченка в Києві на Байковому кладовищі.

Запитання

1. Назви псевдоніми Бориса Грінченка.
2. За що був заарештований Б. Грінченко?
3. Назви оповідання, які написав письменник.
4. Коли і де був похований Б. Грінченко?

До речі...

Борис Грінченко уславився своєю педагогічною діяльністю: уклав для дітей читанку «Од снігу до снігу», захищав ідею навчання дітей рідною (українською) мовою.

Грицько

Грицько вибіг з хати веселий, радий. Батько оце тільки вернувся з міста і привіз йому дві цукерки й великого-великого бублика, такого великого та товстого, що, мабуть, він був більший од Грицькової голови. А проте, може, це Грицькові тільки здавалось, що бублик такий великий, бо хлопець так не часто їв бублики, і все маленькі. А надто що тепер був піст — Петрівка, їсти було мало чого: хліб та борщ, та каша, або й просто хліб та борщ щодня. А тут бублик — такий великий!

Грицько вже роззявив рота та й хотів припасти до бублика своїми білими зубами, але зупинився — він мов хотів довше поласувати, і почав крутити бублик у руках, нюхати, як він гарно пахне. Потім згадав, що бублик ще смачніший буде з вишнями.

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

«Піду в садок — нарву ягід!» — подумав Грицько і перестрибнув через перелаз із двору в садок.

Садок був невеличкий, але рясний. Нешироким поділком* він простягсь аж до річки, мало не до самісінької кручі. Тут були яблуні, сливи, вишні, — вишень найбільше. Віти так і гнулись під спілими червоними ягідьми.

Грицько підскочив до вишні і хотів рвати ягоди, але ту ж мить зупинивсь.

Під вишнею стояв невеликий, як і Грицько, років десяти хлопець, але низенький, присадкуватий. Це був Семен, сусідин Мотрин син. Мотря була вдова і жила сумежно з Грицьковим батьком, її садок теж був сумежно з

його садком. Та хоч і сусіди були Грицько та Семен, але ніяк не могли поладнати. Грицько був говіркий, веселий, любив пореготатися; Семен був мовчазний та похмурий. Грицько часто дивувався, чого це і Семен, і його мати все такі похмурі, і одного разу спитавсь про це в матері. Матері часто доводилося зчиняти з Мотрею спірку то за свиней, то за курей, і вона сказала:

— Того похмурі, що дуже злі.

Але батько сказав:

— Якби вони не були такі вбогі, то, може, не були б і такі злі.

— Як то? — спитався Грицько.

— Так, — одказав батько, — як живеш недоїдаючи щодня та б'єшся як риба об лід заробляючи, то не будеш веселий.

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Грицько цього до пуття не зрозумів. Йому здалося, що коли добрий, то вже добрий, а коли злий, то злий. А Грицьків батько був чоловік не вбогий, і через те Грицько недостатків не знав. І Грицько згодився з матір'ю і подумав: «Ні, вони злі».

І він із Семеном поладнати не міг: вони один одного не полюбляли і вкупі не гралися.

Грицько побачив, що Семен рве ягоди, і зупинився. Він подумав: «І чого він тут ягоди рве? Адже у їх свій садок єсть».

Семен почув, що хтось іде, озирнувся і побачив Грицька. Він почервонів страшенно, а потім зблід. Хлопці дивились один на одного і мовчали. Нарешті Семен підвів голову і глянув Грицькові просто в вічі. Погляд його був сердитий.

— Чого ж ти? — промовив Семен нарешті. — Може, битимеш мене, що я у вас ягоди рву?

Грицько подумав: «Ба, який злий!» — і промовив:

— А ти чого поліз у чужі вишні? Хіба в тебе своїх нема? Адже у вас так рясно, як і в нас.

Семен глянув на свій садок і промовив:

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

— Рясно! Не дуже-то й рясно... Мати не дають їсти — кажуть: продам та хоч на спідницю собі наберу та тобі чоботи дам пошити... А то, кажуть, саме рам'я на нас таке, що й люди...

Хлопець зненацька зупинився і почервонів ще дужче, ніж спершу: йому зробилось сором, що він вибалакав те, що мати казала. І він розсердився і на себе, що сказав, і на Грицька, що той чув. Він знов сміливо задер голову вгору і промовив:

— Не стільки я з'їв твоїх вишень — не дуже чіпляйсь, а то ще й здачі дам такої, що аж носом землю заореш.

Грицько й собі розсердився і почервонів.

— Хто? Ти? — запитався.

— Я!

— Побачимо! — відказав Грицько і налагодився до бою.

— От і побачим!

І Семен стиснув кулаки. Потім він оступився до тину й крикнув:

— Не займай!

Скрик був голосний. Семенова мати була в садку й почула, що син кричить. За один мент вона опинилася біля тину. Обличчя в неї було бліде, змучене, а тепер усе так і пашіло з гніву. Вона страшенно любила свого сина і нікому не попускала його займати.

— Ти за що на Семена напавсь? — скрикнула вона на Грицька.

— Я не напавсь! — одказав Грицько. — Я його не займав. А чого він лізе до нас у садок?

Семенова мати ще дужче розсердилась, і її позападалі очі так і палахкотіли:

— Не займай! — скрикнула вона. — Ба, вже й бити налагодився! Ось тільки ступни — так тобі усе волосся й обскубу!

Тим часом Семен уже поспішився перелізти через тин і, стоячи біля матері, промовив:

— Він мене бити хотів...

— Я тобі дам бити! Я тобі дам! — кричала Семенова мати, показуючи кулаки. — Тікай лиш, а то буде тобі горе!

Грицько хотів був щось сказати, але не сказав, повернувсь і пішов. Він не любив заводитись і не задерикуватий був. Мовчки покривсь у вишнях і вже не слухав, що там ще казала Семенова мати. Він нарвав вишень повен бриль і хотів сісти. Але потім роздумавсь: «Піду я краще до річки — там сяду над кручею та й їстиму, і їстиму, і дивитимусь — так гарно дивитися, як вода біжить. А потім скупаюся. Тільки самому погано — невесело купатися. От якби ще хто!»

Семена він кликати не хоче, та Семен і плавати не вміє — що вже то за купання без плавання! Ото гарно, як пливти наввипередки або пірнати — хто далі випірне.

Повагом підійшов Грицько до річки. Круча сажнів у два заввишки круто уривалася згори й спадала у воду. З цієї кручі хлопці, як купалися, стрибали сторч головою і потім далеко-далеко випірнали. Тут тим гарно було стрибати, що глибоко було: ніхто з хлопців-товаришів не міг досягти дна — тільки великі парубки досягали. Але хто з малих умів плавати, то не боявсь кидатись у глибінь: випливе, як очеретина.

Грицько став над кручею. В одній руці в його був бублик, у другій — бриль з вишнями. Він задивився на хвилі, як вони швидко одна за однією бігли, виблискуючи проти сонця. Подивившися трохи, притулив бублик до губів, одкусив і почав жувати.

А Семен усе те бачив.

Він стояв біля матері в своєму садку і бачив, як Грицько їв бублик. Семен був голодний, і йому страшенно схотілося бублика. Але попрохати в Грицька він не насмілювався ніколи, а тепер, після сварки, й надто. І він тільки заздро дививсь, як Грицько раз і вдруге вкусив бублика. Зненацька одна думка промайнула йому в голові: «А що, якби зайти тихенько ззаду та відняти бублика в Грицька?»

І він не думав довго, а зараз же тихенько вийшов з садка і почав підходити до Грицька. Од садка до річки було трохи чистого місця.

Отут саме й боявся Семен, щоб Грицько його не помітив. Але Грицько не помічав.

Семенова мати озирнулась і вже не побачила біля себе сина. Вона глянула на річку і вздріла, як Семен стиха підходив до Грицька. Спершу хотіла

гукнути сина, а тоді подумала: «А ну, що воно з того буде? Хай лиш Семен дасть йому штурханця — чи не шубовсне він у річку?»

Але зараз же побачила, що Семен не битися йшов з Грицьком. Він тихо зайшов до Грицька ззаду і відразу хотів вихопити бублика. Але не добре націлився — ухопив не за бублик, а за руку. Семена це розлютувало. Як несамовитий, він з усієї сили вдарив Грицька кулаком по обличчю, але сам поточився, не вдержавсь і послизнувся з кручі ногою. Він ухопився за бур'янину, але бур'янина вирвалась, і Семен з розгону шубовснув у воду.

Страшний крик розітнувсь позад Грицька. Він побачив Семенову матір — вона бігла до річки, кричачи, як несамовита:

— Рятуйте, хто в Бога вірує!

Але Семен випірнув з води. Він силкувавсь не потопати, держатися на поверхні, та не міг: він не вмів плавати.

Семенова мати добігла до кручі, але пособити не могла. Вона тільки рвала на собі волосся та кричала:

— Лишенько моє!.. Горенько моє!.. Сину мій!.. Рятуйте!..

Усе зробилось так швидко, що Грицько спершу нічого не тямив. Він почув тільки, що Семен його вдарив і що в його страшенно заболіло обличчя. У його в серці закипіло зло на Семена за це. Ту ж мить він побачив, як Семен шубовснув у воду, як він потопав. Грицько трохи не скрикнув: «А що! Оце тобі, щоб не бивсь!» — А через мить уже все зрозумів.

І бублик, і бриль з вишнями покотились додолу. І сам Грицько як був, у одежі, шубовснув з кручі у воду. Він випірнув зараз же і поплив до Семена, що ще держався на воді. Семен був недалеко, і Грицько доплив до його легко. Але тільки доплив, Семен зараз так учепивсь йому за руку, що трохи не потопив і його.

— Не тягни мене! Тільки держись за мене! — крикнув Грицько.

Та Семен, здурівши з переляку, не випускав Грицькової руки. Грицько сіпнув і висмикнув у його руку і поплив. Семен учепивсь Грицькові за сорочку.

Але одежа вже намокла на обох хлопцях. Грицько ледве плив. Хвилею відносило його від берега. Кілька разів наливало йому в рота води. У його вже не ставало сили, а надто ще й Семен так страшенно тяг. Грицькові ноги почали спускатися униз. Семен був важкий, як каменюка. Грицько

стулив рота: вода вже сягала йому до очей. Але ту ж мить він зібрав усю силу і заляпав руками й ногами.

Це його обрятувало. За яку хвилину він уже вхопився за камінь, що стирчав під кручею.

Що далі було — Грицько не пам'ятав. Він зомлів і не чув, як поприбігали люди на Мотрин крик, як витягли його з Семеном. Він уже тоді очутився, як полежав трохи на траві проти сонця. Розплющив очі й побачив, що біля його стоїть батько, ще люди і Семенова мати. Грицько підвівся.

— Хвала Богові! — промовив батько, а за їм і люди.

— Ну, хлопче, добрий з тебе козак буде, моторний! — похвалив Грицька дядько Тарас.

Тільки як він сказав це, Грицько зрозумів, чого це все так: він згадав, що витяг Семена. Ту ж мить Семенова мати підбігла до Грицька і, одразу вхопивши його, притиснула до себе і тричі поцілувала, промовивши:

— Дай тобі, Боже, усього... усього... за те... ти...

І вона заплакала, а за нею заплакав і мокрий, змерзлий Семен.

Того ж таки дня Грицько, згадуючи про те, що цілувала його Семенова мати, подумав собі: «Ні, вона не зла... Мабуть, правду тато казали, що вона тим така сердита, що вбога. І Семен того сердитий, що вбогий та голодний. І чого я, дурний, не віддав йому того бублика?» — подумав Грицько і згадав, що він досі не їв його.

Не знаю вже, чи ділив він того дня з Семеном того бублика, тільки запевне знаю, що з того часу в їх із Семеном ні спірки, ні сварки ніякої ніколи не було...

Словник

Поді́лок — тут: видолинок, низька місцинка.

Запитання

1. Чим схвилювали тебе події, описані в цьому оповіданні?
2. Чому Грицько радів бубликові? Знайди опис бублика в тексті й зачитай.

Запитання

3. Як Грицькова мати пояснювала похмурість сусідки Мотрі? А як батько? Чию думку спочатку поділяв хлопчик? А чию думку поділяєш ти?
4. Що змусило Семена напасти на Грицька? Як ти ставишся до цього вчинку?
5. Чому Мотря не спинила свого сина?
6. Чому Грицько кинувся рятувати Семена?
7. Як змінилася думка Грицька про вдачу Мотрі?
8. Які вчинки хлопців у тебе викликають захоплення, а які ти не схвалюєш?

1. Добери синоніми й антоніми до слів **«добро»**, **«сміливий»**, **«сміятися»**, **«жарко»**. Склади з цими словами речення й запиши.
2. Перечитай опис кручі та річки під нею. Чи є така круча біля річки у твоїй місцевості? Опиши її.
3. Відгадай загадку. Знайди серед ілюстрацій «зайве».

Рожевіють, червоніють, у пиріг попасти мріють.
Обліпили гілки пишні соковиті, стиглі ...

Запитання від ровесника

Дізнайся, чи уміє твоя мама пекти бублики. Запиши рецепт.

Домашнє завдання

1. Склади план до оповідання «Грицько».
2. Підготуй переказ близько до тексту.

Олеся

Це було давно. Це було тоді, як нашу землю шарпали турки й татари, а гетьмани українські ходили з козацтвом одбиватись од ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Воно заховалося в улоговині. Круг його були ліси. В селі жили прості люди хлібороби. Якби не татари, то їм жити було б непогано. А то часто й густо набігали татари. Вони грабували, палили й руйнували села. Старих та малих убивали, а молодих брали в неволю та й продавали рабами на тяжкі роботи туркам. Іноді гнали татари з України тисячі безщасних людей.

І цьому селу довелося зазнати лиха, але поки ще тільки один раз. Село заховалося в лісах, і знайти його було не легко.

Край села стояла невеличка хатка. Біля неї пишався рясний садок. У садку гули бджоли. Там була пасіка.

У хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у неволі турецькій, але визволився відтіля. Тепер жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину Олесю та хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся вже була величенька дівчина, років шістнадцяти.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти так любили, як дід розмовляв з ними. Він розказував їм про турецьку та про татарську неволю. Оце, було, сидить дід у пасіці, робить що-небудь, граблі чи ще що. Михайлик-стрибунець і собі щось тут майструє, і дівчина Олеся з шитвом сидить. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть. То оце Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про неволю турецьку.

А дідусь:

— Та я вже розказував, — ти ж чув. Ще й не раз, — хіба тобі мало?

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з його. Олеся схилить чорняву голівоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стриба, а теж сидить, слуха. А дід розповіда, як був він на турецькій каторзі:

— Три роки вибув я на каторзі турецькій, прикований до місця. Так от за поперек узято ланцюгом та й приковано. Сидіти можна, і встати можна, і лягти, а піти — ні. А каторга — це корабель такий. Там гребли ми веслами,

Малюнок Дяченко Ольги,
учителя спеціальної школи
«ШАНС»

женучи судину. А за те наші голі спини раз у раз доглядачі списували нагаями та колючою червоною таволгою...

— А нащо їх списували? — питає Михайлик.

— А щоб ми швидше гребли... Як здасться туркові, що помалу робимо, дак ото й покропить нам голі спини.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Я б їх усіх повбивав, тих татар та турків проклятих! — погукне хлопець, стискаючи кулаки. Олеся нічого не скаже, тільки все обличчя їй зблідне.

А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. А вже що годували погано бусурмени: цвілими сухарями та смердючою водою! За таким життям уся сила пропала, бо мене ще й порубано трохи, як у полон брато. Ну, то як визволили мене козаки — не здатний я вже був козакувати. Вернувсь я додому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Ви були сусіди. Тільки Михайлик був ще тоді дуже малий — років зо два йому було. А тобі, Олесю, вже років із сім було, і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли це набігла татарва... Що тут казати? Одбивались ми завзято, та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато у бран забрали. А дехто повтікав. Оті втікачі вернулись сюди потім та й знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові. Я й упав. Але я не вмер і вночі очутився. Дивлюсь: місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене все люди лежать... Як розвиднилось, пішов я поміж трупами та й знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твій тут батько й мати були, Олесю, мертві... А тебе вже я згодом знайшов у лісі. Ти забігла якось туди... От і все...

Змовкне дід. Олеся сидить, не ворухнеться. В неї обличчя бліде, в очах пала якийсь огонь. Дід гляне на неї та й похита головою:

— Гай-гай! — каже. — Засмутив я тебе, мою ясочку. Але що ж робити! Без лиха не проживеш. Не журіться, діточки, — ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронячи. Кожен чоловік повинен боронити від усякого ворога рідний край, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя!.. — промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче і довго замислена ходить.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на його людина та й утопне. Дід і боявся, щоб з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю, хіба ми не знаємо?

А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голоском:

— Авжеж, знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дивився їм услід.

Ідуть, а Михайлик і каже:

— Олесю-сестричко! Ходім аж на той бік лісу.

Ліс не можна було перейти, бо ж болото там було. А обходити далеко — верстов шість. Олеся каже:

— Але ж це далеко.

— Дарма, — каже Михайлик, — так ягід там багато. Ходім, голубонько!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Не увійшли в ліс, а подались узліссям. З одного боку був височезний, старий, темний ліс. А з другого боку простягався степ.

Дівчина й хлопець ішли швидко. Вже верстов п'ять одійшли від дому. Коли це Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, що то таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Усі були верхи. То були не наші люди. Гостроверхі шапки маячіли здалека. Таких шапок наші не носять. Олеся багато чула дечого від діда. Вона пізнала цих людей — це були татари.

Татари! Вони приїхали на Вкраїну палити села, убивати або в неволю забирати людей. Ось-ось вони побачать їх і заберуть. Олеся вхопила Михайлика за руку і мовчки потягла в кущі.

— Що то? Що то? — питавсь Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів бачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. Це вони шукають, де село. Ще трохи пошукають та й знайдуть його. Що тоді буде?

Село запалять, людей повбивають. І дідуся вб'ють!.. Боже мій!.. Треба бігти, треба сказати!..

Але ж татари їдуть кіньми: вони доїдуть швидше, ніж вона добіжить. Якби вони тут загаялись! Та як же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько в Олесі мучилось. А татари під'їздили все ближче та ближче. Уже видко їхні обличчя. І відразу Олеся надумала... Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братику, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари. Чуєш?..

І вона потрусила хлопця за плече. Він немов прокинувся з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вб'ють.

— А ти ж? — спитався хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, кажучи:

— Я знаю сама, що зроблю, — не бійсь! Ніколи говорити — біжи! Та все понад краєм, щоб од багновиці далі!..

Хлопець не думав довго. Він кинувсь у ліс і побіг з усієї сили.

Олеся зосталася сама. Вона постояла ще кілька хвилин. Обличчя було бліде. Але вона не боялась. Вона вийшла з-за куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де було її село.

Ішла так, мов не бачила татар. Але татари її побачили. Вони кинулись до неї. Олеся скрикнула й побігла щосили далі. Та бігла вона недовго. За хвилину татари наздогнали її, щось закричали, загукали, їх було чоловік тридцять. Вони зупинились і почали проміж себе джеркотіти. А далі один високий підійшов до дівчини. Він загомонів по-нашому, але так погано, що Олеся ледве розібрала, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам скажи, де тут єсть село?

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс перейти — то й село по той бік.

А татарин їй:

— То ти нас проведи цим лісом, а то ми тут дороги не знаємо.

Олеся каже:

— Проведу.

А татарин знову:

— Та не одури й не тікай, а то бачиш оце!

І він вийняв з піхов криву гостру шаблюку та й лиснув нею перед очима у дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

— Бачу! — каже Олеся.

Олесі накинули на шию аркан. Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й сказав:

— Веди!

Олеся повела.

Але вона йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Вона ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла зі степу, і пішла нею. Татари їхали слідком за дівчиною. Дедалі ліс усе густішав. Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото.

Вона вела й думала: «Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити їх, поки він добіжить!»

І вона йшла тихо, іноді звертала убік, тоді знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав:

— Чого ти плутаєш? Веди гарно, а то ось! — І він показував рукою на шаблюку. Дівчина казала:

— Ось зараз вийдемо з лісу, — там і село. І вела далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала. Вона так часто ходила сюди по гриби, по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялась у драговину. Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видко. Навкруг було темно і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відціля вийти, не загрузнувши в болоті. Високий татарин скрикнув:

— Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам у вічі і тихо промовила:

— Я далі не піду.

Татарин під'їхав аж до неї, показав їй нагая й вилаяв.

Дівчина осміхнулася:

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс, і ви не вийдете відціль.

Тії ж миті ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона додолу.

Її голівонька схилилась, і чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї, і всі вороги повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг додому. Він казав, що татар хто й зна скільки. Люди покидали все і повтікали у ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди у лісі. Далі їм не стало харчу. Другого дня треба було вертатися. Послали двох парубків подивитися, що в селі. Парубки вернулися і сказали, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули, і почали вертатись додому.

Але ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав кілька чоловік, і всі, узброївшись, гуртом пішли шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю.

Тут знайшли татарські сліди.

По тих слідах пройшли у лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили татарських коней, що позагрузали в болоті. Татар не було. Мабуть, вони позлазили з коней та й потопли у багнюці.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Вона лежала мертва. На шиї в неї був татарський аркан.

Тоді зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю обрятувала рідне село.

Зробили нари з гілок і понесли дороге тіло додому.

* * *

Другого дня ховали Олесю. Подруги-дівчата несли труну. В їй лежала Олеся, убрана, як молода княгиня. На голові в неї був вінок. Навкруги співали пташки, вгорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалось, що на обличчі в неї сяла якась радість.

Еге, їй можна було радіти.

Ридаючи, провели її до холодної ями; ридаючи, засипали землею. Не сам дід Данило плакав, — плакали всі: і старі й малі, і чоловіки й жінки, і подруги-дівчата.

Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя йому було поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожен повинен боронити свій рідний край, не жаліючи життя! Дай, Боже, всякому такої смерті!

Запитання

1. Яке враження справило на тебе оповідання «Олеся»?
2. Назви головних дійових осіб оповідання.
3. У які часи відбувалися описані в оповіданні події?
4. Про що розповідав дідусь дітям?
5. Що сталося з дітьми в лісі?
6. Відповідай: «так» чи «ні».
   а) Дідуся Олесі та Михайлика звали Данило?
   б) Дідусь був на каторзі три роки?
   в) Вона (Олеся) пізнала цих людей — це були монголи.

1. Знайди у словнику, що означають імена Олеся, Михайло. Поясни своє ім'я.

Запитання від ровесника

Опиши, якою ти уявляєш Олесю.

Домашнє завдання

1. Розшифруй назву твору:

   «**OLЛFEJCSЯ**»

2. Склади план до оповідання і запиши.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ
(1857–1935)

Андрій Якович Чайковський народився 15 травня 1857 р. в місті Самбір на Львівщині в родині дрібного урядовця. Рано осиротів, і його виховували родичі. Початкову освіту одержав у дяка с. Гордині, закінчив у 1877 р. Самбірську гімназію. Відбувши річну військову службу, вступив на філософський факультет, а через рік перейшов на правничий відділ Львівського університету. Працював адвокатом у Львові, потім у Бережанах відкрив адвокатську канцелярію. Перед Першою світовою війною переїхав до Самбора, а після війни поселився в Коломиї, де й жив до дня смерті 2 червня 1935 р.

Літературна діяльність письменника розпочалася 1888 року. Писати він почав ще в гімназії під впливом прочитаних книжок. Створював драми й оповідання.

Андрій Чайковський швидко здобув славу всеукраїнського письменника.

Велику популярність йому принесли твори «Олюнька» та «В чужім гнізді». Їх високо оцінив Іван Франко.

Один за одним з'являлися твори про історію козаччини: «Козацька помста», «За сестрою», «З татарської неволі», «Украдений син» та багато інших.

Не тільки твори селянської тематики, повісті про інтелігенцію, а й численні історичні оповідання були підготовчою роботою до написання історичного роману «Сагайдачний».

Запитання

1. Коли і де народився письменник?
2. Які твори принесли йому популярність?

В Острозькій* школі

(Уривок із роману «Сагайдачний»)

Ще трирічною дитиною Петро залишився сиротою. Його батько й мати загинули ще під час одного з набігів татар на їхнє село Кульчиці. Малого сироту прихистила родина Жмайлів, у якій був хлопчик такого ж віку — Марко.

Діти дуже любили один одного. Підрісши, разом ходили до церковно-приходської школи, обоє добре вчилися. Коли їм виповнилося по шістнадцять років, дядько Марка — Степан Жмайло — відвіз їх до колегії в Острозі...

Приїхавши в Острог, кульчичани пішли до князя, який звелів прийняти хлопців до колегії і помістити в бурсі.

Слуга повів їх до ректора Герасима Смотрицького. Він був першою особою в Острозі у князя. Герасим Смотрицький, що помагав князеві заснувати школу й друкарню в Острозі і дав їй початок до дальшого розвитку, уходив* поміж тодішніми українцями за великого чоловіка і вченого. Заживав у всіх великої поваги й пошани. Заложив в Острозі так званий учений кружок, де згуртував найкращі українські сили. Кружок той видав при помочі княжої друкарні багато книжок.

Як княжий слуга привів до нього тепер хлопців і заявив волю князя, Смотрицький дуже ними зацікавився, бо князь звичайно не турбувався тим, кого до школи та до бурси приймається. Він став випитувати про все Степана Жмайла і зараз став хлопців екзаменувати. Зразу не йшли добре відповіді наляканих хлопців, та ректор був неабияким педагогом і потрафив* з них видобути, чого йому було треба. Екзамен скінчився добре, ректор похвалив їх і зараз послав їх із дияконом у бурсу.

Бурса стояла зараз побіч ректорського дому, з якого виходило одне вікно на бурсове подвір'я і огород* так, що він усе міг бачити, що робила молодь, віддана його опіці.

Бурса — то великий будинок, боком до вулиці обернений. Входилося у вузькі сіни, звідки йшли двері до просторих кімнат. До такої одної повів їх диякон.

Хлопці, ввійшовши до середини, не знали, на яку ступити. Усе було для них новістю. Посередині стояли довгі столи з лавами, по боках — лежанки* для бурсаків. У тій кімнаті була заразом і спальня, і їдальня, і тут вони вчилися.

У бурсі мали приміщення ті хлопці з околиці, які не мали спромоги мешкати в городі, були діти княжих державців* і слуг з подальших околиць, міщанські діти з поблизьких містечок і городів. За своє удержання* платили невеликі оплати, а багато їх було-таки на вдержанні князя.

Як кульчичани туди попали, було тут дуже гамірно, бо якраз поз'їздилися бурсаки з дому і наука леда день* мала зачатися.

Диякон розповів даскалові*, що був над бурсою поставлений волею ректора. Степан йому вклонився і всунув в руку золотого, чим відразу з'єднав собі його ласкавість. Він вишукав для кульчичан краще місце, і то одне біля другого, щоб їх не розлучати. Вдоволений Жмайло просив ще даскала про опіку*, розпрощався і пішов до Плескача.

На тім зійшов час до полудня. У сінях почувся дзвінок, і зараз почали напливати в кімнату хлопці, що бавились на подвір'ї, до обіду. Даскал показав хлопцям їх місця.

По обіді повиходили всі на бурсову площу, де вони забавлялися та заводили різні молодечі іграшки*. Скакали через шнурок, перебігалися, кидали м'ячем, метали списами дерев'яними або стріляли з луків до мети*. Даскал пояснював кульчичанам бурсовий порядок, а далі прикликав до себе старшого спудея (школяра) і казав і тих новиків взяти до гурту. Хлопці повеселішали, осмілилися і стали з другими забавлятися.

— Цікавий я, — питає один бурсак Марка Жмайла, — що ти вмієш?

— Я вмію на шаблі битися.

— У нас лише дерев'яні шаблі, бо залізних не можна.

— Я також залізної шаблі не вживаю.

— Семку! — кликнув хтось. — Ходи сюди, на шаблі з ним поміряєшся.

Всі зацікавились, і заки* прийшов прикликаний Семко, вже й дві дерев'яні шаблі з'явилися. Марко зняв свою капоту* і засукав рукави. Те саме зробив і Семко, і вони стали напроти себе*, окружені бурсаками. На площі відразу затихло, і всі сюди позбігалися.

— До кількох разів маємо складатися?* — питав Семко.

— Як хочеш, складаймося, поки один одного не поконає*.

— Та до смерті не будемо битися, ти кажи, скільки разів хочеш?

— Хай буде по трьох*.

Зложилися*, поставивши ліві руки поза себе. Семко напер на Марка з усієї сили, хотів йому зараз показати свою перевагу. Марко відбивався сполегка, поки не зажив* Жмайлової штуки*. Зачепивши раз шаблю противника, він став так хутенько нею колувати*, що Семко не міг її висвободити. Потім зігнув нагально* руку в лікті, вибив Семкові шаблю з руки з такою силою, що вона геть полетіла понад голови окружаючих.

Всі аж охнули з подиву, бо Марко за той час ані кроком з свого місця не рушився, а Семко уходив у бурсі за великого митця на шаблі. Але умова була до трьох разів.

Семко ще не зміркував, чим Марко над ним горує*, і розпочав двобій так само. До того він був ще подражнений* і гарячився. Маркові прийшлося тепер ще скоріше його поконати.

— Підожди, небоже, я вже знаю, як ти робиш, тепер тобі не вдасться.

Семко став увихатися*, щоб тільки не дати своєї шаблі захватити. Та Марко таки доконав свого і третій раз вибив з руки шаблю.

Семко, червоний мов буряк, задиханий, наблизився до Марка і, подаючи йому руку, каже:

— Ти тепер у бурсі будеш перший, нічого казати. Але я мушу твоєї штуки навчитися.

— Так, то по-лицарськи, — каже вдоволений даскал, — ну, тепер, хлопці, поцілуйтеся і будьте приятелями.

На кульчичан стали тепер дивитися інакше, і кожний забігав*, щоб з ними познайомитися.

— А чи твій брат також такий митець на шаблі? — питали, показуючи на Петра.

— Він також митець, але від лука.

— Давайте лука! — кричали спудеї.

Петро взяв у руку лука, попробував силу тятиви, відтак зважив стрілу в руці й спитав:

— Куди маю стріляти?

— Цілі в турка, он там, на огорожі.

Справді, намалювали там хлопці вуглем турка у великій чалмі, з бородою, та ще з файкою* в зубах.

— Де цілити?

— Кажуть тобі в турка, не бачиш?

— Та виджу, що в турка, але де — в око, в ніс, в писок*?

— Невидальщина! Ти собі жартуєш із нас! Буде з тебе, як поцілиш у голову.

— Я з вами, відай*, не договорюся. Отож кажу вам наперед, що поцілю в лице коло носа або в самий ніс, бо ще не знаю сили того лука.

Петро зложився і випустив стрілу. Вона поцілила турка в самий ніс. Знову всі охнули.

— Тепер цілю в зуби, — каже Петро, дуже радий з того, що так йому повелося*.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя спеціальної школи «ШАНС»

Знову фуркнула стріла і попала туркові в зуби.

— Господи, а це що? — питали спудеї, зачудовані.

— Біса імієт! — каже один.

— Тепер стрілятиму без біса, — каже Петро, усміхаючись, — треба туркові вибити око! Во ім'я Отця, і Сина, і Святого духа! — Він перехрестив лук і прицілився.

Стріла попала туркові в око.

Спудеї кинулись до фігури.

— Не рушати стріл! Хай побачить пан ректор.

Тепер виступив між хлопців якийсь козак. Він стояв позаду і приглядався так двобоєві на шаблі, як і стрілянню. Козак був кремезний, гарний мужчина. Лице гарне, обгоріле від сонця, чорний вус. На ньому багатий оксамитний кунтуш* і сап'янові червоні чоботи. Вийшовши з гурту, він узяв обох хлопців на руки, мов малих дітей, і каже:

— Лицарі з вас будуть, ось що! Таких митців то хіба на Запорожжі шукати. Знайте, що я перший пушкар між козацтвом, а ти будеш перший лучник, а ти — перший на шаблі. Чи ти не з роду Жмайлів? Бо на Запорожжі ця штука Жмайловою зветься. Ростіть, хлопці, на славу Україні.

Він поцілував одного й другого і поставив на землю, а сам вийшов із бурсового огорода.

Це був Северин Наливайко. Бурсаки обожали його, він був для них узором* козака-лицаря. Тепер, як він так звеличив тих новиків, то вони в очах товаришів виросли на великих людей, відразу схилили на себе серця усіх. Та то ще не був кінець їх сьогоднішнього тріумфу.

Петро взяв ще раз у руку лук і вибрав стрілу.

— Я вам, товариші, ще щось кращого покажу! Ось глядіть! — ворона летить! — Він прицілився, — ворона впала нежива в огороді. Між спудеями повстав великий рух. Всі бігли по вбиту ворону, мало що її не розірвали.

Та в ту хвилю надбігло кілька хлопців від входу і крикнули:

— Тихо, його милість іде!

Між хлопцями наче маком посіяв. Всі замовкли. Князь прийшов до огорода в товаристві ректора. Сюди заходив він інколи, як школа вже була в русі. Ніхто не міг вгадати, яка тому причина. Хлопці підступили і з пошаною цілували його одежу.

— Чого ви такі веселі? — князь побачив вбиту ворону, в якій стирчала стріла. — Хто її вбив? — питає.

— Оцей новик! — закричали всі, показуючи на Петра. — На лету поцілив!

Князь поглянув ласкаво на Петра, що стояв червоний, мов рожа, наче винуватець який.

— А оце в турка поцілив три рази, — каже другий, — з кожного разу сказав наперед, де цілити буде.

Князь підступив до огорожі і взяв стрілу, — вона вбилася дуже твердо в дошку.

— Якби, небоже, так живого поцілив, то не жити би йому більше.

Князь був у незвичайно добрім і веселім настрої, що в нього задля тих нещасть, які його дім навідували, траплялося дуже рідко.

— Ти в чім мистець, молодий шляхтичу? — питає князь, звертаючися до Марка.

— Він мистець на шаблі, — закричали всі.

— Ану, давайте шаблі, — каже весело князь. Принесли шаблі, а князь каже: — Бери, хлопче, шаблю, поміряємося.

Марко стояв як на грані*. Шаблю брав несміло в руки.

— Бери, не соромся, це лицарське діло. Марко ще більше збентежився, взяв шаблю, ніби складався. Всі визирали* в напруженні, що з того вийде, але Марко поклав шаблю під ноги князя і каже:

— Я не смію. — Він став плакати.

Князь був тим вдоволений.

— Гарно, синку, що ти вмієш пошанувати і вік мій, і стан*, хай тебе Бог благословить.

— Чи екзамен пішов добре? — питав князь ректора.

— Дуже добре! Я навіть чудуюсь*, як могли вони стільки знання набратися в малій церковній школі.

— Видно, що вчителів має добрих. Ми про ту школу будемо пам'ятати.

Князь поговорив ще з ректором про потреби школи і відійшов.

Хлопців уже ніяка забава не бралася*. Ректор, відвівши князя, завернув до огорода. І він був дуже радий, бо, користуючись із доброго настрою князя, дістав обіцянку, що князь спровадить* до Острога вчителя прямо з Греції, до науки з грецької мови.

Ректор дозволив бурсакам вийти до міста на цілу годину, розуміється, під наглядом даскалів та дияконів...

Словник

Бра́тися — тут: цікавити, приваблювати.
Визира́ти — тут: дивитися, спостерігати.
Відо́й — тут: очевидно, мабуть.
Горува́ти — тут: перевищувати, переважити, брати гору.
Грань — розпечене вугілля, жар.
Даска́л — помічник учителя.
Держа́вець — службовець.
До мети́ — тут: в ціль.
Жма́йлова шту́ка — тут: особливі прийоми битви на шаблях.
Забіга́ти — тут: прагнути, намагатися.
Зажи́ти — тут: застосувати, скористатися.
Зако́ — поки.
Зложи́тися — тут: приготуватися.
І́грашка — тут: гра, розвага.
Капо́та — верхній одяг на зразок плаща.
Колува́ти — робити кола, крутити.
Кунту́ш — верхній розпашний (без ґудзиків) одяг.
Ле́да день — через день.
Лежа́нка — тут: дерев'яний тапчан.
Нага́льно — раптово, несподівано.
Напроти себе — тут: один проти одного.
Огоро́д — тут: огороджене місце у фортеці (двір і сад).
Опі́ка — тут: догляд.
Остро́г — місто, яке виникло як фортеця в XI ст. З 1386 року до середини XVII ст. належало князям Острозьким.
Пи́сок — рот.

Словник

По трьох — тут: до трьох.
Повести́ся — тут: пощастити.
Подра́жнений — тут: роздратований, збентежений.
Поконáти — перемогти.
Потра́фити — зуміти.
Складáтися — тут: домовитися, укласти угоду.
Спровáдити — тут: запросити.
Стан — тут: становище в суспільстві.
Увихáтися — ухилятися, вивертатися.
Удéржання — утримання.
Узóром — тут: зразком, образом.
Ухóдити — тут: вважатися, мати славу.
Фáйка — турецька люлька.
Чудувáтися — тут: дивуватися.

Запитання

1. Що ти дізнався з уривка «В Острозькій школі» про життя стародавньої України?
2. Як закінчився екзамен для Марка й Петра?
3. Як поставився Семко до Марка після своєї поразки?
4. Чому, на твою думку, Марко вмів так вправно битися на шаблях, а Петро — влучно стріляти з лука?

1. Як Герасим Смотрицький поставився до кульчичан?
2. Знайди опис Северина Наливайка. Зачитай його.
3. Перекажи прочитане за алгоритмом:

хто — що — де — чим — навіщо — як?

4. Розгадай ребус.

Запитання від ровесника

У які ігри грали хлопці на бурсовій площі? У які рухливі ігри граєш ти зі своїми друзями? Розкажи.

Домашнє завдання

Знайди інформацію в Інтернеті про Северина Наливайка. Підготуй повідомлення.

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО
(1876–1940)

Спиридон Черкасенко — талановитий прозаїк, поет, драматург, педагог.

Народився Спиридон Черкасенко 24 грудня 1876 р. у містечку Новий Буг на Миколаївщині в селянській родині. Закінчив двокласну школу, потім — Новобузьку вчительську семінарію. Навчаючись у російськомовному навчальному закладі, він почав писати вірші теж російською мовою, мріяв стати письменником.

Твори таких відомих українських письменників як Л. Глібов, Леся Українка, С. Руданський, І. Франко, Т. Шевченко ввели Спиридона Феодосійовича у світ рідної літератури. Він починає активну літературну працю в україномовних часописах.

Працював у народних школах Катеринославщини (нині Дніпропетровщина) та Донеччини.

У 1912 р. видавництво «Український учитель» надрукувало збірку «Маленький горбань» та інші оповідання. «Дітям праці, нужди й горя присвячує цю книжку автор», — такий напис зробив письменник на її сторінці.

В оповіданнях «Маленький горбань», «Яма», «Безпритульні», «Великодня ніч» та ін. відчувається відлуння прожитих у шахтарському краї років. Тексти розповідають про радість, втіху й страждання дітей робітників і селян. Автор створив їхні світлі, щирі образи.

У 1917–1918 роках С. Черкасенко виступає упорядником книг для читання («читанок») і букварів для українських шкіл, готує підручники. Уряд Української Народної Республіки доручив йому поїхати за кордон, до Відня, щоби вивчити там видавничу справу і згодом налагодити її на Батьківщині. Не думав тоді С. Черкасенко, що покидає рідну землю назавжди. Письменник тяжко переживав еміграцію. Він оселився на околиці Праги, де мешкав до кінця життя.

7 лютого 1940 року письменника не стало. Похований на Ольшанському цвинтарі в Празі.

Запитання

1. Хто допоміг С. Черкасенку розпочати писати твори українською мовою?
2. Назви перші оповідання С. Черкасенка.
3. Де прожив письменник останні роки свого життя?

До речі...

Прочитай романтично-пригодницький твір С. Черкасенка «Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів». Не забудь поділитися враженнями з однолітками.

Маленький горбань

(Скорочено)

Квітень. Свято.

Весело й шумливо на вигоні за шахтарською слобідкою. Ген далі до залізниці зібралась доросла молодь: парубки в червоних, синіх, зелених, жовтих сорочках під пояс, у піджаках і новеньких картузах, в гарних чоботях з блискучими халявами; дівчата в різнобарвних спідницях, у вишиваних сорочках, у намисті й стрічках, у новеньких хусточках — водять короля, співаючи пісень під гармошку, а деякі сидять просто на траві, дивляться на вигадливий танок, балакають, лущать насіння.

Малеча, ближче до хат, захоплена своїм, — дівчатка окремо, хлопчики окремо. Дівчатка, порозсідавшись невеличкими купками, граються в крем'яхи*; хлопці, поділившись на дві лави, змагаються в м'яча. Якого не прийнято, той сидить тут, осторонь, і з цікавістю стежить за грою.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

Біганина, галас, регіт...

Халупка, де живе дід Антип з удовою-дочкою й онуком Павликом, стоїть край слобідки, нічим не огороджена, як і всі інші шахтарські хатки. За нею починається вигін, а за вигоном, через великий шлях, зелений тепера, — барвистий панський степ.

Світить сонечко, припікає. Тепло й радісно. Ясний, погожий день викликав з халупки навіть старого колишнього шахтаря, тепера шахтового конюха, діда Антипа.

Покурюючи люлечку, сидить він під вікном на призьбі*, а поруч його — Павлик. Обоє захоплені хлопчачою грою в м'яча, обом сіяють обличчя од великої втіхи: короткими, уривчастими вигуками й гучним сміхом вони виявляють своє задоволення, ніби самі беруть участь у грі.

— Ось глянь, дідусю... ось глянь на Проньку!.. тх-х-хи-хи-хи-и! — захлинається од реготу Павлик, нагинаючи голову аж до худих, гострих колін і коливаючи великим горбом.

— Хе!.. Здорово, шибеник!.. А, який, матері його мішок груш!.. Ну й біга... Ага, не влучив!.. Ні, брат, Проньку не влучиш! Пронька, брат, як тая куля, хе-хе-хе! — хвилюється й собі старий Антип, притупуючи ногою, й спльовує набік.

— Тхі-гі-гі-і-іх! — аж вищить, сміючись, Павлик.

— Гоп-гоп! Та-та-та-та!.. Хе-хе-хе! втік, матері його мішок груш!.. Чий такий? — питає дід ще про якого-небудь меткого пустуна.

— Який? Отой... Найбільший? — перепитує Павлик і показує пальцем. — То ж тітчин Явдошин... Захарко.

— Ну й прудкий! Як заєць.

— Він, дідусю, тютюн курить.

— Ов?.. А, який! — обурюється дід. — Вишпарити поганця! Небезпременно вишпарити ремінякою. А, який! Тютюн... хм! А бігає здорово! Конем не доженеш. А-та-та-та! Ач, як ушкварив! Треба, треба буде Явдосі сказати. Вишпарити брикуна, щоб не привчався казна до чого!..

— Він, дідусю, й гроші в матері краде на тютюн.

— Ов?.. А, який...

— Дідусю... піду й я до них...

— Ти?.. Хм...

Дід Антип глянув скоса на Павлика, сковзнув очима по горбу, по глибоких, променистих, розумних очах його, що одсвічували далеко захованим тихим смутком, і одвернувся, наморщивши чоло й наїживши свої кострубаті, сиві, як попіл, рясні брови.

— Хм... та-ак.. туди, говориш?

— Еге.

— Розбишаки вони, сину. Ще битимуть. Ач, які зайдиголови!.. Пронька, Пронька — глянь, що виробля! А, який! — заминав дід мову.

Старому було ніяково. Не від того він був, щоб потішити онука. Незважаючи на його страшний, химерний горб, дід дуже любив хлопця. Але він гаразд знав вдачу всіх отих Захарків, Проньок та інших, знав, що за великим Павликовим горбом діти ще не вміють побачити чудового серця його, тому боявся, що пустуни зобидять хлопця: вже не раз доводилося йому, йдучи з роботи, рятувати Павлика й скубти за чуба напасників.

— Я, дідусю, до дівчат.

— До дівчат? — зрадів дід. — Хе-хе-хе! До дівчат, сину, можна... Дівчата, сину, — вони, той... не такі, як оті паливоди, хлопці. Вони тихі... оті дівчата. До дівчат можна — вони не зобидять.

Павлик пішов...

— Павлику, до нас! — гукали дівчатка, вгледівши горбаня.

— В нас краще, Павлику, — перебивали інші.

Вони й справді любили з ним гратись, дивитись у його журні сині очі, слухати його поважну, повчальну мову, коли він щось розповідав їм — або роз'яснюючи, як треба гратись, або розказуючи якусь цікаву побрехеньку чи довгу заплутану казочку.

II

Знав Павлик їх, тих казочок, чимало.

Ще як був меншеньким, довгими зимовими вечорами, коли набридне слухати, як бурхає за обмерзлим вікном завірюха, набридне дивитись, як

скаче голка в худих материних руках, коли під свист вітру в грубі й дідове хропіння на лаві починає дріматись і злипаються очі, Павлик, бувало, каже матері:

— Спатки, мамо.

— Зараз, мій любий, — підіймає голову неня й одкладає набік шитво. — Ходімо, серце.

— Ти ж посидиш коло мене? — умовляється Павлик, роздягаючись.

— Посиджу, соколику, посиджу. Лягай, моя дитино.

— І казочку розкажеш?

— І казочку розкажу.

— А пісеньки співати не тре-е-ба, — надимає губенята й махає ручкою Павлик.

— Пісеньки не треба, — підтакує неня.

— Пісеньки такі сумні...

— Сумні, моя дитино...

— ... і ти знову плакатимеш од пісеньки.

— Плакатиму?.. Ні, любий, я не плакатиму... Спаси й помилуй, Царице Небесна, — вкриває хлопця ряденцем і хрестить мати, присовує ослін до ліжка й умощується на нім.

— Ну да, плакати не треба, — щебече Павлик. — Голова болить тому, хто плаче. Ти, мамо, краще казочку.

— Казочку, казочку, моє серце. Спи з Богом!..

— Ну, розказуй. Оту — знаєш?.. Де зайчик сів під дубком та й плаче...

Павлик щулиться під ряденцем і лагодиться слухати...

Пам'ять у Павлика прегарна, й він завжди пригадує свої сни до найменших подробиць і переказує їх дівчаткам, як нову казку, тільки ніколи не каже, що то сон, а з часом і сам забуває про те.

Павлик ріс, нешвидко ріс...

Через його страшний горб товариші цурались його, й він звик бути здебільшого самотнім, на самоті зі своїми думками, жив ними, тішився, розважався ними. Лагідний, добрий, гарний світ нениних казок зробив і ті думки його лагідними, а серце чулим до всяких пригод, що траплялися створінням малим та беззахисним. Павлик любив звірят, любив пташок і плакав, навіть зомлівав, коли при нім хто з хлопців розбивав пташині яєчка або скручував голови горобеняткам.

III

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики
спеціальної школи «ШАНС»

Підсівши до однієї купки дівчаток, Павлик почав гратись із ними в крем'яхи.

Хлопцям, мабуть, набридло гратись. За якусь дурницю вони посварились, позмагались, полементували трохи...

Той, чий був м'яч, заховав свою власність у кишеню й рішуче сказав, що м'яча більше не дасть.

Захарко вхопив його ззаду за поперек, повалив на землю і надавив коліном.

— Смерті чи життя? — питав Захарко, піднявши над хлопцем кулака.

Він чув і бачив, що так роблять і кажуть, борюкаючись, дорослі — парубки, та й собі ото робив так само.

Хлопець плакав під ним.

— Облиш! Не чіпай його! — гукнув на Захарка Павлик і ладен був і собі заплакати.

— Ов? — зареготав Захарко. — Чи не заступник з'явився!..

— Бо як скажу дідусеві...

Захарко пустив хлопця й підійшов до Павлика.

— «Скажу дідусеві»... — перекривив він Павлика й показав йому язика. — Боюсь я твого дідуся!.. Ось як дам тобі по горбу, тоді йди, кажи своєму дідусеві, горбатий!

— Ну-ну! — оступились за Павлика дівчатка. — Йди геть! Як ви грались, то ми не втручались до вас.

— Ме-ме-ме! — перекривив їх Захарко й вибив у однієї з рук крем'яхи.

Та заголосила.

— Кинь, не лізь до їх, — промовив Пронька. — Ходімо краще по катран*.

— Ну, ходімо, — сказав Захарко. — Як нема, то яєць жайворонячих пошукаємо. Хто з нами?

Всі, як один, підвелись і посунули в степ.

— Мо', й ми підемо? — вагалися дівчатка.

— Авжеж, ходімо. Катрану нарвемо.

Йти було недалечко. Зараз за вигоном, через великий шлях, починався розкішний цілинний* панський степ.

Павлик і раніш любив ходити сюди, коли дідусь був у шахті, а неня у панів на поденщині. Діти були або в школі, або також на роботі, коло шахти, і Павлик не боявся самотою мандрувати в степ...

Дітвора, як овечки без вівчаря, розбрелись по велетенському зеленому килимові: дівчатка шукали квітів, в'язали їх у пучечки, переплітаючи з волохатою, мітластою ковилою, а хлопці ганяли далеко один од одного й шукали катрану.

Павлик сів собі на горбочку й тішився з того: сині, як небо, очі його дивилися спокійно й задоволено. Чулим ухом ловив хлопець ніжну, дзвінку пісеньку жайворонка, що висів недалечко від нього в повітрі й тріпотів крильцями. А думки — гарні-гарні, як і сни його казкові, тихо линули одна за одною...

IV

— Гей! Ге-е-ей! Хло-о-опці! — гукнув Захарко, нахилившись над чимсь у траві. — Гніздо-о знайшов! Жай-воро-о-оняче!..

— Та бре-е-е...

— Їй-бо-о-о!..

Павлик раптом насупився. Серденько йому тьохнуло й боляче занило од страху. Він хутко підвівся і перехильцем побіг і собі до хлопців та дівчаток, що нахилилися над манісіньким гніздечком, де лежало на дні четверо сіреньких, з ряботинням, яєчок.

— Ану, я в руки візьму, — простяг руку Пронька.

— Не чіпай! Не бери! — закричали на нього дівчатка.

— Чого «не чіпай»? Що вони — ваші, чи що?

— Авжеж не зачіпай, — уважно промовив Захарко, і Павликові на душі полегшало. Він знав, що коли Захарко не чіпатиме та ще й іншим накаже, то гніздечко буде ціле.

— Чого?

— Бо як візьмеш у руки, то жайворончиха прилетить і зараз пізнає, що брали в руки.

— Ну, то що?

— І більш не повернеться до гнізда. А ми даваймо от що зробимо: застромимо коло гнізда паличку, щоб знати, де воно, й приходитимемо дивитись щодня; як вилупляться жайвороненята, ми й позабираємо...

— Не треба забирати, — промовив Павлик.

— Чом — не треба? Шкода тобі?

— Авжеж, шкода: пташка плакатиме.

— И-и! Вже горбатий і скаже! — промовив Захарко. — Ти бачив, як птахи плачуть? Я он скільки горобенят драв і ні разу не бачив, щоб горобчиха або горобець плакали.

Пронька вже й паличку приніс. Застромили. Павлик одійшов набік, засмучений.

— Ходімо ще шукати! — гукнув Захарко.

— Ходімо.

— Гайда, хлопці, дівчата!..

За кілька хвилин хлопці знайшли ще одне гніздо й устромили коло нього паличку. Шукали ще.

Павлик сидів на траві й замислено, не кліпаючи, дивився в землю. Він думав про те, як прилетить пташка, побачить, що пташенят-діток немає в гніздечку, й жалібно пищатиме, битиметься крильцями, сіреньким тільцем об землю й шукатиме-шукатиме. А їх немає... Їх Захарко забрав і пороздирав, як роздирав видраних горобенят...

Павлик здригнувся й хутко підвівся. Побачивши, що хлопці одійшли геть, він висмикнув із землі паличку коло гніздечка й закинув її в траву. Потім, не поспішаючи, пішов до другої.

— А що то ти, горбатий, робиш? — гукнув Захарко, вгледівши, що Павлик ухопився за паличку. — Га?.. Ось я тобі!..

— Хлопці!.. Та він і цю вийняв і закинув, — гукав Пронька, одшукуючи в траві перше гніздечко.

Павлик зблід, побачивши, що Захарко чимдуж наближається до нього, махаючи кулаками. Він скрикнув з жаху й заплакав.

Хижим звірям наскочив на нього Захарко, огрів кулаком по горбу, а коли Павлик упав, то він придавив його коліном і садив кулаками під ребра, під груди. Позбігались діти...

Павлик замовк.

— Що ти робиш? — кричали, плачучи, дівчатка, але боялись оборонити Павлика од озвірілого розбишаки Захарка й тільки верещали: — Ой, матінко! Він уб'є його!

Та вже хлопці стягли того з Павлика.

Побачивши, що Павлик уже не кричить і не плаче, а лежить із заплющеними очима, розкинувши руки й ледве дихаючи, діти, як сполохані горобці, кинулися врозтіч.

V

Павлик сидів уже й тихенько хлипав, коли дід Антип з дівчатками прибіг до нього.

— Ах ти ж, брат ти мій! А!.. — побивався дідусь, підіймаючи на руки онука. — Що наробили поганці!

— То все Захарко, діду, — щебетали одна поперед одної дівчатка.

— Трохи не вби-и-в...

— Еге... трохи не задавив, та хлопці стягли.

— Ба який!.. Ах він паршивець!.. Ну, стривай же, я тебе доскочу! Начувайся... Мій хороший, мій любий... Болить, сину, де болить?.. — турбувався дід.

Павлик мовчав і тихо стогнав та заплющував очі, як дуже знеможений. Йому не так боліло, як злякався він. Сам лагідний, сумирний, він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе, і воно завжди лякало його. Коли він угледів був, як горіли злістю, мов у вовченяти, хижі чорні очі Захаркові, то аж зомлів з жаху.

— Ну, нічого, синку! Вже йому це так не минеться...

— Їстки, сину, не хочеш?

— Ні, — прошепотів Павлик, заплющуючи оченята.

— Ну, то ось я чаю нагрію, а тим часом і мати прийде.

Покрехтуючи, старий налив великого бляшаного чайника, поставив на плитку й почав розпалювати вогонь.

Стомлений, схвильований Павлик заснув.

Смеркало. З вигону чути було веселі парубоцькі й дівчачі співи. Дід зачинив віконце; світла не світив, щоб не розбудити онука. Сів перед печею й довго бурчав щось й покректував, набиваючи й запалюючи люльку.

А старий і справді замислився. Думав про те, яка доля судилася його любому, нещасному, калікуватому онукові, котрого всякий здолає зобидити.

— Ех, яка там доля таким! — зітхав дід. — З їхньою долею далеко не заїдеш. Жива ненька, живий дід, то й доля жива, а помремо... Ех, дала серце, та не дала вроди... А нема вроди, нема й щастя. І за віщо покарав Господь?.. І неня ж гарна, добра людина вдалася, хай Бог дає на здоровля... Він... це він, батько... це за нього, п'яницю, Господь покарав калікою. Та він умер... йому тепер байдуже...

VI

Павлик прокинувся од ранкового сонечка, що заграло йому на видочку цілим снопом золотистого, сяючого проміння.

Він повернув голову до вікна й посміхнувся.

— Ні, брат, то дурне!.. — почув Павлик із сіней якісь тупотняву й вовтузіння. — Од діда, паливодо, не вирвешся!.. Іди, не опирайся, а то за вуха втягну!

Павлик дивився на двері широко розплющеними очима й нічого не розумів. Озирнувсь по хаті — нікого не було.

Одчинилися з грюкотом двері, й дід Антип уніс на оберемку зляканого на смерть Захарка: хлопець борсався й дриґав босими ногами в повітрі.

Здивований і зляканий несподіванкою, Павлик підвівся й сів на ліжку.

— Встав, сину? — питав дід, щільно причиняючи за собою двері, щоб Захарко не чкурнув часом. — Ось, маєш... Насилу знайшов поганця! На стайні в солому зарився. Спасибі, хлопці сказали. Ну, тепер, розбишако, начувайся! Ми тобі дамо з Павликом.

Старий вхопив хлопця за плечі й підвів до ліжка.

— Бий, Павлику, бий його, паршивця, щоб не був таким уредним.

Павлик заховав під рядно руки й злякано дивився на Захарка.

— Не хочеш?.. Бий...

— Я не бу-у-уду більш!.. — ревів бугаєм злочинець.

— Е, брат, то дурне! Хе... він не буде! Ще б пак! Авжеж не будеш, бо ось як вишпаримо тебе з Павликом, то й десятому закажеш... А в мене, хлопче, ремінь до-о-об-рий...

Дід пустив Захарка й почав шукати свого шахтарського пояса з доброї сириці.

— Де ж це він дівся? — клопотався дід.

Захарко притулився до стіни в кутку й вив:

— Я не бу-у-уду...

У Павлика забриніли на віях сльози.

— Дідусю... ді... ді... дусю... він більш не буде, — промовив хлопець, ладний заплакати.

— Хто? — обурився дід. — Він не буде? Так, так, пойми йому віри. Він удруге й голову тобі провалить, на смерть заб'є... Та де він закинувся!.. Наче ж отут учора клав...

— И-и! — вив Захарко. — Я не бу-у-уду...

— Ага, ось! — зрадів дід, знайшовши нарешті те, чого шукав. — Ану, йди тепер сюди, паливодо, я тебе провчу...

— Не бу-у-уду! Ой не буду!..

Павлик хутко скотився з ліжка й, плачучи, підбіг до діда.

— Він... він не буде! Дідусю, ріднесенький... він... він... Павлик захлипав.

— Отакої! — розвів руками здивований дід. — То це й ти плачеш?

— Він не буде, — говорив Павлик, утираючи сльози.

— Та як же тепер буде? — хвилювався старий. — То це, виходить, подарувати йому? Хороше діло! Він тобі й голову каменюкою просадить, а його за це по голівці?..

— Він не той... Авжеж, Захарку, ти не будеш більше битись? — хапався Павлик, щоб дід часом не встиг виконати своєї погрози.

— Я не буду, — почав заспокоюватись потроху Захарко: він бачив, що справа повертається йому на руку.

— Ми, дідусю, трохи пограємося із Захарком, — защебетав Павлик, помітивши, що дідусь уже вагається. — Пограємося, Захарку?..

— Оце дак так! — обурився старий, але не хотів журити онука й одійшов од хлопця. — Ну, та стривай... Це тобі так не минеться! Піду, нехай хоч мати тебе той... Ач, яким вовком дивиться!

Дід вийшов і защіпнув за собою двері.

— Давай, Захарку, в крем'яхи, — упадав коло хлопця Павлик. — Ось у мене є... га-а-арні...

Захаркові не хотілося, бо крем'яхи він уважав дівчачою грою, але не хотілося й прикрості зробити Павликові, що так ласкаво й запобігливо припрохував його.

— Давай, — згодився він і, зітхнувши, глянув на відчинене вікно.

Коли дід Антип з Явдохою, Захарковою матінкою, прийшли до хати, то, здивовані, зупинилися на порозі. Захарко з Павликом сиділи обойко долі й, сміючись весело, любенько гралися у крем'яхи.

— Дідусю, — весело гукнув Павлик, побачивши старого, — він... Захарко зовсім не сердитий... він гарний... Ми тепер часто гратимемося з ним.

— А! А! Ну, що ти йому скажеш? — ляснув дід з обурення об поли руками. — Його вишпарити слід... А він... га?.. Ну, щастя маєш? — посварився дід на Захарка пальцем, а тітка Явдоха ласкаво сміялась крізь сльози.

Словник

Катра́н — рослина степів або напівпустель, що має велике листя й багато білих квіток.
Кре́м'ях — гладенький камінець, що його використовують діти для гри.
При́зьба — невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору.
Цілина́нний — так називають ще не оброблену й не орану землю.

Запитання

1. Назви, хто є головними та другорядними персонажами оповідання «Маленький горбань».
2. Зображені в оповіданні події відбуваються: **а)** у березні; **б)** у квітні; **в)** у травні?
3. Хто з героїв твору тобі сподобався і чим?
4. Назви головні риси характеру Павлика.
5. За що Павлика цінували дівчатка?
6. Знайди і прочитай ті рядки, що свідчать про великий авторитет Захарка серед друзів. Чи заслуговує він такої поваги?
7. Переконай, що у Павлика багата творча уява.
8. Чого тебе навчив цей твір?

1. Що означає вислів **«сміятися крізь сльози»**?
2. А ти був/була коли-небудь у степу? Розкажи про красу степу.
3. Придумай назву до кожного розділу оповідання.

Запитання від ровесника

Уяви, що Павлик живе по-сусідству з тобою. Що б ти йому сказав?

Домашнє завдання

Навчися виразно читати оповідання.

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ (1950)

Станіслав Болеславович Чернілевський народився 6 липня 1950 р. в селі Жван на Вінниччині. Дуже рано втратив батька, який був комбайнером. Багатодітна родина залишилася без годувальника. Середню освіту здобував у Тульчинському та Мурованокуриловецькому інтернатах. Вступив на філологічний факультет Київського університету імені Т. Шевченка, з якого на передостанньому курсі був відрахований за «український націоналізм». 1973 р. закінчив Вінницький педагогічний інститут, недовго працював учителем. Мріяв стати кінорежисером. Блискуче склав іспити до театрального інституту, однак не був зарахований. На той час до інституту з відповідних органів надійшла звістка про «неблагонадійність» майбутнього студента.

Працював монтувальником декорацій у Київському театрі імені Лесі Українки. Вступив на факультет кінорежисури Київського театрального інституту імені І. Карпенка-Карого.

Працював на Київській кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка. Писав кіносценарії.

Сьогодні працює режисером і редактором на ТРК «Студія 1+1», зокрема відповідає за дубляжі українською мовою іноземних фільмів. А перша поетична збірка «Рушник землі» (1984), яку він готував довго і відповідально, засвідчила про зрілість його непересічного таланту.

Є лауреатом літературної премії імені Василя Симоненка.

Запитання

1. Яку освіту здобув С. Чернілевський?
2. Де і ким працював майбутній поет?
3. Які поезії С. Чернілевського ти знаєш?

Теплота родинного інтиму

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибах досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляком серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувать не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

Запитання

1. Яким себе відчуває ліричний герой у батьківському домі?
2. Кому він вдячний за спогади про дитинство?
3. Яка головна думка вірша?

1. Як ти розумієш вислови «мотузочком диму хата прив'язана до небес», «душа світліє перед днем»?
2. Визнач головне слово в кожному рядку. Виділяючи такі слова інтонаційно, виразно прочитай вірш.

Забула внучка в баби черевички

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученя на бензовозі —
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

Малюнок Гордій Ганни, випускниці спеціальної школи «ШАНС»

Запитання

1. Які пори року згадуються у вірші?
2. На якому автомобілі внучка поїхала з бабусиного села?
3. Що занесла до хати бабуся? Чому не світила світло?

1. Яким настроєм і почуттями пройнято цей вірш? Поділися своїми думками з однокласниками.
2. Як ти розумієш зміст рядків: «Перекотилось літо за село», «І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном»?

Запитання від ровесника

А ти любиш відпочивати у своєї бабусі в селі? Пригадай, як називається село. Розкажи, за що ти любиш свою бабусю.

Домашнє завдання

Вивчи один із віршів С. Чернілевського напам'ять.

Українська поетеса, дитяча письменниця, журналістка та мемуаристка.

ІРИНА ЖИЛЕНКО
(1941–2013)

Ірина (Іраїда) Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 р. в Києві. Під час Другої світової війни втратила усіх рідних, виростала у родичів в Звенигороді. У 1964 році закінчила Київський державний університет імені Тараса Шевченка.

Працювала в редакціях газет і журналів. Авторка низки дитячих творів: повістей для дітей «Двічі по два дорівнює кульбабці» і «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилитися номером», «Достигають колосочки», «Вуличка мого дитинства», «Казки про буфетного гнома».

«Писати для дітей, — вважала поетеса, — велика честь і велика відповідальність. Бо світ дитинства — це святкова казка, а маленька людина — дитина — це справжнє чудо, яке треба оберігати від негараздів і багато в чому вчитися у неї, щоб не зачерствіла душа, щоб не закрадалися в серце зневіра та байдужість».

Померла 3 серпня 2013 року в Києві.

Запитання

1. Хто і де виховував Ірину Жиленко? Чому?
2. Які твори написала дитяча письменниця?
3. Що говорила про світ дитинства поетеса?

До речі...

Колись Ірина Жиленко зізналася: «Всі мої емоції віддані саме місту, його соборам, бульварам, вітринам, кафе, моїй міській квартирі з улюбленими речами і нечисленним друзям».

Жар-птиця

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.
І як воно трапилось — хто його зна —
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,
і враз освітилась
казково столиця.
Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім,
найкращім мультфільмі.
Дорослим і дітям
яснішали лиця:
«Як хороше жити
під сонцем Жар-птиці!»
І тільки ота трьохсотлітня ґава,
яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.
І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!»

Вже третій день — нема Жар-птиці.
І людям посмутніли лиця.
О, не сумуйте. Її нема,
бо — розумієте? — зима.
Жар-птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилась трішки.
Лежить вона терпляче в ліжку,
П'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим ґавам,
на новорічну радість нам!

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної школи
«ШАНС»

Запитання

1. Чому Жар-птиця втекла на волю? Чи не краще було б їй все життя прожити в золотій клітці?
2. Як змінилося все навкруги, коли казкова птиця вирвалася на волю? Як зустріли її люди?

1. Опиши, якою ти уявляєш Жар-птицю. Порівняй свою розповідь із малюнком.
2. Що символізує Жар-птиця? Переконай.

Запитання від ровесника

А ти помічаєш красу навколо себе? Розкажи, що для тебе є красою.

Підкова

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —
Й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і буть — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Запитання

1. Що символізує в народі знайдена підкова?
2. Що, на твою думку, означає вислів «ішов зелений сніг»?
3. Якого кольору «твій» сніг зимою?

Запитання від ровесника

1. Знайди на карті Лапландію. Що ти знаєш про цей край?
2. Чи доводилось тобі знайти підкову? Чи допомогла вона тобі? Розкажи про це.

Гном у буфеті

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком.
Гукав пустунам: «Ай-яй!»,
слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.

Малюнок Ражди Надії,
мами учня спеціальної
школи «ШАНС»

Навчився він чемних манер
в одної маркізи з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.
І прошу до мене на чай
разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочеться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

Запитання

1. Які почуття викликав у тебе цей вірш?
2. Як ти думаєш, чи й справді існують буфетні гноми?

1. Опиши, яким ти уявляєш собі старенького гнома.
2. Що любить пити буфетний гном? Розкажи про свій улюблений напій.
3. Випиши з поезії «Гном у буфеті» дієслова.
4. Визнач головну думку поезії.
5. Навчися виразно і вдумливо читати поезії Ірини Жиленко.

Домашнє завдання

Чи є у твоїй родині речі, що належали дідусю, бабусі, мамі, татові, а тепер належать тобі? Що є справжньою родинною цінністю?

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 6

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Чи є з-поміж твоїх друзів такі «щасливці», як Павлусь (за оповіданням О. Стороженка «Скарб»)? Чим вони на нього схожі? Поділись думками з однокласниками.
2. Опиши, яким ти уявляєш Павлуся, коли він «доріс до парубка».
3. Підготуйся до усного стислого переказу оповідання «Скарб».

4. Розкажи, як ти допомагаєш батькам? Чи любиш працювати? Чому?
5. Знайди в тексті Б. Лепкого «Цвіт щастя» описи природи. Зачитай їх. Яке враження вони справили на тебе?
6. Як ти думаєш, чи поділився Грицько з Семеном бубликом (за оповіданням Б. Грінченка «Грицько»)?
7. Визнач тему та головну думку оповідання «Олеся» Б. Грінченка.
8. Поясни, чому дідусь із любов'ю ставився до дітей (за оповіданням «Олеся» Б. Грінченка).
9. За яких обставин розкриваються характери Павлика, діда Антипа, Захарка (за оповіданням С. Черкасенка «Маленький горбань»)?
10. Чому Захарко не приймав у своє товариство маленького горбаня?
11. Визнач основні риси характеру Павлика і Захарка (за оповіданням С. Черкасенка «Маленький горбань).
12. Яка тема є провідною у поезіях С. Чернілевського?
13. Визнач основну думку поезій С. Чернілевського.
14. Які думки й почуття пробуджує у тебе поезія Ірини Жиленко?
15. Що у віршах Ірини Жиленко незвичайне, фантастичне, казкове?

1. Знайди в словнику пояснення слова **«щастя»**. Зачитай його на уроці.
2. Придумай свою назву до оповідання «Олеся».
3. Перекажи зміст оповідання Б. Грінченка «Олеся» своїми словами.
4. Як поет С. Чернілевський ставиться до батьківського дому? Чому? А що для тебе означає батьківський дім? Свою розповідь запиши.
5. Які народні прислів'я можна підібрати до поезій І. Жиленко?

Запитання від ровесника

1. Розкажи про своїх бабусю або дідуся. За що ти їх любиш?
2. Намалюй, якою ти уявляєш Жар-птицю.

Домашнє завдання

Розгадай ребус:

Розділ 7

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Малюнок Терещенко Вікторії,
учителя трудового навчання спеціальної школи «ШАНС»

ЛЕОНІД ГЛІБОВ
(1827–1893)

Леонід Глібов — талановитий байкар, автор поезій, гумористичних акровіршів, загадок із відгадками, драматичних творів.

Леонід Іванович Глібов народився 5 березня 1827 р. у селі Веселий Поділ Хорольського повіту на Полтавщині в родині управителя маєтків українських магнатів Родзянків. Початкову освіту він здобув удома, а 1840 р. вступив до Полтавської гімназії, де почав писати вірші й де вийшла його перша збірка.

Байки Глібов почав писати під час навчання у Ніжинському ліцеї вищих наук, тоді ж деякі з них друкує у газеті «Черниговские губернские ведомости».

Був людиною високоосвіченою, шанованою в колі тогочасної інтелігенції. Однак влада не завжди прихильно ставилася до нього. За просвітницьку діяльність на ниві української культури Л. Глібова часто переслідував уряд, твори поета вилучалися з ужитку. Проте його ніколи не полишала популярність і шана читачів.

Уже в юному віці почав складати вірші, щоправда, російською мовою. Однак невдовзі з'явилися і його перші українські твори: байки «Лебідь, Щука і Рак», «Вовк і Кіт», «Жаба й Віл» та інші. Впродовж життя він написав більше 100 байок.

Протягом останніх років життя багато писав для дітей — понад 50 загадок, віршовані казки, пісні-жарти, надруковані під псевдонімом Дідусь Кенар. Вони дотепні, щирі, ліричні. У них розкривається великий довколишній світ, у якому повинні перемагати добро, любов, працелюбство. Як дитячого письменника його знають і за кордоном.

Помер Л. Глібов 10 листопада 1893 р. в Чернігові, де його й поховали.

Запитання

1. Пригадай, що ти знаєш про Леоніда Глібова.
2. Назви відомі байки автора.
3. Під яким псевдонімом Леонід Глібов друкував твори в останні роки?

Байка — невелике, переважно віршоване оповідання повчального змісту, героями якого виступають люди, тварини, рослини чи предмети.

Щука

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцімби вона такеє виробляла,
Що у ставу ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці
Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були:
Якіїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого, як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле то щупачка,
То сотеньку карасиків живеньких,
Або линів гарненьких...
Чи справді так було,
чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!), —
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслузі.
Зійшлися судді, стали розбирать:
Коли і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

Кінців не можна поховать...
Не довго думали — рішили
І Щуку на вербі повісити звеліли.
«Дозвольте і мені, панове,
річ держать! —
Тут обізвалася Лисиця. —
Розбійницю таку
не так судить годиться:
Щоб більше жаху їй завдать
І щоб усяк боявся так робити, —
У річці вражу Щуку утопити!»
«Розумна річ!» — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули — у річку.

Запитання

1. Що в байці «Щука» тобі здалося комічним? Чому?
2. За які провини Щуку було притягнено до суду?
3. Назви інших персонажів байки й поясни, кого вони уособлюють за народними уявленнями.
4. Які стосунки були між Щукою та Лисицею? Знайди ці рядки у тексті й зачитай.

1. Які людські риси висміює автор в образах головних персонажів? Переконай.
2. Відгадай загадку. Серед ілюстрацій знайди відгадку.

Не дрімають карасі, знають добре геть усі:
стерегтись потрібно злюки, хижої, страшної...

Запитання від ровесника

1. Знайди у байці пестливі слова і поясни, навіщо їх використовують.
2. Розглянь малюнок до байки «Щука». Перекажи байку за малюнком.

Домашнє завдання

1. Склади план до байки «Щука».
2. Прочитай байку за ролями.

Муха і Бджола

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...
Побачила Бджолу близенько:
— Добридень! — каже їй. —
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
— Та ніколи мені сидіти, —
Одвітує Бджола, —
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
— Яка погана, — Муха каже, —
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак — змарніла б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, —
Талан як слід:
Чи де бенкет, чи де обід
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, —
Не те що клопоти у полі
І праця бідная твоя! —

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

На річ таку Бджола сказала:
— Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, —
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь.
— Стару новинку, — каже Муха, —
Десь довелось тобі почуть!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!
Не можна в двері — я в кватирку
Або пролізу в іншу дірку —
І зась усім!
Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люде,
Що надокучив їм.

Ластівка й Шуліка

Трудяща Ластівка край берега літала,
Земельку мокрую збирала,
Щоб хатоньку собі зліпить,
Щоб де було і їй, і діткам жить,
Тихеньку долю веселити,
І Бога, і людей хвалити.
Сидів Шуліка на вербі
І так до неї обізвався:
— Дивуюсь я тобі, —
Не раз я придивлявся,
Усе ти між людьми і не боїшся їх,
Пройдисвітів таких,
Не тільки що під стріхою співаєш,
Ще й у вікно літаєш...
От хоч і я — не в тебе вдавсь,
Шулікою на світі звуся,
А лиха від людей набравсь,
І зло бере, а все-таки боюся;
Досадно стане хоч кому:
Тобі привіт, мені — біда велика. —
А та йому:
— Я — Ластівка, а ти Шуліка;
Я людям не чинила зла,
Де не була,
А ти подумай, пане-брате,
Яке життя твоє завзяте:
Ввесь вік курчат і пташечок хапав,
Ні ласки, ні жалю не знав.
Давно-давно мовляють люде:
Що добренько роби, то добре й буде.

Малюнки Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

Запитання

1. Чим займалася Муха в садку, а чим — Бджола (байка «Муха і Бджола»)?
2. Чи відчувала себе Бджола нещасною, безталанною, як її назвала Муха?
3. Яких людей засуджує Леонід Глібов в образі Мухи?
4. Яких людей зобразив автор в образах Ластівки й Шуліки (байка «Ластівка й Шуліка»)?
5. Знайди й зачитай у байці «Ластівка й Шуліка» рядки, що виражають ідею твору.

Химерний, маленький

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удавсь;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.

Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дітвора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

Загадка — це короткий дотепний опис предмета, події, явища, які потрібно впізнати та відгадати.

Запитання

1. Чи сподобався тобі цей вірш? Чим саме?
2. Чим цей вірш нагадує казку?

Хто розмовляє?

«Ой я бідна удовиця, —
Стала хникать жалібниця, —
Он калина, — їй не так!
Кажуть, пісні їй складають,
А про мене забувають,
І ніхто ніде ніяк!..»
«Стій лиш! Слава не брехуха, —
Обізвалась джеркотуха, —
Розбирає, що і як!
От я славі догодила,
Кашку діточкам варила,
А тобі не вдасться так».

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

Акровірш — це такий вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють якесь слово.

Запитання

1. Хто розмовляє в акровірші?
2. Чому загадки (акровірші) Леоніда Глібова можна легко відгадати?
3. Розглянь малюнок. Опиши сороку. Розкажи, що ти знаєш про цю пташку.

Квіткове весілля

У вишневому садочку,
Під вербою, в холодочку,
Щоб лихо прогнать,
І щоб долю звеселити,
Заходились наші квіти
Весілля гулять.
Не було б таких новинок,
Та хрещатенький Барвінок
Усіх здивував —
Він Фіалочку блакитну,
Наче панночку тендітну,
За себе узяв.
Посередині в таночку,
У зеленому віночку,
Танцює Будяк.
Кругом свашки, і сусідки,
І Квасолі, і Нагідки,
І між ними Мак.
Наче справжнії музики,
Грають Півні та Індики,
Деренчить Гусак.
А Будяк всіх потішає,

Підморгне і примовляє:
«Оттак, квіти, так!»
Танцювала риба з раком,
А морковця з пастернаком,
Та не краще нас!
Нуте ж швидко, шпарко, квіти,
Молодих повеселити —
Один тому час!
Ой козаче молоденький,
Наш Барвінку зелененький,
Потіш Будяка,
І у парі з молодою
Між своєю перезвою*
Утніть тропака!*
Нехай гляне Редька в дірку,
Переверне долю гірку
Догори хвостом,
І музиченьку почує,
Потанцює, пожартує
З товстим Будяком.
Тільки й щастя, тільки й жити,
Покіль буде сонце гріти, —
Пов'янем колись!
Як там буде — знає доля,
А ще покіль наша воля,
Гуляй, не журись!
Де взялись Чижі й Синиці,
Прищебечують музиці,
Ще пристав і Шпак.
Будяк скаче, не вгаває,
Підморгне і промовляє:
«Оттак, квіти, так!»

Словник

Перезва́ — весільний обряд, за яким родичі нареченої йшли з обрядовими піснями до молодого на частування.
Тропа́к — український народний танець, що нагадує гопак.

Запитання

Чи сподобався тобі вірш «Квіткове весілля»? Чому?

1. Знайди дієслова, що допомагають відтворити перебіг подій у вірші.
2. Розкажи про свої улюблені квіти. Розповідь запиши.

Домашнє завдання

Намалюй ілюстрацію до вірша «Квіткове весілля». Підпиши її відповідними рядками з тексту вірша.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ
(1834–1873)

«Гумор твориться найважче... Писати гумор можуть лише нечисленні автори», — сказав великий американський письменник Джек Лондон. Серед цих справді нечисленних авторів — ім'я відомого українського поета Степана Руданського. За життя його твори майже не друкували. Тяжким, довгим і тернистим був шлях до читача. Слава до поета прийшла вже після його смерті.

Степан Васильович Руданський народився 6 січня 1834 року в селі Хомутинці на Поділлі в родині священника. Після початкової науки в дяка вчився у Шаргородській бурсі та Подільській духовній семінарії у Кам'янці-Подільському. 1856 року Руданський приїздить до Петербурга і проти волі батька вступає не до духовної академії, а до медико-хірургічної. У Петербурзі Руданський зблизився з гуртком українських письменників, що готував журнал «Основа».

Віршувати Степан почав у 17 років. Навчаючись у семінарії, написав два зошити народних пісень. У 1859 році він почав друкуватися. Передусім прославився як автор так званих співомовок.

Із Петербурга Степан Руданський переїздить до Ялти, де працює міським лікарем. Улітку 1872 року в Криму спалахнула епідемія холери, і Руданський брав участь у ліквідації небезпечної пошесті, унаслідок чого захворів сам.

Помер Руданський у Ялті 4 травня 1873 року.

Хоч яким складним було життя письменника, проте творчість його сповнена оптимізму, гумору, іскрометного сміху.

Запитання

1. Чи любиш ти читати гумористичні твори?
2. Ким мріяв бути С. Руданський?
3. Коли і чому помер письменник?

Гумористичні твори — твори, у яких доброзичливо, необразливо описано смішні випадки з життя людей або тварин.

Співомовка — короткий гумористичний вірш, побудований на народному анекдоті, приказці, афоризмі або якомусь казковому мотиві. У співомовках, як і в народних анекдотах, стисло й жваво описується один смішний життєвий випадок або подія з несподіваним дотепним фіналом-висновком.

Пан та Іван в дорозі

Побратались пан з Іваном,
По світі мандрують,
Разом їдять, розмовляють,
Разом і ночують...
На кожному через плечі
Висить по торбині,
Лиш пан таки у чемерці*,
Іван у свитині... *
Ідуть вони дорогою,
Стали ночувати.
Аж задумав пан поганий
Хлопа ошукати...
Та й говорить до Івана
«Знаєш що, Іване?
Годилося б попоїсти!.»
«То що ж? Їжмо, пане!..»
«Але знаєш що, Іване?
Починаймо з твої!
А як твоя спорожніє,
То тоді до мої!»
«Добре, пане!» — Іван каже,
Зняв свою торбину,
На травиці зеленії
Постелив свитину.
Попоїли таки добре:
Комара здушили...*
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.
Прийшов вечір. Знов у полі
Стали ночувати.
Вже панову отсе б торбу
Треба починати.
Але пан про те ні слова,
На землі лягає,
Кладе торбу під голови,
Хлопа замовляє:
«Що би ти робив, Іване, —
Став його питати, —
Якби тобі довелося
Таке поле мати?..»
«А що ж, пане, я орав би,
Хлібом засівав би
Та ходив би до Адесу*,
Сіль і гроші мав би...»
«А що я — не так робив би, —
Пан почав казати: —
Я казав би на сім полі
Місто збудувати...
Там би в мене стояв палац,
Там підряд крамниці,
Там перекупки з булками,
А тут дві різниці... *
Отоді приходь, Іване,
В мене балювати!..*»
«Ет, спасибі, — Іван каже, —
Лучче будем спати!..»

Незабаром на все горло
Став Іван хропіти,
Незабаром коло него
Став і пан сопіти...
Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся
Та до панської торбини
Як сам присотався... *
То і курку, і печеню,
І кавалок кишки —
Все, що було у торбині,
Стеребив* до кришки.
Пробудився пан раненько.
Пропаща година!
Хоче їсти, сіромаха,
Та пуста торбина...
Розбуджає він Івана
Та й його питає.
А Іван стиснув плечима
Та й одповідає:
«А що ж, пане, та ж ви вчора
Місто будували:
Тут стояли дві різниці,
Там булки стояли!...
А по місті, звісне діло,
Собаки ходили!..
То вони-то вашу торбу,
Певне, стеребили!»
Посвистав пан по торбині,
Нічого діяти!..
«Вставай, — каже, — вже, Іване!
Пора мандрувати».
Пішли вони, ідуть степом,
Тяженько зморились...
Аж насилу перед вечір
До села прибились.
Відчиняють коловорот*,
Аж блукає гуска.
Іван гуску — та в торбину:
Є вже і закуска...
Повернули в пусту хату,
Гуску спорядили:
Общипали, обшмалили,
У піч посадили...
Але пан гадає знову
Хлопа ошукати.
«Знаєш, — каже, — що, Іване?
Ми лягаймо спати!
Та кому із нас приснiться
Кращая закуска,
То вже ціла тому взавтра
Достанеться гуска!..»
«Та як спати, то і спати,
Не батька питати!»
Постелив Іван свитину
Та й лягає спати...
Але рівно в опівночі
Іван пробудився,
Із'їв собі цілу гуску
Та й знов положився.
Встає рано й пан голодний
Та й давай казати,
Як то Бог його до себе
Просив балювати,
Та якії там потрави*
Йому подавали,
Як його й самі святії
Їсти припрошали...
«Ані слова! — Іван каже: —
Ваша правда, пане!

Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...*
Та й дивлюсь, що не голодні,
Маєте закуску,
Та до печі помаленьку,
Та й стеребив гуску!..»
«Чи ж то правда? — пан питає. —
Всю із'їв, Іване?»
«Та аби я так здоров був,
Як всю із'їв, пане!..»
Димом здимів пан із хати,
А Іван озвався:
«Хтів пан когось ошукати,
Та й сам ошукався!..»

Словник

Адéса — тут: Одеса.
Балювáти — гуляти на балах, бенкетувати.
Здушúти комарá — задрімати, заснути.
Коловорóт — ворота, якими замикаються виходи із села.
Марципáн — тістечко.
Потрáва — страва, їжа.
Присотáтися — узяти за щось, пристати, припасти до чогось.
Різнúця — м'ясна крамниця.
Свитúна — старовинний довгополий верхній одяг, зазвичай із грубого сукна.
Стеребúти — з'їсти все; знищити.
Чемéрка — старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію, з розрізами ззаду.

Запитання

1. Чи справді пан міг побрататися з Іваном?
2. Як Іван довів свою перевагу над паном?
3. Які риси вдачі має пан, а які — Іван?
4. Яка основна думка твору?

1. Якими ти уявляєш пана та Івана? Опиши їхню зовнішність.
2. Які слова Івана викликають у тебе сміх? Чому?
3. Поміркуй, коли і чому сміються люди.

Козак і король

Став багатий колись пан
Короля благати,
Щоб король йому зволив
Воєводство дати.
А король йому й сказав:
«Відгадай три штуки,
Відгадаєш — тоді на!
А як ні — на муки!
Перша штука: скільки зір
В небі серед літа?
Друга штука: покажи
Середину світа!
Третя штука: угадай,
Що думати буду?
І от тобі цілий рік
Для того розсуду!»
Відійшов багач назад
Та так йому нудно!
Не вгадати — так біда,
А вгадати — трудно!
Сидить плаче, неборак.
Козак проїжджає...
«Чого плачете ви так?» —
Багача питає.
Той і каже, так і так!..
«Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас
На відвіт поїду!»
І палицю в руки взяв,
А той поли ті підняв,
Чи як довелося,
«Стілько, — каже, — в небі зір,
Скілько тут волосся».
Задумався сам король

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

Від сего відвіту.
«Ану, — каже, — покажи
Середину світу!»
А той палицю підняв,
Може, з піваршина,
Та в підлогу нею гуп:
«Отут середина!»
Почухався наш король,
Ще раз поглядає.
«Що ж я думаю тепер?» —
Козака питає.
«Думаєте, що я пан!»
«Або що за річі?»
«То ті річі, що не пан,
А козак із Січі!»
Здивувався наш король,
Подарував тому,
А козака відіслав
В золоті додому!

Запитання

1. Що у співомовці «Козак і король» подібне до казки?
2. Як козак із Січі провчив короля?
3. Що свідчить про винахідливість запорожця?

1. Яка із загадок короля тобі сподобалася найбільше? Чому?
2. Знайди у творі рядки, які передають зміну в настрої короля. Зачитай їх.

Запитання від ровесника

Чи справедливо, на твою думку, вчинив король із багачем і козаком? Якщо ні, то як би ти вчинив на його місці?

Запорожці у короля

Приїхали запорожці,
Короля вітають.
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани*
Все кармазинові*,
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
Ляхи препогані.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!»
Поставили їм сметани,
Їсти препрошають,
Але наші запорожці
Разом відмовляють:
«Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник* меду дайте!»
Дали меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.
Та й говорять королеві:
«Кажи, ясний пане,
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

Словник

Жупа́ни — старовинний верхній чоловічий одяг.
Кармази́н — старовинне дороге темно-червоне сукно.
Щільни́к (стільник) — лист, утворений чашечками з воску, що його роблять бджоли для зберігання меду.

Запитання

1. Яку страву спочатку запропонував козакам польський король: **а)** сметану; **б)** квас; **в)** щільник меду; **г)** юшку?
2. Яке вбрання було на козаках: **а)** свитини; **б)** кожухи; **в)** чемерки; **г)** кармазинові жупани?
3. Яка риса вдачі козаків проявилася під час спілкування з королем? Чи подобається вона тобі?

1. Який момент у співомовці тебе здивував і чому? Поділись думками з однокласниками.
2. Яким настроєм перейнята співомовка «Запорожці у короля»? Розповідь запиши.

Домашнє завдання

Перекажи зміст однієї зі співомовок, використовуючи міміку й жести.

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО (1879–1932)

Відомого українського письменника Степана Васильченка одностайно називають чарівником, що володіє барвистим, дзвінким і запашним словом. Письменник, як ніхто інший, з веселим добрим сміхом, з ласкавою замрією вміє розповідати про дітей і для дітей.

Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище — Панасенко) народився 8 січня 1879 р. у містечку Ічня на Чернігівщині в сім'ї селянина-шевця. Велика родина Панасенків жила хоч і бідно, але дружно. Восьмирічним Степан уже допомагав батькам у полі, а невдовзі його записали до школи. Батько цінував грамоту в людях і тому намагався дати освіту своїм дітям.

Закінчивши вчительську семінарію, Степан Васильченко працював на Київщині та Полтавщині. Згодом закінчив і вчительський інститут. За діяльністю чесного і запального молодого вчителя, небайдужого до несправедливості та свавілля чиновників, стежили

і шкільні інспектори, і жандарми. Керівники переводили його з села до села, та скрізь Степан знаходив зв'язок із молоддю. Школярі любили свого дотепного, співучого вчителя, а він їх учив грамоти і співів.

Писати С. Васильченко почав ще в семінарії, захопившись віршуванням.

У 1910 році виходять твори «Мужицька арихметика», «Вечеря», «У панів», «На чужину», «Циганка» та інші, пройняті любов'ю до людини праці, утвердженням віри в перемогу справедливості. Під час Першої світової війни Степана Васильченка мобілізували до армії, він був командиром саперної роти на Західному фронті. Тоді побачили світ перші збірки новел «Ескізи», «Оповідання» та ін.

В останні роки життя письменник працював над твором про великого Кобзаря — повістю «Широкий шлях». На жаль, він встиг надрукувати лише першу її частину «В бур'янах», де розповів про дитячі роки Тараса Шевченка.

Помер 11 серпня 1932 року від хвороби серця.

Запитання

1. Чому Степана Васильченка називають чарівником слова?
2. У якій родині народився письменник?
3. За що школярі любили свого вчителя?
4. Назви твори письменника.

Басурмен*

Семен стоїть у сінях, заглядає в одчинені хатні двері.

Він недавно прибіг знадвору, і в очах йому темно. Хата йому здається за темний льох, вікна — за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десь далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова.

Коло печі порається підтикана* мати, червона од огню, з пасмами на чолі кіс, що вибилися з-під очіпка.

— Мамо, дайте снідать!..

— А Богу молився? Не помолишся, до самого вечора не дам — так собі й знай, — казала мати, сердито торигаючи* рогачем. — Людські діти в неділю, поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть, а ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся? Безстрамнику!..

— У дядька ж Микита більший за мене, а його ще ні разу не молили! — гуде плаксиво Семен.

— Бач, з кого він привод* бере? З Микити! Та то ж шибеник на те, на те він махамет.

— А дядина казала ж, що ми обидва з Микитою махамети.

Мати побожно скривилася й заплющила очі.

— Що ти вдієш із таким католиком... Із таким лобурем, таким харцизякою! — далі скривилася й, зітхнувши, почала всовіщати*: — І що ти собі думаєш, Семене, коли ти порозумієш? Тож тільки невіра, басурмени Богу не хочуть молитися, а ти ж хрещена тварюка. Та тебе ж за цеє в пекло, в огонь негасимий завдадуть. Он глянь, що будуть робити на тім світі грішникам! — мати показала рукою на стіну.

Семен спідлоба зиркнув у той бік, де висіла на стіні велика картина страшного суду; од неї завжди смерділо Семенові духом чортячого кубла.

Він одступив далі й промовив уперто:

— Хай завдають.

— На сковороді на гарячій будеш сидіти, гарячу смолу будеш пити.

— Дарма...

— Будуть тебе куці залізним гаком за язик тягнути.

Язик у Семена в роті боязко заворушився, покотилась слина, і він сплюнув.

— А я втечу-у...

— Куди? Дурню! Скрізь вони тебе знайдуть, скрізь впіймають. Упіймають тебе, басурмена, потягнуть на саме дно в пекло й вкинуть тебе, неблагословенного, в казан у киплячий...

Мати порається коло печі, очі її тьмаряться, туманіють і вже лагідним, тихим голосом, як побожну казку, розповідає вона про всі пекельні муки, які дожидають на тім світі грішного Семена.

— Мамо, а казан буде такий, як ото москалі кашу варять? — довірчиво вже перепитує він матір.

— Буде казан великий, великий та глибокий...

Стоїть Семен, схилившись на причілок*, задумався. Довго він щось міркував собі, зважував, далі зітхнув, тихо вийшов на середину хати й промовив:

— Ну, моліть...

Тихо в хаті. Чути тільки, як тріскає в печі.

Мати одхилила голову од печі, схилилася на рогач, тихо проказує молитви. Перед іконами стоїть, як солдат на варті, Семен — одна рука, як прив'язана, друга маха, як заведена. Плаксивим голосом повторяє він за матір'ю слова молитви, намагаючись тримати такий же, як і в неї, тон й інтонацію.

Раз по раз тихе молитовне буркотання переривається сердитими вигуками:

— Стій рівно! Бий поклони! Не верти головою, як коняка! — І далі знову лагідне, побожне: — «І остави нам... долги наша... яко же і ми...»

У печі щось зашкварчало, зашипіло, ніби його ошпарено окропом.

Мати охнула й миттю крутнулася до печі:

— Трясця ж твоїй матері сяких та таких! Чи ти ж не сказився, чортового коріння горщик! — торохтить рогачем, хапається якшвидше витягнуть із огню оскандалений горщик. Почала гримати на його та докоряти, як живого.

— Мамо: «якожеїми»... Мамо!.. — нудьгуючи, навертає її до молитви Семен.

Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось до його, про Семена забула.

— Мамо! — з му́кою, із слізьми благає Семен, переступаючи нетерпляче з однієї ноги на другу, як на гарячому камені. — Мамо! Чуєте чи ні? Мамо!

— Та чого тебе мордує лиха година? Ну, кажи, чого тобі? — витріщилась на нього мати, повернувшись од горщика.

— Чого мордує! Забули вже? «Якожеїми»...

Мати пролупується, побожно, крадькома хреститься, зітхає і знову переходить на тихий молитовний тон.

Семен б'є поклони, не торкаючись коліньми долівки, й охоче задержує голову на землі. Коли він обіпреться чолом об землю, крізь власні його ноги, як у вилазку, йому видно все, що діється позаду його.

Із хати двері одчинені в сіни, а з сіней видно двір і комору в дворі. Ген дядьків Рябко стоїть коло комори, здається великим-великим, як світ. «Чого ж то він зазирає в комору?» — думає собі Семен. Далі, кинувшись, гукає як несамовитий:

— Мамо! Собака до сала в комору лізе!

— Де? — ще голосніше крикнула перелякана мати.

Семен схоплюється на ноги і трьома пучками, які в нього були складені для хреста, показує на двері:

— А дивіться!

Мати щось кинула, щось ухопила і зникла за дверима, як буря.

Залишившись у хаті сам, Семен зажмурив очі й солодко-солодко потягнувся.

Далі засміявся, підстрибнув і тихенько, навшпиньках почав витанцьовувати.

— Тра-та-та! Тра-та-та! Сіла баба на кота!..

А в хаті тихо, тільки піч сама собі порядкує — топиться.

Семен відразу змовкає. Очі його загораються радісним, розбійницьким блиском.

Зирк, зирк! — ними по хаті.

На вікні — великий недокурок, що батько ще звечора забув.

У Семена — аж ноги затремтіли: вхопив він його жменею, як метелика, взяв у пучки, роздивляється.

Швидко виліз на лаву, прихилив до ікони близько свою голову, прикурює. Дим застеляє йому очі, шпигає в ніс — він кривиться, ноги тремтять од страху й радощів, і лице аж міниться од щастя. Розпаливши цигарку, він устромив її в зуби, взявся в боки, осміхається сп'янілою посмішкою.

— Семене!

Семен озирнувся — мати.

Мовби крізь сон пам'ятає Семен, як сама собою випурхнула з його зубів цигарка, іскрами опаливши губу, як чиясь холодна рука тіпала його по губах; чув, як щось гупало в спину й далі, мов на крилах, миттю винесло його в сіни.

— Іди мені геть! Іди, безбожнику, іди, невіро, з хати зовсім! — наказує йому мати. — Іди собі до басурменів, живи з ними, а додому не вертайся.

І Семен, гірко ридаючи, спотикаючись, біг із сіней у далекі, невідомі світи...

Набитий, Богові неугодний, вигнанець із рідної хати, — де йому більш підходяще місце у світі, як не за клунею в кропиві?..

Сидить Семен там, зігнувшись, поклав голову на коліна й гуде. Гуде й гуде — вже й спина переболіла, і сліз нема, а він гуде.

Жаль йому на маму, думає, чим би і їй жалю завдати.

«Коли вже ви виганяєте мене з дому, то краще мені вмерти».

— Гу-гу!.. — тягне він ліниво, а думка малює жалісну картину.

Ось він умер, і несуть його до ями з попами, з корогвами, а мама йде за його труною, полою утирається та плаче-плаче:

«А куди ж це ти, мій синочку, виряджаєшся?!»

А Семен їй докірливо одповідає:

«Не знаєте куди — в пекло!»

«А на кого ж ти, мій голубчику, покидаєш?!»

«Ага, тепер «голубчику», — думає собі Семен, — а тоді — «басурмен»! Ні, несіть далі — не встану».

Аж ось і яма вже близько.

Тут Семен засовався на місці й кашлянув.

«Щоб, чого доброго, справді, не роздивившись гаразд, не вкинули його в яму, — подумав він боязко, уже тільки сам собі. — Ні, нехай яма буде ще далеко-далеко-далеко...»

Сонце підбилося вище на небо і стало через бур'яни гріти на Семена. За городами видно небо, синє-синє та кругле, ніби велетенська полив'яна піч випалюється на огні, міниться, а під синявою неба геть-геть аж до лісу рябіє усякими квітками зелений луг.

Дивиться Семен — квітки злодійкувато повиставляли головки з трави та всі, як одна, моргають йому:

«Тікай, Семене, сюди! Тікай, Семене, сюди!»

У Семена в голові думки плутаються, похорон зразу ліквідується: тільки хотіли його вкинути в яму — він з труни та далі! А піп за ним із кадилом: держи, лови його! Мати: то це ти дурив мене, лоботрясе? Стій же ти, католику, вернешся додому!

У заплаканих очах Семена виплив несподівано і затремтів блискучий сміх. Одразу він перестав густи, як одрубав; зачервонівся і закихкотів дрібним невтриманим сміхом.

Схопившись, вистрибом через капусту, через буряки подався до лугу, широко розставляючи руки.

Лежить Семен горілиць у високій траві, виставив уверх коліно, дивиться у синє небо, голова — низько на землі.

Перед очима летить маленький комар...

Здається, десь високо в небі журавель лине. Над головою недалеко манячить* стеблина звіробою, і здається вона Семенові високим-високим, аж до неба, гіллястим та рясним деревом... І друге вже таке, і третє...

І ось уже всі квіти й травини видаються Семенові височенним та густим чи то лісом, чи садом із дивних, невідомих квіток-деревин. Листки на них великі-великі, як зелені химерні покришки, а квітки — ніби поначіплювані червоні миски, сині чашки та чугуни, блакитні дзвони, жовті цебри, жовтогарячі діжі, а з того густого лісу, ніби верховина якоїсь скелі, визирає його власне коліно.

Шугають величезні метелі у білих, синіх, темно-рожевих, позолочених шовках. Сідають на квітки, хитають крилами, як мальованими вітьми.

Ген-ген ніби із самого неба шумить, гуде патлатий, волохатий джміль у дорогих ризах, перетятий шовковими поясами.

Летить, гуде, ніби диякон у церкві службу Божу починає:

«Миром... Господу... по-мо-о-о...»

Далі спинився він над однією чашкою, зазирає:

«Що у вас тут таке?.. — покоштував, подумав, пробурчав: — А нічого собі... — І знову: — Помо-о-о...»

І подався, подався, подався, кільки видно над верховинами дивовижних квітчастих лісів.

Комарі, мушки, усякі кузки запищали цілими роями, кожне по-своєму, як той голосливий хор: «І... і... і... і...»

Семен простяг руки, починає махати ними, як регент у церкві, підспівує їм тоненьким голоском, лад дає:

— Господи, по-ми-и-и...

Десь у гущавині, сховавшись у тіні велетня-листка, у срібні струни вдарив невидимий цимбаліст.

Закували срібними молоточками ковалики, золоті десь вінчики куючи.

Святі кравчики зашуміли на срібних машинках.

І роботу роблять, і службу Божу правлять.

Семен піднімає вгору руки, ніби підбираючи мотузки од небесних дзвонів, і починає працювати руками й ногами, і голос його, як грім, розноситься далеко по всьому зеленому світу:

Бом, дзень,
Сав-ка вмер!
Положили Сав-ку!
На ду-бову лав-ку!
Лав-ка гнеть-ся,
Сав-ка смієть-ся!

Припікає сонце, парить починає — і пахощами обкурюється увесь квітник-ліс. Жарко дихає материнка, п'яним духом дише деревій, озивається святим куревом смілка.

Бринить, шумить святий гармидер все голосніше й ширше. І над усім гамом геть-геть лунають могучі передзвони радісного нового паламаря.

Словник

Басурме́н — у давнину так називали людину іншої віри.
Всовіща́ти — намагатися викликати докори сумління.
Маня́чити — виднітися.
Підти́кана — з підтиканою, підгорнутою спідницею.
При́вод — приклад.
Причі́лок — бокова стіна будинку.
Тори́гати — тягнути різкими рухами; смикати.

Запитання

1. Хто під час молитовних поклонів Семена й матері лізе в комору до сала: **а)** Микита; **б)** Мурко; **в)** Рябко?
2. Чиї передзвони лунають над Семеном у кінці оповідання: **а)** попа́; **б)** регента; **в)** паламаря?
3. Звідки, на твою думку, узялися забобони в Семенової матері, якими вона лякала сина?

1. Опиши, яким ти уявляєш Семена. Розповідь запиши.
2. Як автор ставиться до свого героя? Доведи власну думку, посилаючись на текст.

Запитання від ровесника

Які емоції виникли в тебе під час читання оповідання «Басурмен»? Поділись ними з однокласниками.

Домашнє завдання

1. Склади план до оповідання «Басурмен».
2. Намалюй карикатуру на когось із героїв твору.

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики
спеціальної школи «ШАНС»

Свекор

Тими сірими великими очима, що суворо оглядали всякого з-під великого чола, тією поважною ходою Василько завжди викликав усмішку у дорослих. Коли б хто почув, як було гукне він улітку, одвертаючи од гречки корову, то, не бачивши його, подумав би, що то гримає старий бородатий Микита-чабан, а не малий Василько, якому тільки цієї весни пошили штани.

Дома Василько часом як почне «старувати», то всі тільки дивуються!

За обідом нехай тільки хто накришить хлібом на столі або розіллє борщ з ложки, — Василько так і гукне, чи то буде свій, чи чужий: «А нащо так накришувати та наляпувати!» Або забуде хто шапку в хаті зняти, — він зразу видереться на лаву або на ослін, підбереться, скине шапку й пучкою на образи покаже, мовлячи суворо: «Он бач, що там таке!»

Не вподобається йому що-небудь — зараз на піч, укриється рядном і почне звідтіль вичитувати та всі непорядки в хазяйстві перебирати: і те в нас недобре, і те не так, як у людей, ведеться!

Батько, було, слухає, а потім і скаже:

— Десь ти, Василю, старшиною будеш колись, що такий сердитий!..

Отакий Василько. Недурно всі в сім'ї взивали його «свекром».

«Свекор», «свекор», а проте кожного ранку любив лазити під піч, де в його було сховане в куточку з деяких цяцьок ціле хазяйство. Часом з ранку до самого обіду сидить там, цяцьками бавиться, щось до їх бубонить собі.

— Ти б, Василько, взяв краще букваря та азбуки вчився, — каже йому одного разу мати, — тебе он женити пора, а ти раз у раз шмаруєшся попід піччю.

— Ну, так і женіть, коли пора! — озвався з-під печі Василько.

— Оттакої!.. — сміється, дивуючись, мати. — А до школи ходити вже й не хочеш?

— Що мені та школа — хліба дасть? — старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки та стекольця.

Увечері до хати посходилась уся сім'я: батько, мати, два старших брати, сестра-дівка. Після вечері батько сів край столу, схилився на руку, глянув на матір, на діти та й промовляє:

— Хай його батько стеряється!..* Не хочу вже робити: ось і ноги подерев'яніли, спину ломить, руки болять — старий роблюся вже!.. Треба, мабуть, женити котрого-небудь із хлопців та й хазяйство з рук передати. Нехай хазяйнують молоді, а нам вже із старою й одпочити можна!

Василько сидить на полу коло вікна, немов дивиться на місяць, як він срібні свої ріжки вистромив над вербами; а сам все ж ухо наставляє, щоб почути батькову мову.

— Тільки котрого б нам з трьох женити? — міркує батько далі. — Миколі он на осінь у москалі* треба йти, Петро не скінчив ще науки своєї... хіба Василь? Він же й до хазяйства більше має охоти, ніж до вчення.

Василько спідлоба поглянув на батька й знову дивиться у вікно, немовби не про його й річ...

— То як ти скажеш, Василю? — вдався вже до його батько. — Тебе будемо женити, чи, може, пождемо, поки Петро школу скінчить?

— Ги!.. — засміявся Василько, соромливо закриваючись рукавом. Батькова розмова йому до вподоби, проте він стережеться, чи не жартує батько.

— Ну, то чого ж там сміятися! — промовляє поважно батько. — Кажи: коли женити — будемо женити, коли ні — підождемо.

— Кажи, Васильку, то, може, сьогодні де-небудь і засватаємо дівчину, — обізвалася й мати. Василько оглянув усіх — ніхто не сміється. «Чому б і справді мені не женитись?» — подумав він собі. Було б добре, коли б у його була жінка: обід варила б йому, сорочки прала, а він лежав би собі на печі та погукував би до неї: «Стара, а принеси огню, я люльку запалю!..»

— Ну, то як же? — казала мати. — Хочеш одружитися?

Василько витер рукавом носа, почервонів трохи й промовив, закриваючи рот рукою:

— Хо-чу!..

— Ну, от і гаразд! — каже батько. — Тепер тільки молоду треба йому вибрати. Чи, може, в тебе вже є на приміті яка?

А у Василька й справді є вже одна дівчина на думці. Давно вже сподобалась йому чорноброва Ганна — ще тоді, як вирятувала його з багнюки, як він був загруз колись, вертаючись з церкви; тоді Ганна вирятувала спершу його самого, потім його чоботи, що тільки халявки визирали з калюжі; втерла йому носа, заплакане обличчя та на додачу й поцілувала ще.

— Ганну хочу, — промовив Василько сміливіше.

— Ганну, то й Ганну, — згоджується батько, — тобі видніше. Та коли казати правду, то й дівка вона хороша: доброго роду, й на вроду гарна, й здорова... та, може, ще й приданого сот п'ять дадуть!.. Поможи тобі Боже, Василю!

Василько знає, що тут йому слід було б подякувати батькові, та чогось соромився й тільки чмихнув носом.

— Ну, то не будемо ж і гаятися, — каже далі батько, — будемо зараз одягатися та й по рушники підемо!.. Подай-но йому Петрову свитку! — гукнув до матері.

Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса — кличе Василька одягатись. Василько зліз з полу, взяв палець у рот, боком виходить на середину хати. Трохи немов соромно йому, ну та в новину це, — то й не дивно. Одягла його мати в свитину, поясом підперезала, в кишеню поклала батькову люльку, папушу тютюну за пояс застромила. Батько взяв зі столу хліб, дає йому під пахву. Взяв Василько той хліб, обома руками вчепився в його, насилу вдержить.

— Ну, сину, помолимося Богу й підемо, поки зовсім не спізніло, — каже до його батько. — Тільки треба тобі ще дещо сказати, попереду як іти. Чи будеш же ти за мене в громаду ходити, податки платити?

В громаду ходити — Василько залюбки ходив би, а от податки платити — то вже й не до душі йому...

— А де ж я грошей візьму? — спитав він.

— Як де грошей візьмеш? — дивується батько. — А ти ж будеш заробляти! Будеш орати, сіяти, косити... Ти ж тоді хазяїном будеш у нас. Ми тебе всі будемо слухати.

— Е-е!.. — протяг Василько з непевністю.

— Будеш уже сам усе робити, — себе й жінку годувати й зодягати, сестру заміж оддаси, а мене з матір'ю до смерті доглядати мусиш. Будеш доглядати? — перепитав батько.

Василька в жар кинуло, а уші зашарілись. Він уже й не радий був, що розпочав таку справу!

— Я не хо... — промовив він і схлипнув. Очі зразу налилися слізьми.

— Ну, а як же, сину? — ласкаво й тихо казав батько. — Хто ж нас з матір'ю стане годувати та доглядати? Поки ми здужали — робили, вас усіх годували, до розуму доводили, а як постарілися, то невже ж ти виженеш нас із хати, щоб ми з торбинками пішли попідвіконню?

Василькові зробилось і боязно чогось, і, Боже, як шкода тата з мамою...

Хліб випав у його з рук, і він на всю хату так і заголосив:

— Я ма-а-лий ще!..

Всі, що були в хаті, далі не могли вже втерпіти й весело зареготали.

Василько глянув кругом і зрозумів, що то все були жарти. Він з радощів аж сам засміявся. Потім засоромився, закрився руками та, скинувши Петрову свитку, вистрибом так і метнувсь на піч!

Часто після того питали його:

— А що, Василю, швидко будеш женитися?

Василько було помовчить трохи, а потім поважно одмовить:

— Так-то й женитись!.. Там тобі така морока, що нехай його й кат візьме!..

Словник

Іти́ в москалі́ — іти в солдати.
Стеря́тися — розгубитися.

Запитання

1. Що в поведінці Василька викликає усмішку? Чому головного героя називали «свекор»?
2. Чому батьки вирішили розіграти Василька?
3. Як хлопчик сприйняв пропозицію батьків одружитися?
4. Чому згодом Василько поміняв думку?
5. Як автор ставиться до свого героя? З чого це видно?

1. Прочитай ребус.

2. Чи часто діти, на твою думку, намагаються вдавати із себе дорослих? Чи траплялося таке з тобою? Чому? Розкажи.

Запитання від ровесника

Запитай у батьків, що означає слово «свекор». Розповідь запиши. Поділись інформацією з однокласниками.

Домашнє завдання

1. Намалюй ілюстрацію до найкомічнішого моменту в оповіданні «Свекор» Степана Васильченка.
2. Підготуйся до виразного читання за ролями уривка, що сподобався.

СТЕПАН ОЛІЙНИК
(1908–1982)

Степан Іванович Олійник народився 3 квітня 1908 р. в селі Пасисели на Одещині в селянській багатодітній родині.

З часом сім'я переїхала в село Третя Миколаївка (нині Левадівка). Писати Степан Олійник почав ще у школі. Одного разу в газету «Червоний степ» відіслав свою замітку, а через тиждень її надрукували. Радості Степана не було меж!

До кінця своїх днів Степан запам'ятав такі прості й такі мудрі батьківські слова: «Ну що ж, коли вже такий нетерпець, то пиши, сину. Але пиши правду. Боже тебе збав, щось неправдиве написати...»

Після закінчення чотирирічної школи продовжив навчання в Одесі у школі імені Лесі Українки. Закінчив літературний факультет Одеського педа-

гогічного інституту, працював учителем, журналістом. Протягом багатьох років був співробітником сатиричного журналу «Перець».

Під час Другої світової війни служив у лавах героїчних захисників Сталінграда, за що мав нагороди.

Творчий шлях розпочинав як поет-лірик. Справжнє своє покликання Степан Олійник знайшов у гуморі. У 1947 р. вийшла його перша збірка гумористичних творів «Мої земляки». Через рік — нова книжка «Наші знайомі», за яку одержав Державну премію. Відтоді створив чимало гумористичних творів, які перекладено багатьма мовами світу.

Жив у Києві, де й помер 11 січня 1982 року, похований на Байковому кладовищі.

Запитання

1. Де вперше була надрукована замітка С. Олійника?
2. У чому знайшов своє покликання автор?

Ля-ля-ля

Колись Шаляпіна і Гмирю
Без мікрофона чув весь світ,
А цей — несе його, мов гирю,
І за собою тягне дріт.
Спішить на сцену перед нами
І починає ще здаля
Завзято бацати ногами
Й варіювати «ля-ля-ля!»
Хоч безголосий — є в металі
Запас незайманих джерел!
Тож верещить динамік в залі,
Як недорізаний козел!
Збагни — чи спів то, чи розмова?
Щось шепче й вертиться, кружля...
Ані мелодії, ні слова!
Лящить обридле «ля-ля-ля!»
Я б не писав про безголосся
І про таких молодиків,
Та щось багато розвелося
У нас подібних «співаків»!
...Скінчивши, радіо включаю,
А в репродукторі здаля —
З тією ж силою лунає
Оте крикливе «ля-ля-ля!»

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

До речі...

Гмиря Борис Романович, Шаляпін Федір Іванович — славетні співаки.

Запитання

1. Якими дієсловами С. Олійник називає спів, що звучить з динаміків: **а)** кувікає й гарчить; **б)** скавучить і горланить; **в)** репетує й волає; **г)** верещить і лящить?
2. Кого висміює Олійник у цьому вірші?
3. Чому слово «співаки» взято в лапки?

Чудо в черевику

Як відомо, всі ледачі
Ждуть легенької удачі
(Без труда щоб їм везло!).
Так і з Васею було.
Вчиться Вася в п'ятім класі.
Якось друг і каже Васі:
— Знаю чудо я одне.
Чудо справді чарівне.
Будеш мати без мороки
Ти п'ятірки за уроки,
Лиш зроби, мій друже, так:
Роздобудь собі п'ятак,
Приліпи його, мов латку,
В черевик під ліву п'ятку,
Узувайся і ходи.
Піде діло — хоч куди!
Це я, — каже, — перевірив. —
...Вася здуру і повірив.
Ліпить Вася Боровик
П'ять копійок в черевик.
Взувся,
Тупнув,

Малюнок Анохіної Олександри, учителя початкових класів спеціальної школи «ШАНС»

Взявсь у боки:
— Більш не вчитиму уроки:
Повезе мені і так,
Під п'ятою ж є п'ятак!
Вранці йшов і всю дорогу
Припадав на ліву ногу.
Ось і школа,
Ось і клас.
Арифметика якраз.
— Боровик, іди до дошки!

Вася встав, пом'явся трошки,
На п'ятак натис — дарма!
Де ж те чудо?
Щось нема.
...За годину викликають,
З географії питають.
Вася встав — ні в сих ні в тих,
Замість чуда — в класі сміх.
Мав мороку він велику,
Бо п'ятак у черевику
Відіграв одну лиш роль
— Надавив йому мозоль!
Закінчилися уроки —
Бігли учні в різні боки.
Ну, а Вася Боровик
Ледве тяг свій черевик.
Під п'ятою п'ять копійок,
А у сумці — стільки ж двійок!

Запитання

1. Які риси характеру Васі висміює автор?
2. Чи варто покладатися на подібні забобони? Чому?

Запитання від ровесника

1. Який момент у гуморесці тобі видався найсмішнішим? Поясни, чому.
2. Що б ти порадив Васі? Запиши свої поради і поділися ними з друзями.

Домашнє завдання

1. Намалюй ілюстрацію до одного з віршів.
2. Підготуйся до виразного читання творів Степана Олійника.

Павло Прокопович Глазовий народився 30 серпня 1922 року в селі Новоскелюватка на Миколаївщині в сім'ї хлібороба. Дитинство його минуло серед широких південноукраїнських ланів, поміж щирих простих людей. Вчився у Новомосковській педагогічній школі на Дніпропетровщині. Його перший друкований твір побачив світ, коли майбутньому гумористові було вісімнадцять років.

ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ
(1922–2004)

Після закінчення педагогічної школи у 1940 році був призваний до лав армії. Учасник Другої світової війни. Пізніше навчався в Криворізькому педагогічному інституті, де познайомився з Остапом Вишнею. Письменник почав опікуватися подальшою долею талановитого юнака, подбав про те, щоб його перевели навчатися у Київ. Друкуватися почав з 1940 року. Пік популярності поета припав на 1980-ті.

1950 року закінчив філологічний факультет Київського педагогічного інституту імені О. Горького. Працював редактором гумористично-сатиричного журналу «Перець», згодом — заступником головного редактора журналу «Мистецтво».

Прославився в українській літературі як гуморист і сатирик. Писав здебільшого співомовки, віршовані гуморески та байки. Автор збірок «Великі цяці», «Карикатури з натури», «Смійтесь, друзі, на здоров'я», «Сміхологія. Посібник для всіх, кому любий сміх». Павло Глазовий — лауреат премії імені Остапа Вишні 1988 року за книгу «Сміхологія».

Чимало веселих творів Павла Глазового для дітей вийшли друком окремими книгами, публікувалися вони і в дитячих газетах і журналах.

Жив гуморист у Києві. Помер 29 жовтня 2004 року. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Запитання

1. Де минуло дитинство Павла Глазового?
2. Хто допоміг П. Глазовому стати письменником?
3. Назви збірки автора.

Тарас Бульба в Києві

В темну нічку-петрівочку
Сон мені приснився,
Що славетний Тарас Бульба
В Києві з'явився.
Іде козак Хрещатиком,
Іде, бадьориться.
— Яка ж, — каже, — у нас гарна
Та пишна столиця!
Хотів би я поїздити,
На все подивиться,
Якби дали ту карету,
Що без коней мчиться.
Ой не ходив козак славний
Вчитися до бурси,
А закінчив у Києві
Любительські курси.
Міліція за успіхи
Шоферу Тарасу
Дала права любителя
Найвищого класу.

Гукнув козак: — Не хочу я
Ні «Волги», ні «ЗІЛа»,
Дайте мені «Запорожця» —
То буде до діла! —
Підкотили «Запорожця».
Смикнув він дверцята
Та й спробував дужі плечі
В кабіну пропхати.
Як не бився, не мостився,
Не пуска залізо.
Хотів спину просунути —
І спина не лізе.
Ой сів славний запорожець
Верхи на машину
Та й заспівав нову пісню,
А не старовинну:
— Спасибі ж вам, сини мої,
За добрую ласку,
Що назвали «Запорожцем»
Дитячу коляску.

До речі...

Тарас Бульба — персонаж однойменної повісті Миколи Гоголя.

Запитання

1. Що тобі відомо про Тараса Бульбу?
2. Коли наснився авторові Тарас Бульба?
3. Які риси українського козака уособлює цей герой?

Запитання від ровесника

Які місця в сучасному Києві приємно вразили Тараса Бульбу? А ти любиш бувати в Києві? Розкажи.

Домашнє завдання

Який уривок твору тобі найбільше сподобався і чому? Прочитай його виразно.

Найважча роль

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
— У студії при театрі
Вчиться вже два роки.
Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.
Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри.
Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

Запитання

1. Чи вважаєш ти доручену синочкові роль найважчою? Чому мати справді вважає роль синочка такою?
2. Яку людську ваду, на твою думку, висміяно в гумореці? Переконай.

Запитання від ровесника

Чи траплялася у твоєму житті ситуація, схожа на описану в гумореці? Розкажи про неї.

Заморські гості

Прилетіли на Вкраїну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро:
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає. —
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.
— Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову.
Козирнув сержант і вдруге.
Не дивуйтесь, — каже. —
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

Запитання

1. Звідки до Києва прибули гості?
2. Чому сержант вирішив, що туристи — вихована, культурні люди?
3. Як ти розумієш назву твору?
4. Що це за канадці, які знають українську мову і дбають про неї?

1. Підбери прислів'я про мову. Вивчи їх напам'ять.
2. Підготуй виразне читання гуморески, що сподобалася.

Запитання від ровесника

Як Павло Глазовий ставиться до рідної мови? А як ставишся до неї ти та твої рідні? Якою мовою розмовляєте вдома? Чому?

Домашнє завдання

Намалюй карикатуру на когось із персонажів твору «Заморські гості».

ОСТАП ВИШНЯ
(1889–1956)

Відомий український гуморист і сатирик. Справжнє прізвище та ім'я Павло Губенко. Народився на хуторі Чечва (тепер с. Грунь) на Сумщині в незаможній родині дрібного службовця. Закінчив Київську військово-фельдшерську школу. Працював у залізничній лікарні. У роки революційних подій навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Брав активну участь у суспільному житті, за що був арештований. З 1921 року працював у редакціях різних газет, де друкував фейлетони й усмішки, яких із нетерпінням чекали читачі. У 20-і роки став «королем українського тиражу». Відтоді Остап Вишня надрукував близько десяти книжок, став найпопулярнішим письменником України. За життя митця побачило світ понад 100 збірок його творів, деякі з них перевидавалися по шість разів. Особливо були популярні «Усмішки сільські», «Мисливські усмішки», «Вишневі усмішки кримські» та ін.

25 грудня 1933 року його звинуватили в контрреволюційній діяльності, засудили до розстрілу, який був замінений десятирічним ув'язненням. Арешт відбував у Чиб'ю Ухто-Печорського табору (нині це місто Ухта, Республіка Комі, Росія). Із заслання повернувся морально надломлений, але гумору не втратив. В останні роки працював у журналі «Перець».

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

Остап Вишня був затятим мисливцем і рибалкою. Щоправда, на полювання збирався з гаслом: «Хай живуть зайці!» Надзвичайно любив природу, під час полювання відпочивав душею, заспокоювався. Часто полював разом із поетом Максимом Рильським. Упродовж усього життя писав усмішки про мисливців та рибалок.

Запитання

1. У якій родині народився Остап Вишня?
2. Ким був за першою освітою письменник?
3. Назви твори Остапа Вишні.
4. За що письменник відбував покарання?
5. Пригадай гасло мисливця Остапа Вишні.

Усмі́шка — різновид фейлетону та гуморески, який увів в українську літературу Остап Вишня.

Заєць

І

Золота осінь...

Ах, як не хочеться листу з дерева падати, — він аж ніби кров'ю з печалі налився і закривавив ліси.

Сумовито рипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен, і тільки берізка, жовтаво-зелена й «раскудря-кудря-кудрява», — ген там на узліссі білявим станом своїм кокетує, ніби на побачення з Левітаном жде чи, може, Чайковського на симфонію викликає.

Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм «кру-кру»:

— «Чуєш, брате мій, товаришу мій?» Відлітаємо!

Золота осінь...

От в цей саме час заєць уже збігав до підборщика хутра, той йому вже на всі прорішки попідбирав густо-теплі шматочки, вичистив вуха й лапки і посадив на ріпицю білий помпон.

Набиваються набої крупним шротом, витягаються теплі штани й піджак, мастяться грубіші чоботи, деруться на онучі теплі підштаники, відкидається

набік веселенький картузик-кепочка, а натомість розтягається на кулаках сумовито-серйозна капелюха...

Коли в качачому полюванні більшу вагу мали помідори й огірки, то тут їх заміняють сало й ковбаса.

Незмінною залишається стопка.

При полюванні на качки стопка, як ми знаємо, береться, щоб вихлюпувати воду з човна, а при полюванні на зайця з неї, при певному досвіді, дуже добре оглядати обрій; коли дивитись крізь дно, — місцевість рельєфнішає.

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

Всі вищейменовані тверді, плинні й газуваті речі розкладаються в певному порядку на канапі, ви ходите й усе кілька разів перераховуєте, перевіряючи, чи нічого не забули:

— Штани, значить є! Чоботи є!.. Онучі, значить є!.. Набої є!.. Сало й ковбаса є!.. Гм-гм... є... Чи не мало буде?

— Досить, досить! — поспішає посемейство...

— А де ж стопка?

— Та ось, за рюкзаком!

— Поклади в рюкзака, а то закотиться. Ну, все, здається. Так я краще зарані виїду, щоб не спізнитись на поїзд.

Ви швиденько одягаєтесь, вкладаєте все в рюкзак.

— Ну, бувайте здорові! Не сумуйте. Деньків за два-три я буду!

— А рушницю ти взяв?

— А й справді, де ж це вона?

— Та я стола нею підперла, бо ніжка поламалась...

— Та хіба ж можна рушницею?!

— А що їй зробиться? Хоч яка-небудь користь із неї... А то ж...

— Ну, годі, годі! Бувай здорова. Поспитай у Катерини Миколаївни, як зайця салом шпигувати, а то ж потім зіпсуєш... Та купи сала не менш як на трьох зайців.

— На трьох?

— Ну, купуй на п'ять! Я більше як п'ять не стрілятиму.

Поїхали...

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

II

Полюють зайців в основному трьома способами: з підйому, з-під собак-гончаків і на засідах.

З підйому можна полювати одному й колективом.

Ідеш собі один чи ріллею, чи озиминою, чи бур'янами і «витоптуєш» зайця, який, як відомо, вдень лежить і відпочиває... Ви підходите до його лігвочка, заєць і вискакує...

Коли полюєте компанією, тобто колективом, краще йти так званим «котлом», такою ніби дугою, щоб фланги були спереду від центра. Заєць як вискочить, приміром, в центрі, то вже йому, інакше як на сковорідку, бігти нема куди.

— Як же краще, — спитаєте, — полювати: одному чи колективом?

Майже однаково.

Коли йдете один, то один промазуєте, коли йдете колективом, то промазуєте колективом.

Дуже цікаво полювати зайців з собаками-гончаками.

Коли такі собаки є, їх пускають у лісок чи в байрак, вони біжать, підіймають зайця і «голосом» його гонять.

Ви стаєте на путі, де має бігти заєць, і мажете по ньому на тій путі.

Та краса заячих ловів з гончаками не тільки у вашому промахові...

Ви уявляєте собі, коли ціла зграя гончаків іде слідом за зайцем, ніби якийсь оригінальний, ні в якій філармонії небачений і нечуваний, оркестр. Заливається флейта, трубить з переливами трубач, рявкає бас, гуде баритон...

«Скільки жару, скільки страсті в голосах...»

Ех, якби в наших оркестрах з такою пристрастю грали оркестранти, — які б були симфонії!

Стоїш, слухаєш, рве серце тобі груди, поломеніє в тебе мозок, і ти мажеш, мажеш, мажеш...

На засіди ви виходите, коли вже добре стемніє... Виходите в великому дубленому кожусі. Хазяїн вас питає:

— Може б, і свитку ще надягли?

— Ні, — кажете, — не треба. Не так уже воно й холодно. І вітру нема. Та й первак у вас з коміром. Теплий первак, я його добре підпережу, воно не продме.

Засідаєте біля величезного колгоспного ожереду соломи...

Ніч темна, бадьора.

На небі, над ожередом, — зорі, на землі, під ожередом, — зайці.

Сіли, закутались.

— Ну, налітайте, которі тут зайці є!

Тихо-тихо...

Аж ось десь аж із сусіднього села:

— «Котила-а-а-ася...»

І тихо.

Ще щільніше закутуєтесь у кожуха...

Замислюєтесь...

Мимоволі із грудей:

Ой, зійди, зійди, ясен місяцю,

Як млиновеє коло...

І знову тихо.

Голова на солому хилиться, хилиться, хилиться... Під кожухом тепло-тепло...

І на серці тепло-тепло...

* * *

Раптом над вухом:

— Доброго ранку! Заснули?!

— Драстуйте! Невже заснув?!

— А вже й сніданок на столі! Ходімте!

— Ходімо.

— А де ж ваша рушниця?

— Нема... Дивись. Сюди-туди — нема рушниці.

— Та то так! Тут у нас не зівай! Підслідили, значить, і хапнули. Ну, нічого: може, десь випливе...

— Неприємно! Не кажіть хоч нікому!

III

Додому ви все-таки зайця привезли.

— А де ж рушниця? — питається посемейство.

— Курок трошки закапризив: заніс до майстра. Увечері ви їсте нашпигованого салом зайця. За столом урочисто: перший в цьому сезоні заєць.

Трапезу ділить з вами і ваш вірний по полюванню товариш.

— Будьмо!

— Будьмо!

По вечері ви благальне дивитесь на вірного товариша, а він, прощаючись, заплітається:

— Ти ж не забудь узавтра занести, що на зайця позичав.

Запитання

1. Які епізоди твору «Заєць» тебе насмішили? Чим саме?
2. Яке враження справили на тебе описи природи?

1. Добери до слова **«осінь»** прикметники. З одним словосполученням склади і запиши речення.
2. Відгадай загадку.

Влітку сіренький,
а взимку біленький,
довгі вуха має,
швидко стрибає.

3. Розглянь малюнки до тексту. Поділись думками з однокласниками.
4. Прочитай ребус.

5. Придумай заголовки до розділів твору «Заєць».

Запитання від ровесника

Перекажи зміст твору своїм рідним, використовуючи міміку й жести. Розкажи, чи зрозуміли тебе. Чому?

Домашнє завдання

Зроби ксерокопію з оповідання Остапа Вишні «Заєць» від слів «Золота осінь...» до слів «От в цей саме час...». Зафарбуй рядки цього уривка олівцями, добираючи кольори відповідно до барв, які виникають у твоїй уяві під час читання. Поясни свій вибір кольорів.

Фазани

Малюнок Ражди Надії, мами учня спеціальної школи «ШАНС»

— Дідусю, а коли ти мене на охоту візьмеш? Я теж хочу зайчика встрелити!

Отак завжди маленький Павлик прохав свого дідуся-мисливця, як тільки дідусь брався за рушницю.

Дідусь гладив Павлика по голівці:

— Візьму, візьму, Павлику, ти ще маленький, підростеш, тоді й візьму...

Дідусь дуже любив маленького Павлика і завжди йому розповідав про зайців, про вовків, про лисичок, про всіх звірів, що він їх полював.

А одного разу прийшов із лісу та й каже:

— Павлику, а я фазана бачив.

— Де ти, діду, фазана бачив?

— У нашому лісі!

— Якого фазана?

— Такого, як ото ми з тобою бачили в зоологічному парку.

— Із отаким червоним хвостом? З отаким великим, що отак аж дугою загинається?

— З таким самим! Фазанів, Павлику, привезли у наш ліс аж із далекого Казахстану! Привезли й пустили в нас! Тепер вони у нас плодитимуться.

— Дідусю, візьми мене, будь ласка, в ліс фазанів полювати!

Дідусь якось так загадково посміхнувся та й каже:

— Добре, Павлику! Взавтра підемо в ліс до фазанів.

Маленькому Павликові так хотілося піти з дідом на фазанів, що він і вночі прокидався та все питав маму:

Малюнок Чумаченко Тетяни, учителя ритміки спеціальної школи «ШАНС»

— Мамо! Чи скоро вже ранок?

— Спи, Павлику! Спи! Дідусь без тебе в ліс не піде! Раз уже він сказав, що тебе візьме, то, значить, візьме.

Дуже рано прокинувся Павлик. Бачить, а дід уже ходить по кімнаті, одягнений у повстяки, у ватяні штани і кожушок...

— Дідусю, — крикнув Павлик, — а мене хіба не візьмеш?

— Візьму, Павлику, візьму! Одягайся! Тільки добре одягайся, бо бачиш, скільки за ніч снігу нападало!

Павло тепло одягся: і светр, і теплі рейтузи надів, і валянки, і шапку-ушанку...

— Ну, я вже готовий, дідусю! Бери рушницю, та й підемо! — каже до дідуся Павлик. А дід йому:

— Ні, Павлику, ми сьогодні рушниці не братимемо! Ми щось інше сьогодні для фазанів візьмемо. Ходімо!

Вийшли дідусь з Павликом з хати та й пішли під повітку.

А під повіткою дідусь зарані заготував кілька снопів з ячменю. Невимолочених, із зерном. Та серед великих снопів і кілька маленьких було — для Павлика.

— От з якими «рушницями» полюватимемо фазанів ми з тобою, Павлику!

Та й розповів дідусь Павликові про те, як треба оберігати взимку птицю, і не тільки фазанів, що оце тільки їх привезли до нашого лісу, а й всіляку птицю: і куріпок, і синичок, і щигликів, що взимку, як випаде сніг, не мають змоги знайти собі їжу...

Дідусь із Павликом пішли до лісу, розгорнули на галявині сніг і поклали снопики ячменю...

— Давай, Павлику, заховаємося отут, за ліщиною! Подивишся, який червоний красунь фазан зараз до ячменю прибіжить.

І справді, — тільки-но вони присіли за кущем ліщини, збоку щось заквоктало, залопотіло крильми, і чудесний червоний красунь фазан із хвостом дугою підбіг до снопа й почав клювати зерно.

Дідусь обняв Павлика та й каже:

— Отак, Павлику, завжди роби! Взимку, коли багато снігу, підгодовуй пташку в лісі! Добре?

— Добре, — відповів Павлик.

Запитання

1. На яке «полювання» взяв дід Павлика?
2. Чому потрібно підгодовувати птахів зимою в лісі?

1. Опиши зимовий ліс, добираючи прикметники. Розповідь запиши.
2. Склади план до оповідання.
3. Перекажи оповідання від імені Павлика.

Запитання від ровесника

Розкажи, чи є у твоїй сім'ї мисливці.

Домашнє завдання

1. Навчися виразно читати уривок, що сподобався.
2. Намалюй ілюстрації до тексту.

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 7

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Яка байка Леоніда Глібова тобі запам'яталася і чому?
2. Які народні прислів'я та приказки використав Глібов у байці «Щука»?
3. Кому з персонажів байки «Щука» автор співчуває? Чому? Кого засуджує? За що?

4. У чому повчальний зміст байок?
5. Що приховує Леонід Глібов у своїх акровіршах?
6. Що об'єднує співомовки «Козак і король» та «Запорожці у короля»?
7. Які емоції під час читання співомовок С. Руданського в тебе виникли?
8. Підготуй виразне читання за ролями співомовки, що сподобалася.
9. Чого навчає оповідання С. Васильченка «Свекор»?
10. Що у творах С. Олійника викликає у тебе сміх?
11. Як ти вважаєш, чи багато таких «артистів-співаків», як у гумореці «Ля-ля-ля», на українській естраді?
12. Яка головна думка гумореки «Тарас Бульба у Києві»?
13. Яку проблему порушив П. Глазовий у гумореці «Заморські гості»?

1. Поясни назву оповідання «Басурмен».
2. У Семена з оповідання «Басурмен» багата творча уява, він уміє бачити красу природи. Знайди це місце в тексті й зачитай. А ти вмієш бачити красу природи? На що тобі схожі квіти й травинки?
3. Продовж речення: **«Мене найбільше вразив твір С. Васильченка «...» тим, що...».**
4. Чого навчає тебе і твоїх однолітків гумореска «Чудо в черевику»?
5. Добери приказки та прислів'я, які відбивають риси вдачі Васі Боровика і деяких сучасних «співаків». Поясни ці прислів'я.

Домашнє завдання

1. Яким було б життя людини без гумору? Доведи свою думку.
2. Визнач найпопулярніший у твоєму класі твір Остапа Вишні й з'ясуй, чому однокласникам сподобався саме він.

Розділ 8

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ ТА ПРИГОД

Малюнок Терещенко Вікторії,
учителя трудового навчання спеціальної школи «ШАНС»

АНТУАН
ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ
(1900–1944)

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері увійшов у літературу як поет авіації, вільної думки, казкової фантазії, дивовижного злету: «...Я живу в польоті... Лише той мене розуміє, хто відчув непоясненну любов до польоту...», — писав він про свою творчість.

Антуан Жан Батіст Марі Роже де Сент-Екзюпері народився 29 червня 1900 року у старовинній аристократичній родині в Ліоні (Франція). Батько помер рано, тож виховувала дітей матір — надзвичайно чуйна, високоосвічена і талановита жінка, яка кохалася в живописі й музиці і зуміла передати своє захоплення всім своїм дітям. Антуан навчався у Паризькій школі мистецтв.

Ще навчаючись в університеті, майбутній письменник вирішує стати льотчиком. «Для мене літати й писати — одне й те саме, — говорив він. — Головне — діяти, головне — знайти себе. Авіатор і письменник... однаковою мірою пізнають світ».

У 1929 році побачив світ перший художній твір Екзюпері — роман «Пошта — на Південь» (або «Південний поштовий»). Пізніше він написав «Нічний політ». За обома його творами зняли кінофільми.

Антуан де Сент-Екзюпері був одним із перших професійних льотчиків Франції.

Авіація й література в житті Сент-Екзюпері стояли на першому місці. За спогадами друзів, письменник дуже любив також французькі народні пісні, джаз, кіно, гумор. А як він умів розповідати! Його слухали, затамувавши подих, коли він у товаристві розповідав про те, як мало не помер від спраги в Лівійській пустелі.

Друзів у Сент-Екзюпері було небагато, але якщо вже він знаходив друга, то на все життя. Коли його найкращий товариш льотчик Гійоме розбився в горах, Сент-Екзюпері, сподіваючись знайти друга, день у день кружляв над гірськими вершинами, спускався до самісінького дна крижаних ущелин.

Після багатьох аварій письменника визнали непридатним для служби в авіації. Та коли починається Друга світова війна, Антуан де Сент-Екзюпері добровільно записується до військової розвідки.

Майор Антуан де Сент-Екзюпері 31 липня 1944 року вирушив на своєму літаку в розвідувальний політ і не повернувся. Цей політ став для нього останнім. Він загинув над морем поблизу острова Корсика.

Книги французького льотчика і всесвітньо відомого письменника перекладено багатьма мовами.

Під час перебування у США у 1943 році Сент-Екзюпері написав ліричну казку «Маленький принц».

«Звідкіль я? Я з мого дитинства як з країни...»; «Усі ми родом з дитинства» — це афоризми Антуана де Сент-Екзюпері. Він свято вірив у те, що діти бачать і сприймають навколишній світ природніше, ніж дорослі, отже, правильніше.

«Маленький принц» — казка про льотчика, який опинився в африканській пустелі Сахара внаслідок аварії літака. Тут чоловік зустрів маленького принца, у якого була своя планета завбільшки з будинок і якому не вистачало друга. Подорожуючи від астероїда до астероїда, маленький принц знайомиться з їх досить дивними мешканцями. Але головна зустріч у нього відбулася на Землі — він познайомився з мудрим лисом, який відкрив йому таємницю дружби й любові.

Казка «Маленький принц» побачила світ у квітні 1943 року в Нью-Йорку.

Запитання

1. У якій родині народився Антуан де Сент-Екзюпері?
2. Чи здійснилася мрія письменника?
3. Доведи, що Сент-Екзюпері — відданий товариш.
4. Який епізод життя Антуана де Сент-Екзюпері тебе найбільше вразив? Намалюй словесний портрет письменника.
5. Коли автор написав казку «Маленький принц»?

Маленький принц

(Уривки)

«Маленького принца» потрібно читати повільно, заглиблюючись у кожну фразу, тому що кожна його історія — це філософський погляд на життя людини, авторська порада, як треба жити людям, щоб бути щасливими. Письменник переконує нас, що головне — у наших душах, у нашому ставленні до моральних і матеріальних цінностей. На жаль, дуже часто ми заклопотані справами, які не мають справжньої ваги, заглиблені у дріб'яз-

кові конфлікти, що замулюють душу і затуманюють розум. Потрапивши на Землю, маленький принц багато чому дивується. Він бачить, як люди весь час поспішають, намагаючись зекономити час, а самі витрачають його даремно, не вміють насолоджуватися тим, що дарує їм природа. Люди часто не розуміють, у чому полягає справжнє щастя. Зате на нашій планеті маленький принц пізнає і мудрість, і дружбу.

Пілот і маленький принц шукають серед пустелі живу воду — символ істини. І знаходять її — свіжу, кришталево чисту, здатну відновлювати сили і звеселяти душу.

IX

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Вранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив діючі вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана — все одно що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не вернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

— Прощавайте, — мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

— Прощавайте, — сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

— Я була нерозумна, — озвалася нарешті квітка. — Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

— Авжеж, я люблю тебе, — почув він. — Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте.

Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

— А вітер...

— Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

— А звірята...

— Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

Малюнок Біневич Інни,
учителя математики спеціальної
школи «ШАНС»

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

— Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже горда квітка...

XVII

Отож, потрапивши на Землю, маленький принц не побачив ані лялечки і вельми здивувався. Він уже злякався, що помилково залетів на якусь іншу планету, аж тут у піску ворухнулося кільце такої барви, наче місяць.

— Добривечір, — мовив про всяк випадок маленький принц.

— Добривечір, — відповіла гадюка.

— На яку це планету я потрапив?

— На Землю, — мовила гадюка. — До Африки.

— Ага. То що, на Землі нема нікого?

— Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика, — сказала гадюка.

Маленький принц присів на камінь і звів очі до неба.

— От цікаво — чому зорі світяться, — сказав він. — Мабуть, щоб кожен рано чи пізно міг відшукати свою зірку. Диви, он моя планета — саме над нами. Але як до неї далеко!

— Гарна планета, — мовила гадюка. — А чого ти сюди завітав?

— Я посварився з одною квіткою, — зітхнув маленький принц.

— Ага, он воно що...

І обоє змовкли.

— А де ж люди? — знов озвався нарешті маленький принц. — У пустелі все-таки самотньо...

— Серед людей також самотньо, — відповіла гадюка.

Маленький принц глянув на неї пильно.

— Чудна ти істота, — мовив він. — Завтовшки з пальчик...

— Зате моці у мене більше, ніж у пальці короля, — сказала гадюка.

Маленький принц усміхнувся.

— Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

— Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, — мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

— Усякого, кого я торкнусь, я повертаю землі, з якої він вийшов, — мовила ще вона. — Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

— Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

— О, я добре зрозумів, — сказав маленький принц, — але чому ти весь час говориш загадками?

— Я розв'язую всі загадки, — відповіла гадюка.

І обоє змовкли.

XXI

Отоді-то й показався лис.

— Добридень, — мовив лис.

— Добридень, — звичайненько відказав маленький принц і озирнувся, та нікого не побачив.

— Осьдечки я, — озвався голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний!

— Я лис, — відповів той.

— Пограйся зі мною, — попрохав маленький принц. — Мені так журно...

— Я не можу з тобою гратися, — мовив лис. — Я не приручений.

— О, даруй, — сказав маленький принц. Але подумав і додав: — А що означає — приручити?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти тут шукаєш?

— Шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає — приручати?

— Люди, — мовив лис, — мають рушниці й ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

— Ні, — сказав маленький принц. — Я шукаю приятелів. А що означає — приручати?

— Це поняття давно забуте, — мовив лис, — Воно означає: прихилити до себе...

— Прихилити до себе?

— Авжеж, — мовив лис. — Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

— Я вже трошки розумію, — проказав маленький принц. — Є одна рожа... мабуть, вона мене приручила...

— Цілком можливо, — відповів лис. — На Землі чого тільки не побачиш...

— О, це не на Землі, — заперечив маленький принц.

Лис нібито дуже здивувався.

— На іншій планеті?

— Так.

— А мисливці є на тій планеті?

— Нема.

— Як цікаво! А кури є?

— Нема.

— Ех, світ недосконалий! — зітхнув лис.

А потім знову повернувся до того самого:

— Одноманітне в мене життя. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Всі кури однакові, і люди всі однакові. І я нуджусь. Але як ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу й розрізнятиму її серед усіх інших.

Почувши чиїсь кроки, я ховаюся в нору. Зате твоя хода, як музика, викличе мене з нори. А потім — дивись! Бачиш, он там, на ланах, достигає пшениця? Я не їм хліба. Збіжжя мені ні до чого. Пшеничні лани не ваблять мене. І це сумно. Але в тебе чуб ніби золотий. І як добре буде, якщо ти

мене приручиш! Золоте збіжжя нагадуватиме мені про тебе. І я полюблю шелест колосся на вітрі...

Лис замовк і довго глядів на маленького принца. А потім попросив знову:

— Будь ласка... Приручи мене!

— Я б радо, — відмовив маленький принц, — але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і узнати багато всяких речей.

— Узнати можна лише те, що приручиш, — мовив лис. — Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля — приручи мене!

— А що для цього треба зробити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, — відказав лис. — Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив о тій самій порі, — попросив лис. — Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я узнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... Повинні бути обряди.

— А що таке обряд? — поцікавився маленький принц.

— Це теж річ давно забута — розтлумачив лис. — Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, приміром, такий обряд у двох мисливців. У четвер вони танцюють з сільськими дівчатами. І який же це чудовий день — четвер! Я йду на прогулянку й доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, всі дні скидалися б один на один і я зовсім не мав би дозвілля.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

— О, я плакатиму по тобі.

— Сам винний, — мовив маленький принц. — Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж, — згодився лис.

— Але ж ти плакатимеш! — мовив маленький принц.

— Виходить, ти нічого не вигадав.

— Вигадав, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

— Піди ще поглянь на рожі. Ти зрозумієш, що твоя рожа — єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на рожі.

— Ви нітрохи не схожі на мою рожу, — мовив він їм. — Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він — єдиний в усьому світі.

Рожі дуже зніяковіли.

— Ви дуже гарні, але порожні, — сказав іще маленький принц. — Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою рожу подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо нищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводились метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась і навіть як замовкала. Рожа ця — моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

— Прощавай... — мовив він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

— Найголовнішого не побачиш очима, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Твоя рожа дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

— Моя рожа дорога мені... — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — мовив лис, — але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою рожу.

— Я відповідаю за свою рожу, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

(Переклад з французької Анатолія Жаловського)

Запитання

1. Хто такий маленький принц?
2. Як склалися взаємини маленького принца і квітки? Чого навчає ця історія?

1. Яку роль у людському житті відіграє спілкування? З ким маленькому принцу найцікавіше спілкуватися? А тобі?
2. Яка головна думка казки «Маленький принц»?
3. Склади план до казки. Перекажи її за планом.
4. Намалюй, яким ти уявляєш маленького принца. Опиши малюнок.

Запитання від ровесника

Прочитай подані вислови. Кому з героїв твору вони належать? Як ти їх розумієш?

- Намислив іти, то йди.
- Добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.
- Серед людей також самотньо.
- Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив.

Домашнє завдання

Підготуй виразне читання епізодів, які найбільше сподобалися і змусили тебе замислитися над основними цінностями людського життя.

Видатний англійський письменник Джонатан Свіфт народився 30 листопада 1667 року в місті Дублін (Ірландія) у родині бідного службовця. Його батько був суддівським чиновником, він помер, коли син ще не народився, сім'я жила в бідності. Тому вихованням хлопчика займався дядько Годвін, з матір'ю Джонатан майже не зустрічався.

Після школи він вступив у Трініті-коледж Дублінського університету, який закінчив у 1686 році. Свіфт отримав ступінь бакалавра з гуманітарних наук. Але в Ірландії почалися заворушення, які спонукали Свіфта перебратися до Англії. Він працював секретарем знатного вельможі.

ДЖОНАТАН СВІФТ
(1667–1745)

У 1690 році Свіфт повернувся до Ірландії, почав писати вірші. У 1692 році Свіфт отримав звання магістра в Оксфорді, а пізніше прийняв духовний сан англіканської церкви, був призначений сільським священником.

Наступні 10 років він займається садівництвом, проповідує та доглядає за будинком, наданим йому церквою. Також він знову починає писати. Публікує твори «Казка бочки» і «Битва книг».

У 1713 році він був призначений деканом (настоятелем) собору Святого Патріка в Дубліні. Джонатан Свіфт починає працювати над своїм найзнаменитішим твором «Мандри Гуллівера», який приніс йому світову славу.

1726 року виходять перші два томи «Мандрів Гуллівера»; інші два були опубліковані наступного року. Книга стала популярна і часто перевидавалася.

19 жовтня 1745 року Джонатан Свіфт помер. Похований письменник у Дубліні.

Запитання

1. Хто і чому займався вихованням Джонатана Свіфта?
2. Де навчався майбутній письменник?
3. Який твір приніс йому світову славу?

Мандри Гуллівера

(Уривки)

Частина І. ПОДОРОЖ ДО ЛІЛІПУТІВ

Розділ 1

Ми відпливали з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала досить спокійно. Та коли ми вже прямували до Індії, нас захопив страшний шторм...

П'ятого листопада в густий туман дозорець помітив скелю. Сильний вітер гнав нас просто на неї. За мить корабель налетів на скелю й розбився. Шістьом з екіпажу, і мені в тому числі, пощастило опустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Ми гребли, гадаю, зо три милі*, доки знемоглися зовсім. Шквал з півночі перекинув наш човен...

Я плив навмання, підштовхуваний вітром і припливом, раз у раз шукаючи ногами дна й не знаходячи його. Кінець кінцем, уже знесилений

до краю, я раптом відчув під ногами дно. На той час шторм помітно вщух. Дно було таке положисте, що я брів з милю, перше ніж добувся до берега; це сталось, як здається мені, години о восьмій вечора. Я пройшов ще з півмилі, але не натрапив ніде ні на які ознаки житла чи людей або ж був такий змучений, що не помітив їх.

Від утоми та спеки мені дуже захотілося спати. Я ліг на низеньку м'яку траву й заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Проспав я щонайменше дев'ять годин, бо, коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів підвестись, але не спромігся й поворухнутись: я лежав горілиць, і мої руки та ноги з обох боків — так само, як і моє довге, цупке волосся, — були прив'язані незліченними нитками до чогось на землі. І на всьому тілі я відчував тоненькі перев'язі, що обплутували мене від пахов до стегон. Я міг дивитися лише вгору; сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, розгледіти я не міг, бо, неспроможний перевернутись, бачив саме небо...

А тим часом лежати мені було дуже незручно. По довгих зусиллях мені пощастило розірвати нитки й витягти з землі кілочки, до яких була прив'язана моя ліва рука. Водночас, шарпнувши головою (що завдало мені невимовного болю), я трохи звільнив моє волосся і спромігся повернути голову дюймів* на два. Але чоловічки втекли швидше, ніж я встиг спіймати когось із них. Знявся пронизливий крик. А коли гамір ущух, один із них голосно вигукнув: «Тольго фонак!»

У ту ж мить я відчув, як у мою ліву руку ввігналося з сотню стріл, що кололи мене, наче голки. До того ж чоловічки разом вистрілили в повітря, як ми стріляємо з гармат, і багато стріл упало мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в обличчя, хоч я його зараз же затулив рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав від досади та болю і знову спробував звільнитись. Але чоловічки випустили ще більше стріл, і дехто з них намагався уколоти мене списом у бік. Добре, що на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти. Я подумав, що найобачніше буде лежати поки що тихо, а вночі, користаючися вільною лівою рукою, визволитися зовсім. Я мав підстави вважати, що міг би стати до бою з найбільшими арміями, які вони могли зібрати проти мене, коли всі мешканці цієї країни не більші за тих, котрих я бачив. Але доля судила інакше. Помітивши, що я не рухаюся, вони перестали стріляти. З гомону, що долинав до моїх вух, я здогадався — їх стало більше. Ярдів* за чотири від мене,

якраз проти мого правого вуха, чути було стукіт, що тривав цілу годину, так, ніби щось там будували. Повернувши голову, наскільки дозволяли кілочки та нитки, я побачив поміст футів* на півтора заввишки з двома чи трьома драбинами; на ньому могло поміститися четверо таких чоловічків. Звідти один з них — мабуть, якась поважна особа — виголосив до мене довгу промову, з якої я не зрозумів жодного слова.

Малюнок Дяченко Ольги, учителя математики спеціальної школи «ШАНС»

За наказом промовця до мене підійшло з півсотні тубільців. Вони розрізали нитки, якими була прив'язана моя голова, і тим дали мені змогу повернути її на правий бік, щоб бачити промовця і всі його рухи. Він здавався людиною середнього віку і був ніби вищий на зріст, ніж троє інших, що супроводили його. Один із них, трохи довший за мій середній палець, підтримував шлейф його мантії, ще двоє стояли з обох боків. Він промовляв, як справжній оратор, і в його словах було чути і погрози, і обіцянки, і співчуття, і ласку.

Я відповів йому покірним тоном, знявши вгору ліву руку і звівши очі до сонця, немов прикликаючи його за свідка. Я майже помирав з голоду — востаннє я їв за кілька годин перед тим, як покинув корабель, — отже, кілька разів підніс палець до рота на ознаку того, що хочу їсти. Вельможа зрозумів мене дуже добре. Він зійшов з помосту, звелів приставити до мене багато драбин, і ними до мого рота полізли сотні тубільців, несучи в кошиках їжу, яку наказав зібрати й приставити до мене владар, ледве довідавшися про мою появу на острові. Я помітив, що вони принесли мені м'ясо різних тварин, але не міг розібрати, яких саме. Там були і стегна, і філе, і лопатки, що виглядом своїм нагадували баранину, але всі вони були менші за жайворонкове крильце. Я ковтав їх по дві, а то й по три разом і з'їдав щоразу по три хлібини, кожна з мушкетну кулю завбільшки. Чоловічки прислужували мені дуже жваво і на всякі лади виявляли свій подив з мого великого зросту та апетиту.

Потім я дав знак, що хочу пити. Побачивши, як я їв, вони зрозуміли — малою кількістю питва я не вдовольнюся. Вони підкотили до моєї руки

одну з найбільших своїх бочок і вибили в ній днище. Я вихилив її одним духом, бо там було менше як пів пінти* легкого вина, що скидалося на бургундське, але було куди смачніше. Випивши другу бочку, я знаками показав, що хочу ще, але вина в них більше не було. Коли я закінчив свою дивну трапезу, чоловічки загукали з радощів і затанцювали в мене на грудях.

Признаюся, що, коли вони бігали по моєму тілу сюди й туди, мені не раз кортіло схопити в жменю сорок чи п'ятдесят з тих, котрі навернуться під руку, і скинути їх на землю. Проте, зваживши на моє становище й на ту шкоду, яку вони могли мені заподіяти, а також на власну урочисту обіцянку (бо так тлумачив я свою принижену поведінку), я зразу й відмовився від свого наміру. До того ж я вважав, що це була б невдячність до людей, які поводяться зі мною так гостинно і так щедро частують мене. А в думці я дивувався з хоробрості цих маленьких людей, які наважувались злазити на мене й ходити по моєму тілу, тим часом як одна моя рука була вільна, і не тремтіли від одного погляду на таке гігантське створіння, яким я мусив був здаватися їм.

Трохи згодом, коли вони побачили, що я не прошу більше їсти, переді мною з'явився той самий вельможа. Він, злізши на мою праву ногу, наблизився до мого обличчя в супроводі почту з дванадцяти чоловік. Він присунув мені під самісінькі очі вірчий лист за монаршим підписом і говорив зі мною без будь-яких ознак невдоволення, але вельми рішучим тоном. Промовляючи, він часто тицяв пальцем, як виявилось потім, у напрямку столиці, що була за півмилі від нас: державна рада ухвалила перевезти мене туди. Я відповів небагатьма словами. Вільною лівою рукою я кілька разів доторкнувся до правої (але проносив її високо над головою його ясновельможності, — боявся зачепити його чи когось із його почту), а тоді до своєї голови та тіла, показуючи, що хочу визволитись.

Він, здається, досить добре зрозумів мене, бо заперечливо похитав головою і рухом руки пояснив, що мене одвезуть у столицю як полоненого. Воднораз іншими знаками він дав мені зрозуміти, що в мене буде вдосталь їсти та пити і що зі мною поводитимуться дуже добре. Мені знову захотілося розірвати свої пута. Але, відчувши пекучий біль від стріл на своїх грудях та обличчі, які були всі в пухирях, і побачивши, що натовп довкола зростає, я на мигах показав їм: хай вони роблять зі мною що хочуть. Після того вельможа зі своїм почтом пішов, чемно попрощавшися зі мною; всі вони були в дуже доброму гуморі. Незабаром я почув вигуки, і

біля мого лівого боку закомашилося багато людей. Вони попустили мені прив'язі так, щоб я міг повернутися на правий бік. Перед тим вони намазали мені обличчя й руки якоюсь маззю, що дуже приємно пахла, і біль, заподіяний стрілами, за кілька хвилин утамувався. Все це, на додачу до їхніх дуже поживних страв і напоїв, схилило мене на сон. Я проспав щось із вісім годин, як довідався згодом. Та й не дивно, бо лікарі, з наказу імператора, підсипали у вино сонного зілля.

Знайшовши мене сонного на березі, тубільці зразу відрядили гінця до імператора, і державна рада ухвалила зв'язати мене описаним вище способом (зроблено це вночі, коли я спав), а також надіслати мені силу їжі та питва і приготувати екіпаж, щоб перевезти мене до столиці.

Ці люди — чудові математики. Вони досягли великих успіхів у механіці завдяки підтримці свого імператора, відомого покровителя наук. У цього монарха є багато пристроїв на колесах, щоб перевозити колоди та інші важкі вантажі. Він часто будує величезні військові кораблі, деякі до дев'яти футів завдовжки, в місцевості, де росте будівельне дерево, і звідти їх цими пристроями перевозять ярдів за триста-чотириста до моря.

П'ятсот інженерів і теслярів зараз же заходились будувати щонайбільший екіпаж, який будь-коли бачили в цій країні. То була дерев'яна платформа дюймів на три від землі, футів у сім завдовжки і чотири завширшки, поставлена на двадцять два колеса. Всю цю роботу було виконано протягом чотирьох годин по моєму прибутті на острів. Поява цієї платформи і викликала гомін, який я почув, прокинувшись. Її поставили поряд зі мною. Але найбільші труднощі полягали в тім, щоб підняти мене й покласти на платформу. Для цього тубільці вкопали вісімдесят стовпів в один фут заввишки і канатами, не товщими за нашу дратву, обвили мені шию, руки, ноги та тулуб. Дев'ятсот найдужчих чоловіків тягли шворочки крізь силу блоків, почеплених на стовпи, і за три години я лежав уже на платформі, міцно прив'язаний до неї.

Ми їхали до самого вечора, потім спинилися на відпочинок, і з обох боків платформи стало п'ятсот вартових — половина із запаленими смолоскипами, а решта з луками та стрілами напоготові, щоб стріляти, тільки-но я поворухнуся. На світанку ми рушили далі й до полудня опинилися за двісті ярдів од столиці. Там нас зустрів імператор із своїм двором, але міністри, боячись за життя його величності, відрадили його сходити на мене, щоб не наражатись на небезпеку.

Пересвідчившись, що порвати ланцюги я не здужаю, майстри перерізали всі нитки на моєму тілі, після чого я звівся на ноги в дуже сумному настрої. Не можна описати, як усі здивувались і загаласували, побачивши, що я встав і ходжу. Ланцюги на моїй лівій нозі були футів зо два завдовжки й дозволяли мені ходити туди та сюди, описуючи півколо, а також залазити всередину храму й лежати там, простягшись на ввесь зріст.

РОЗДІЛ 5

Імперія Блефуску — це острів, розташований на північний схід од держави ліліпутів і відокремлений від неї протокою у вісімнадцять ярдів завширшки. Я ще не бачив цього острова, а довідавшися про майбутній напад, умисно не підходив до берега, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля. У Блефуску про мене нічого не знали, бо всякі зносини між обома державами було суворо заборонено під страхом смерті, і наш імператор наклав ембарго* на всі судна, куди б вони не йшли.

Поміркувавши трохи, я склав план захоплення всього ворожого флоту, що стояв тоді, як доповідали наші розвідники, у гавані, готовий рушити при першому попутному вітрі, і повідомив про свій план імператора.

Перш за все я розпитав найдосвідченіших моряків про глибину протоки, яку вони часто виміряли. Вони сказали мені, що глибина на самій середині не перевищує сімдесяти глемглефів (тобто шести європейських футів) навіть під час припливу, а в інших місцях становить щонайбільше п'ятдесят глемглефів. Я пішов на північно-східний берег, звідки видно було Блефуску, ліг за горбком і, глянувши в свою маленьку підзорну трубу, побачив з півсотні військових кораблів і велику силу транспортних суден, що стояли на якорі.

Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) приставити мені найміцніший канат та залізних брусів. Канат був з нашу шворку завтовшки, а бруси — із спицю для плетіння завбільшки. Я сплів канат удвоє, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував залізні бруси втроє, загнувши їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та панчохи і в самій шкіряній куртці увійшов у воду за півгодини перед припливом. Спочатку я брів, а посередині проплив ярдів з тридцять, доки опинився на мілині, а через пів години дійшов уже й до флоту.

Вороги, побачивши мене, так перелякалися, що пострибали в море і вплав добулися до берега, де їх зібралося не менш як тридцять тисяч. Тоді я взяв свої знаряддя, позачіпав гачки за отвори, що були в носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав докупи. Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл і багато з них впивалися мені в руки та обличчя, завдаючи пекучого болю й заважаючи мені працювати. Та найдужче боявся я за очі. Я напевне втратив би їх, якби раптом не згадав про надійний захист. Між інших дрібниць у мене зберігалися в потайній кишені окуляри — їх, як я вже казав, не помітили імператорські чиновники, коли обшукували мене. Я видобув їх, якнайміцніше приладнав на носі й сміливо став до роботи, не зважаючи на ворожі стріли, що часто влучали в скельця окулярів, не чинячи мені ніякої шкоди.

Позачіплявши всі кораблі гачками і взявшись за зв'язані вузлом канати, я почав тягти їх за собою. Але жоден корабель не зрушив з місця, бо якорі не пускали їх, і мені лишалася найважча частина справи. Не вимаючи гачків, я кинув шворки й рішуче поперерізав ножем якірні линви, діставши при цім сотні дві стріл у руки та обличчя; потім знов узявся за вузол і легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих кораблів.

Блефускуанці, не маючи ніякого уявлення про мої наміри, спершу остовпіли. Вони бачили, як я різав линви, і вирішили, що я хочу пустити судна в чисте море, де б вони порозбивалися одне об одне. Але помітивши, що весь флот пливе у цілковитому порядку слідом за мною, вони зняли такий лемент і вдалися в такий розпач, що й описати не можна. Вийшовши з-під обстрілу, я на хвилинку спинився, повиймав стріли з рук і обличчя, а рани намазав маззю. Знявши окуляри і переждавши з годину, поки вода трохи спала, я перебрів середину протоки, тягнучи за собою всю свою здобич, і цілий та неушкоджений прибув до свого порту.

РОЗДІЛ 8

Через три дні по прибутті до Блефуску я пішов з цікавості на північно-східне узбережжя острова і там, приблизно за пів милі від берега, помітив у морі якусь річ, що скидалася на перевернутий човен. Роззувшися та скинувши панчохи, я пройшов убрід ярдів із двісті й виразно побачив, що то справді човен — мабуть, одірваний бурею від якогось корабля. Підштовхуваний припливом, він помалу наближався до берега.

Я негайно вернувся до міста й попросив його величність довірити мені двадцять найбільших кораблів з числа тих, що лишилися після викрадення флоту, та три тисячі моряків з віце-адміралом на чолі.

Флот поплив кругом, а я найкоротшим шляхом пішов назад і побачив, що приплив підігнав човна ще ближче. У моряків був канат, який я заздалегідь зсукав до належної товщини. Коли прибули кораблі, я роздягся й увійшов у воду; спочатку я брів мілиною, а ярдів за сто від човна мені довелося поплисти. Матроси кинули мені кінець каната, я закріпив його в дірці на носі човна, а другий кінець прив'язав до військового корабля. Та користі з цього було мало. А сам я не діставав дна ногами й мусив підпихати човен однією рукою, пливучи ззаду. Приплив допомагав мені. Я плив дуже швидко й незабаром став на дно, по шию у воді. Перепочивши два-три хвилини, я знову почав штовхати човен. Невдовзі вода сягала мені вже тільки під пахви. Тепер, коли найважчу частину роботи було закінчено, я взяв решту моїх канатів, складених на одному з кораблів, і прикріпив їх одним кінцем до човна, а другим до дев'яти суден з числа тих, що супроводили мене. Вітер був сприятливий, кораблі тягли човен буксиром, а я підштовхував його ззаду, і таким способом ми наблизились на сорок ярдів до берега. Коли приплив скінчився, я витяг човен на сухе. З допомогою двох тисяч матросів з канатами та машинами я перекинув його догори дном і побачив, що він не дуже пошкоджений...

Посланцеві було доручено з'ясувати монархові Блефуску все милосердя імператора, що задовольнився такою незначною карою, як виколення мені обох очей, і переказати мені, щоб я протягом двох годин повернувся до Ліліпути. А як ні, то у мене відберуть титул нардака й оголосять мене зрадником. Імператор не має сумніву, — додав до цього гонець, що його брат, володар Блефуску, щоб зберегти мир і приязнь між обома країнами, негайно вишле мене із своєї держави, закутого по руках і ногах, як зрадника.

Імператор Блефуску по триденній нараді надіслав дуже чемну відповідь з силою перепрошень. Він писав, що вислати мене закутого, як то добре знає і його вінценосний брат, неможливо; що хоч я й позбавив його флоту, та саме завдяки моїй допомозі було підписано мирну угоду; і нарешті — що незабаром питання розв'яжеться само собою на обопільне задоволення, бо я знайшов величезного човна, якого він звелів спорядити за моїми вказівками. Отже, за кілька тижнів, як сподівається він,

обидві держави позбудуться такого нестерпного тягаря. З цією відповіддю посланець повернувся до Ліліпутії, а монарх Блефуску розповів мені все, що сталося. Під великим секретом він запропонував взяти мене під свій захист, коли я погоджуся вступити до нього на службу. Хоч я вірив його щирості, та не хотів більше покладатися ні на царів, ні на міністрів. Висловивши глибоку подяку за честь, я уклінно попросив пробачити мені мою відмову. Я сказав, що, коли вже лиха чи щаслива доля посилає мені човен, я волію загинути в океані, ніж бути причиною розбрату між двома могутніми монархами. Імператор нічим не виявив свого незадоволення, а потім я випадково дізнався, що і він, і більшість його міністрів були навіть дуже раді моїй відповіді.

Такі міркування змусили мене прискорити підготовку до відпливу. Двір, нетерпляче дожидаючи мого від'їзду, охоче допомагав мені. П'ятсот майстрів шили двоє вітрил, склавши втринадцятеро найцупкіше полотно, яке знайшлося у Блефуску. Скручуючи по двадцять, а то й по тридцять щонайтовщих канатів, я сам поробив собі всі снасті. Великий камінь, який мені пощастило по довгих розшуках знайти на березі, я припасував до човна замість якоря. На просмолення човна та всякі інші потреби пішов лій з трьохсот великих корів. З неймовірними труднощами зрізав я кілька найвищих дерев на весла та щогли, в чім, щоправда, допомагали мені корабельні теслі флоту його величності. Вони старанно обстругали їх після того, як я надав їм потрібної форми.

Приблизно через місяць, коли все було готове, я попросив у його величності аудієнції, щоб дістати у нього дозвіл на від'їзд та попрощатися з ним. Імператор з родиною вийшов з палацу. Я ліг ниць, щоб поцілувати йому руку, яку він ласкаво подав мені; так само зробили імператриця і молоді принци. Його величність подарував мені п'ятдесят гаманців з двомастами спрагів у кожному та свій портрет на цілий зріст, який я заховав собі у рукавичку, щоб не пошкодити його. Церемоніал від'їзду був занадто складний, щоб утомлювати ним читача.

У човен я поклав сто волячих і триста овечих туш, відповідний запас води та хліба і стільки печеного та вареного м'яса, скільки спромоглися приготувати чотириста кухарів. Крім того, я взяв шість живих корів, двох бугаїв і стільки ж овець та баранів, щоб розвести цю породу в Англії, а також чималу в'язку сіна та мішок зерна. Я охоче забрав би з собою і десяток тубільців, але імператор ніяк не дозволяв цього. Не задовольнившись

трусом у моїх кишенях, він зажадав урочистої обіцянки не вивозити нікого з його підданців, навіть з їхньої згоди або бажання.

Закінчивши всі готування, 24 вересня 1701 року о шостій годині ранку я нап'яв вітрила, пройшов при південно-східнім вітрі щось із чотири ліги* у північно-західному напрямі і ввечері того ж таки дня помітив на відстані пів ліги якийсь маленький острів. Я повільно посувався наперед і кинув якір з підвітряного боку цього безлюдного острова. Я трохи під'їв і ліг відпочити. Спав я добре, і, гадаю, щонайменше шість годин, бо через дві години після того, як я прокинувся, стало розвиднятись. Ніч була світла. Я поснідав перед світанком і, піднявши якір, при сприятливім вітрі рушив у тому самому напрямі, як і вчора, керуючись своїм кишеньковим компасом. Я мав намір добутися, якщо буде змога, одного з островів, що лежали, на мою думку, на північний схід од Ван-Діменової Землі.

Того дня я не побачив нічого, а приблизно о третій годині другого дня, відпливши од Блефуску, за моїми розрахунками, на двадцять чотири ліги, побачив вітрило, що рухалось на південний схід, тоді як я плив просто на схід. Я почав гукати, але не дістав відповіді. Вітер ущухав, і я спробував наздогнати судно. Я розпустив обоє вітрил, і за півгодини мене помітили, на кораблі викинули прапор і вистрілили з гармати.

Нелегко висловити радість, що охопила мене від несподіваної надії побачити знов улюблену батьківщину і любих родичів та друзів. Корабель згорнув частину вітрил, і я підплив до нього 26 вересня між п'ятою та шостою вечора. Серце моє закалатало в грудях, коли я побачив англійський прапор. Я поклав корів та овець у кишені камзола і зійшов на палубу з усім своїм невеличким вантажем.

То було англійське торговельне судно, що поверталося південними та північними морями з Японії під командою капітана Джона Біделя з Дептфорда — дуже гарної людини і вправного моряка. Ми були тоді під тридцятим градусом південної широти. Екіпаж судна складався з п'ятдесяти чоловік, і серед них я зустрів одного свого старого товариша, Пітера Вільямса, який дуже добре відрекомендував мене капітанові. Той повівся зі мною дуже люб'язно й запитав, звідки я повертаюся та куди прямую. Я розповів йому про себе в кількох словах, але він подумав, що я марю і що пережиті небезпеки потьмарили мені розум. Тоді я видобув із кишені своїх корів та овець, які дуже вразили його і переконали в справедливості моїх слів. Потім я показав йому подаровані імператором Блефуску гроші,

портрет його величності на цілий зріст та деякі інші дивинки з тієї країни. Я подарував йому два гаманці з двомастами спрагів у кожному і обіцяв дати йому, повернувшись до Англії, тільну корову та кітну овечку.

Не буду втомлювати читача подробицями нашої загалом щасливої подорожі. Ми прибули в Дувр 13 квітня 1702 року...

(Переклад з англійської Миколи Іванова, за редакцією Юрія Лісняка)

Словник

Дюйм — частинна одиниця довжини, дорівнює 2,54 см.
Емба́рго — заборона ввозити або вивозити товари, цінності.
Лі́га — одиниця вимірювання відстані, яка дорівнює 5556 м.
Ми́ля — одиниця довжини, дорівнює 1852 м.
Пі́нта — одиниця об'єму і ємності.
Фут — стара міра довжини, дорівнює 0,3048 м.
Ярд — одиниця довжини, яка дорівнює 91,44 см.

Запитання

Знайди правильну відповідь.

1. Гулліверу хотілося спати: **а)** від утоми та спеки; **б)** від голоду та спеки; **в)** від страху та втоми.
2. Тубільці — чудові: **а)** фізики; **б)** математики; **в)** історики.
3. На Гуллівері була куртка з: **а)** свинячої шкіри; **б)** буйволячої шкіри; **в)** зміїної шкіри.
4. На північно-східному узбережжі Гуллівер помітив: **а)** човен; **б)** пліт; **в)** акулу.

1. Як Гуллівер захопив ворожий флот?
2. Чому Гуллівер був у дуже сумному настрої? А коли і чому сумуєш ти? Розкажи.

Запитання від ровесника

1. Придумай заголовки до розділів і запиши.
2. Гуллівер, на твою думку, хоробрий чи боягуз? Доведи.

Домашнє завдання

Намалюй словесну картину «Гуллівер захоплює флот імперії Блефуску».

ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ 8

Пригадай. Перевір. З'ясуй

1. Казку «Маленький принц» називають мудрою. Яку мудрість для тебе відкрила ця казка?
2. Які людські цінності є вічними, а які швидкоплинними, мінливими?
3. Що таке відповідальність у житті людини? Що означає відповідальність для тебе?

1. До кожного розділу казки «Маленький принц» придумай заголовки. Поясни їх.
2. Відгадай загадку. Серед малюнків знайди відгадку.

З хвостом, а за хвіст не підіймеш.

Запитання від ровесника

1. Яке враження справила на тебе розповідь Гуллівера про ліліпутів?
2. Які сторінки «Мандрів Гуллівера» тобі хотілося б знову перечитати? Чому?

ЗМІСТ

Любий дев'ятикласнику! ... 3

Розділ 1.
ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Літописні оповіді ... 6
Про заснування Києва ... 6
Про князя Олега ... 8
Про княгиню Ольгу ... 9
Про хрещення Києва князем Володимиром ... 11
Завдання до розділу 1 ... 12

Розділ 2.
ІЗ ПІСЕННИХ СКАРБІВ

Суспільно-побутові пісні ... 14
Ой на горі та женці жнуть ... 15
Стоїть явір над водою ... 16
Ой у степу криниченька ... 17
Коломийки ... 18
Дозвілля молоді ... 18
Котилися вози з гори, на долині стали ... 19
Легендарна співачка Маруся Чурай ... 20
Засвіт встали козаченьки ... 21
Ой не ходи, Грицю ... 22
Завдання до розділу 2 ... 23

Розділ 3.
ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Іван Франко ... 26
Фарбований Лис ... 27
Іван Липа ... 36
Близнята ... 37
Василь Королів-Старий ... 47
Потерчата ... 48
Хуха-Моховинка ... 55
Василь Симоненко ... 66
Цар Плаксій та Лоскотон ... 67
Завдання до розділу 3 ... 72

Розділ 4.
СЛАВНЕ МИНУЛЕ

Олександр Олесь ... 74
Княгиня Ольга ... 76
Ярослав Мудрий ... 77
Микита Кожум'яка ... 80
Іван Нечуй-Левицький ... 81
Запорожці *(Уривок)* ... 82
Завдання до розділу 4 ... 90

Розділ 5.
СВІТ ПРИРОДИ

Григорій Сковорода ... 92
Соловей, Жайворонок та Дрізд ... 93
Тарас Шевченко ... 95
Заповіт ... 97
Доля ... 99
Над Дніпровою сагóю ... 99
Садок вишневий коло хати ... 100
Леся Українка ... 101
Вечірня година ... 103
Калина ... 104
Колискова ... 105
Тиша морська ... 106
Мрії ... 107
Павло Тичина ... 107
Ви знаєте, як липа шелестить... ... 108
Ой не крийся, природо... ... 109
Володимир Винниченко ... 110
Федько-халамидник *(Скорочено)* ... 111
Євген Гуцало ... 128
Лось ... 129
Завдання до розділу 5 ... 137

Розділ 6.
У СВІТІ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Олекса Стороженко 140
Скарб 141
Тимофій Бордуляк 148
Перший раз *(Скорочено)* 149
Богдан Лепкий 155
Цвіт щастя 156
Борис Грінченко 160
Грицько 162
Олеся 169
Андрій Чайковський 176
В Острозькій школі
(Уривок із роману «Сагайдачний») 176
Спиридон Черкасенко 184
Маленький горбань *(Скорочено)* 185
Теплота родинного інтиму 197
Станіслав Чернілевський 196
Забула внучка в баби черевички 198
Ірина Жиленко 199
Жар-птиця 200
Підкова 201
Гном у буфеті 202
Завдання до розділу 6 203

Розділ 7.
ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Леонід Глібов 206
Щука 207
Муха і Бджола 209
Ластівка й Шуліка 210
Химерний, маленький 211
Хто розмовляє? 212
Квіткове весілля 212
Степан Руданський 214
Пан та Іван в дорозі 215
Козак і король 218
Запорожці у короля 219
Степан Васильченко 220
Басурмен 221
Свекор 228
Степан Олійник 232
Ля-ля-ля 233
Чудо в черевику 234
Павло Глазовий 235
Тарас Бульба в Києві 236
Найважча роль 237
Заморські гості 238
Остап Вишня 239
Заєць 240
Фазани 245
Завдання до розділу 7 247

Розділ 8.
У СВІТІ ФАНТАСТИКИ ТА ПРИГОД

Антуан де Сент-Екзюпері 250
Маленький принц *(Уривки)* 251
Джонатан Свіфт 258
Мандри Гуллівера *(Уривки)* 259
Завдання до розділу 8 270

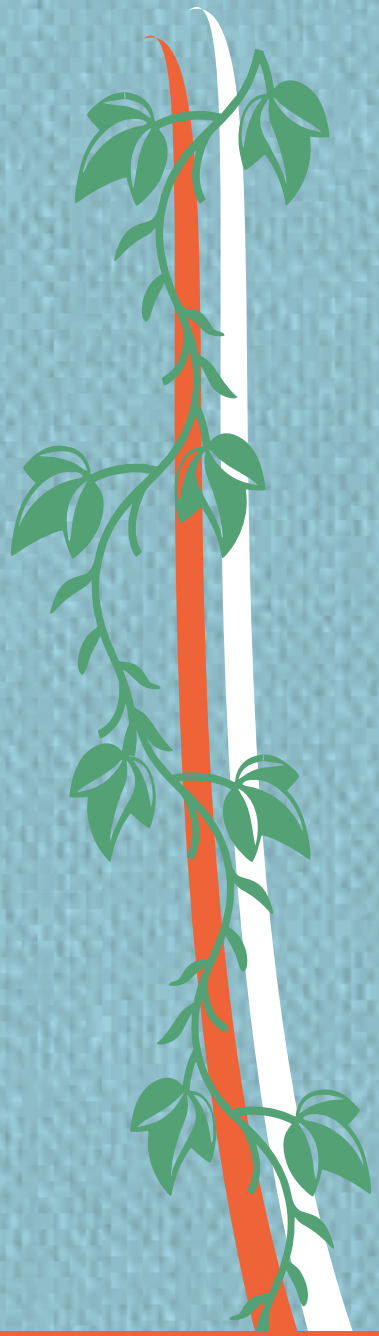

Наталія Пономаренко
Крістіна Тороп

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 9 клас

2020